

М. Мұрамабаев, Т. Керуенов, О. Гаýлыýева,
Т. Жапыýова, Б. Жепбарова, Г. Аллабаев

КДЕБІ БАГЛАНЫШЫК МЕСЕЛЕЛЕРІ

ISBN 978-9910-03-476-3

9 789910 034763

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASY
YOKARY BILIM, YLYM WE INNOWASIYALAR MINISTR'LIGI

BERDAK ADYNDAKY
GARAGALPAK DÖWLET UNIWERSITETI

K. Kurambaýew, T. Keruenow, O. Gaylyýewa,
F. Sapaýewa, S. Jepbarowa, G. Allabaýew

EDEBI BAGLANÝŞYK MESELELERI

70230104 – Edebiýatşynaslyk (türkmen edebiýaty) magistratura
hünäri boýunça okuw kitaby

10

Toshkent
“METODIST NASHRIYOTI”
2025

UDK: 811.512.122

KBK: 81.2

E-11

[K. Kurambaýew, T. Keruenow

Edebi baglanyşyk meseleleri/ O. Gaýlyýewa, F. Sapaýewa,
S. Jepbarowa, G. Allabaýew/. Okuw kitaby. - Toshkent:
"METODIST NASHRIYOTI", 2025. - 148 sahypa.

Turki doganlyk halklaryn edebiyaty uzak taryhy dowurlerden bari
ozara yakyn edebi gatnasyklar sebapli biri-birinin edebi gurşawynda y
yuze cykan hadysalardan, bahasyna yetip bolmajak edebi zergarlerin
eserlerinin many-mazmunyndan habarly bolup gelyarlar.

Bu okuw kitapda turki halklaryn, şol sanda ozbek, turkmen we
garagalpak edebiyatynyn edebi baglanyşyk meseleleri hazirki
edebiyatşynaslyk ylmynyn nukdaynazaryndan seljirilyar we beyan
edilyar.

Ylmy redaktor

N. Rahmanow ÖzMU, "Özbek dili we edebiyaty"
kafedrasynyn professory, f.y.d.

Syn ýazanlar:

K. Orazymbetow GDU, "Garagalpak edebiyaty" kafedrasynyn
professory, f.y.d.

S. Saryýew URDU, "Özbek edebiyaty" kafedrasynyn
dosenti, f.y.d.

Iş Berdak adyndaky Garagalpak dowlet uniwersiteti Ylmy
Geneşinin 2023-nji yylyn 3-nji oktyabr N2/7.8-nji belgili beyany bilen
neşire hodurlendi.

Ozbeqistan Respublikasy Yokary bilim, ylym we innowasiyalar
ministriliginin 2024-nji yyl 1-nji awgustdaky 277-nji belgili buyrugyna
layyk okuw kitaby hokmunde çap etmage rugsat berlen.

ISBN 978-9910-03-476-3

© [K. Kurambaýew, T. Keruenow we beýlekiler, 2025.

© "METODIST NASHRIYOTI", 2025.

GIRIŞ

Biri-biri bilen dost we garyndaş bolup ýaşap gelyän turki
halklaryň arasynda özbek, türkmen we garagalpak milletleri
gadymy döwürlerden bäri özara hoşniýetli goňsulyk
gatnasyklaryny ýola goýandygy bilen tapawutlanýar. Bir derýadan
suw içen, milli gadyr-gymmatlyklary, medeni geçmişi, milli dö-
derslary hem meňzeş bolan bu halklaryň edebi durmuşyndaky
bolup geçen üýtgeşmeler biri-birine ýakyn we şonuň bilen birlikde
käbir milli tapawutlara hem-de aýratynlyga eýedir. Adam
yüregindäki aýaýyp görnüşleri we duýgulary obrazly manyda beýan
edýän çeper edebiyaty turki doganlyk halklaryň edebiyaty bilen
deňeşdirenimizde olarda özara meňzeşlik jähtlerini görmek bolýar.
Şeýle sazlaşyk, milli edebiyatlaryň esasynda çeperçilik taýdan
seljerilende olarda şöhlelendirilýän umumdamzat pafosynda
aýdyň duýulýar.

XX asyryň ahyyrynda Garassyzlyk hadysasy çeper döredijilik
pudagynda her bir milletiň özüni tanamak, taryhy çuňňur
öwrenmek, geljege uly umyt bilen gadam basmak ýaly bahasyna
ýetip bolmajak gymmatlyklara ýol açandygyny bellemelidiris.
Türkmen edebiyatyna zehinli söz ussatlarynyň döredijilik önümleri
arkaly dünýä edebiyatynyň uly hazynasyna goşant goşmak üçin
mümkinçilik döredil. Şeýle hem bu milli edebiyat döredijileriniň
dünýä edebiyatynyň tejribelerinden öwrenmek, aýry-áýry çeper
eserlerini terjime etmegiň we olardan täsirlenmegiň alamatlary
duýulýar. Türkmen sygryýetinde edebi žanrlary we görnüşleri
derňew edenimizde çeper gözlegleri hem-de olaryň meňzeşliklerini
we tapawutlaryny deňeşdirip öwrenmek boýunça geçirilen
derňewlerimiziň dowamynda bu ýagdaýa degişli gyzykly
maglumatlaryň üstünden barylýdy.

Ýurdumyzda ylym-bilime, edebiyata we sungata uly üns
berilýändigini üçin çeper edebiyat özüniň ideýa ugry, tematikasy we
sahyrana tebigaty taýdan täze ädime gadam basdy. Hususan-da,
ýurdumyzda kitaplary çap etmek we giňden ýaýmak ulgamyny
ösdürmek, kitaby okamak we kitaby söýmek medeniýetini
ýokarlandyrmak üçin giň gerimli çäreleriň durmuşa geçirilmegi,
çeper edebiyatyň gözlegini we wagyz edilmegini çaltlaşdyrdy.

Hormatly Prezidentimiz Ş.M.Mirziyoyevniň: «Halkymyzyň milli gymmatlyklaryny we ruhy miraslaryny gorap saklamak, olary köpçülige wagyz etmek we ösdürmek meselesi döwlet tarapyndan aýratyn goldanyar»¹ – diýen aýaýyp jümlelerinde halkymyzyň ençeme asyrylyk altyn hazynasy - medeni we edebi mirasymyzyň bu günki ähmiýeti, ýaşlarmyza geçmişden we şu günki gününden sapak berýän terbiýe mekdebi bolýandygy hakyndaky pikirler jemlenýär.

Irki döwürlerden bäri goňşy bolup ýaşap gelýän halklarymyzyň medeni, ykdysady-syýasy gatnaşyklarynda özara ynam we dostluk, raýdasylyk möwç alýan bu günki günde edebiýatlarymyzyň arasyndaky edebi baglanyşyk meselelerini, olaryň tipologýasyny deňeşdirip öwrenmek edebiýatşynaslyk ylmynyň iň möhüm meseleleriniň biridir. Şonuň üçin hem biz bu temany ylmy dolanşyga goşmak maksadynda Halkara innowasiýa taslamasy esasynda Türkmenistan alymlary bilen bilelikde edebi baglanyşyk meseleleri babatda ylmy işimizi amala aşyrmagy maksat etdik. Bu okuw kitapda Garaşsyzlyk döwri türkmen edebiýatynda edebi baglanyşyk meseleleri babatdaky materiallary Türkmenistanyň Ylmlar akademiasynyň Magtymguly adyndaky Dil, edebiýat we milli golýazmalar institutynyň uly ylmy işgäri B.Jepbarowa bilen hyzmatdaşlykda taýýarladyk.

Bu okuw kitapda özbek, türkmen we garagalpak edebiýatlarynyň edebi baglanyşygynyň meselelerini deňeşdirme usulynda barlag etmegi maksat edindik. Bu okuw kitap ýokary okuw jaýlarynyň filologýa ugru, aýratyn hem magistratura “Edebiýatşynaslyk” hünäri boýunça “Edebi baglanyşyk meseleleri” dersi üçin niýetlenildi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентинин 2022 йил, 28 январь кунги «2022-2026 йилларга мўъалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/584106>.

GIRIŞ. DERSIŇ MAKSADY WE WEZIPEI. EDEBI GATNAŞYKLARYŇ EDEBIÝATY ÖSDÜRMEKDÄKI HYZMATLARY

Meýilnama:

1. Sapagyň maksady we wezipesi.
2. Edebi baglanyşyk meseleleriň irki döwürleri barada maglumat.
3. Nowaýy we türkmen edebiýaty.

Daýanç düşüňjesi: Edebi baglanyşyk, tipologýa, poetika

«Soraşanda asly bir, sözleşende dili bir, dini bir» türk halklaryň agzeki we ýazuwly poeziýasynyň baý hem-de reňbe-reň žanrlar ulgamy köptaraplary boýunça özara ýakyn hem-de birmeňzeş häsiýetlere eýedir. Sebäbi, türk halklar irki döwürlerden bäri biri-biri bilen sosial-ykdsady, medeni gatnaşykda bolupdyr we ol gatnaşyklar häzirki Garaşsyzlyk zamanamyzda hem dowam edýär. Olaryň şeýle dostlukly gatnaşyklary bu halklaryň edebiýatlarynyň-da biri-birine ýakynlaşmagyna, edebi gatnaşyklaryň giňden rowaçlanmagyna alyp geldi. Edebi aragatnaşyk bolsa, milli edebiýatnyň pajarlap ösmeginde uly roly ýerine ýetirýär. Elbetde, her bir halkyň edebiýaty şol halkyň milliligine esaslanýar, durmuş şertlerine, içki kanunlaryna garaşly bolýar. Şonuň üçinem, edebiýat bir halkyň ady bilen atlandyrylyp, özüne mahsus çeper däpleri bilen dowam edýär. Şeýle-de bolsa, «Her bir milli edebiýat beýleki edebiýatlardan bölöklenip, ýeke halynda ösmeýär. Olar biri-birinden edebi täsirlenýär.»² Şonuň üçin hem belli türkmen şahyry Ahmet Mämmadow edebi baglanyşyk hakynda şeýle oňat pikiri öňe sürýär. Ol, «Her bir dörediji özüniň eserleriniň çeperçiligi, ideýa-mazmuny, derejesi we başga-da birnäçe çeperçilik taraplary bilen ikinji bir döredijide höwes döretmese, onda edebi täsir hakynda söz etmek asla mümkin däl»³ – diýip

² Оразыбаев К. Хазирги каракалпак лирикасында көркөм формалардың эволюциясы ҳәм типологиясы. - Нөкис: Билим, 2004. - 36-бет.

³ Mämmadow A. Gündogar poeziýasynda türkmen halkykaty. - Aşgabat, 1977. - 18-ujj sah.

belleýär. Hakykatdan-da, bir dörediji ikinji bir döredijide uly täsirjeňligi emele getirýändigini çeper eserleri okanymyzda göz önümize gelýär. Şonuň üçinem, häzirkî Garaşsyzlyk döwründe doganlyk halklaryň arasyndaky aragatnaşygy has-da berkitmek we ösdürmek esasy wezipeleriň biri bolmaklygynda galýar. Bu gatnaşyk diňe bir syýasy-ykdysady gatnaşyklar bilen çäklenmän, eýsem, şol bir wagtyň özünde medeni hem edebi baglanyşyklary üznüksiz dowam etdirmegiň zerurlygyny durmuşyň özi görkezip gelýär. Bu bolsa öz nobatynda köpmilletli doganlyk halklaryň edebiýatlarynyň baýlaşmagynda möhüm rol oýnaýar. Diýmek, milli edebiýatlaryň özara baglanyşygyny hem-de bir-birlerini doldurmak proseslerini öwrenmek we bu ýagdaýy giňden seljermek, syýasy tarapdan örän ähmiýetli meseledir.

Medeniýeti, döp-dessury, dili ýakyn bolan özbek we türkmen halklary gadymy zamanlardan bäri zähmetde hem-de göreşde bir-birlerine hemäwatçy we hemdest bolup ýaşap geldiler. Biriniň ýeňiş-iкинjisiň guwanjy, biriniň şatlygy-ikinjisiniň bagty. Özbekistanyň halk şahyry Sirojiddin Saýydy:

Biri husn bo'lsa, biri yuzdekdir,

Biri qosh bo'lsa gar, biri ko'zdekdir.

Biri turkman bo'lsa, biri o'zbekdir,

Chehra xandonlari o'zbek, turkmanning.

Navoiy kuylagan vafo gulini,

Turkman ham siylamish ochib ko'nglini,

O'zbek ham yod aylar Maxtumqulini —

She'r-u dostonlari turkman, o'zbekning" —

diýip, iki halkyň dost-doganlygynyň baky mizemez ekenligini çeper sözde beýan edýär.

Milli edebiýatlar özara baglanyşykda, bir-birlerini öwrenip ösýär. Her bir milli edebiýat ikinji bir milli edebiýatyň edebi tejribesini döredijilik taýdan özleşdirmek bilen bir hatarda, öz nobatynda şol edebiýata hem öz täsirini ýetirýär. Edebiýatşynaslyk ylmy şu güne çenli doganlyk edebiýatlaryň özara baglanyşygyny hem-de özara täsirini öwrenmekde örän uly işleri ýerine ýetirdi. Alymlaryň öndümlü döredijilik barlaglarynyň

netijesinde doganlyk halklaryň edebiýatlarynyň özara baglanyşygy, bir-birlerine täsir etmek prosesleri seljerdildi.

Belli bir edebiýatyň başga edebiýatlar bilen baglanyşygynyň mysalynda özara gatnaşygyň we täsiriniň edebiýatyň ösmegindäki roluny anyklady. Onuň milli özüne mahsus aýratynlygyny açyp berdi. Esasanam, soňky on ýylyň içinde edebi täsir we edebi baglanyşyk meselelerine bagyşlanan onlarça ylmy açyşlar we kitaplaryň çap edildi. Şeýlelikde, edebi baglanyşyklaryň dürli-dürlügi bilen bir hatarda ony giňeltmegiň mümkinçilikleri hem anyklandy.

Edebiýatşynaslyk ylmyna esaslanyp, türkmen edebiýaty öwreniş ylmynda-da milli edebiýatlaryň özara baglanyşygy, täsiri hem bir-birlerini özara baýlaşdyryp barmak meselelerine bagyşlanan monografiýalar çap edildi, makalalar ýazyldy, dissertasiýalar goralady. Bulara türkmen edebiýatynyň doganlyk halklaryň edebiýatlary bilen özara baglanyşygynyň taryhy, bu baglanyşlar esasynda ylm ugrunda ähli halklaryň bir-biri bilen ýakynlaşmak prosesleriniň edebi hem medeni taraplary açylyp berildi. Türkmen edebiýatynyň beýleki halklaryň edebiýatlary bilen baglanyşygy we özara täsir meselesi edebiýatşynaslyk ylmy esasynda öwrenilipdir. Bu ugry öwrenmeklige soňky döwürlerde has uly ähmiýet berilýändigini hem aýdyp geçmek örän zerur. Ýörite agzap geçeniňde türkmen edebiýatynyň rus, özbek, gazak, garagalpak, azərbayjan hem başga-da doganlyk halklaryň edebiýatlary bilen edebi hem medeni baglanyşyklaryna bagyşlap, birnäçe ylmy makalalar ýazyldy.

Aýratyn, taryhy ýagdaýlary bir, döp-dessurlary, dili bir-birine örän ýakyn bolan türkmen, özbek, garagalpak halklarynyň arasyndaky edebi baglanyşyklar, medeni gatnaşyklar bu üç halkyň ösmeginde uly rol oýnady. Ykbaly bir-birine sapak hem meňzeş bolan özbek, türkmen, garagalpak halklary geçmişde zuluma, adalatsyzlyga, umumy duşmanlara garşy birlikde göreşdiler. Erkinlik ugrundaky göreşlerde bile boldular. Belli özbek şahyry Ramiz Babajanow özüniň «Aby haýat» dessanynda:

Şu halkyň mün'ýylyk taryhy aýan!

Şöhrat bilen dile alnar ady.

Türkmen, garagalpak, özbek-jana-jan —

diýip, bu taryhy hakyaty real suratlandyrýar.

Garagalpak halk şahyry Y.Ýusupowyň dostluk temasynda ýazan aşakdaky dörtlemesinde bu doganlyk halklaryň ýene-de bir ajaýyp tarapyny görýäris.

*Horezm, Daşoguz hem Garagalpak,
Bir ýapdan suw içen ýerimiz ýalpak,
Bir maksada çapýan üç at argymak,
Bagt bilen atsyn her bir daňlaryň,
Siz hatarda nerim, doguşanlarym.*

Hakykatdan-da, şahyrlaryň aýdyşy ýaly edebiýatlarymyzyň dostluga öňden ebedidir. Türkmen, özbek, garagalpak edebiýatlarynyň özara baglanyşygy, bir-birini dolduryp barmak prosesi örän giň. Geçmişden belli bolşy ýaly bu üç halkyň şahyrlary bir-birlerine ussat bolup gelipdir.

Özbek nusgawy şahyrlarynyň döreden ajaýyp eserleri türkmen halkyna öz perzentleriniň döreden bibaha dürdäneleri ýaly ruhy medet berip gelýär.

Esasanam, Nowaýynyň akly-danalgyny wasp edýän ajaýyp gazallary türkmen kitapsöýüjilerine gaty tanyşdyr. Nowaýynyň eserlerini türkmen okyjylary gaty gowy görüp okaýarlar. Şol sebäpli hem belli türkmen ýazyjysy Beki Seytākow: «Biz göreldele we dana özbek halkyny, onuň edebiýatyny gowy bilýäris. Şahyrlar şasy, halkynyň uly söz ussady Alyşir Nowaýynyň eserlerini kim bilmeýär?!»

Türkmen kitap söýüjileri onuň köp eserlerini özbek dilinde okadylar» - diýipdir. Şahyryň obrazy türkmen halk agzeki döredijiliginde irki zamanlarda döredilipdir. «Myraly we Soltan Hüseyin» atly rowaýatda Nowaýynyň beýikligi, adamsöýüşi öňe sürülýär.

Türkmen edebiýatynyň taryhynda türkmen nusgawy şahyrlarynyň, esasanam Magtymgulynyň poeziýada ýokary orunlary eýelemeginde Nowaýynyň orny biçak uludyr. Magtymguly Nowaýa örän uly mähir-mühebbet bilen garapdyr. Muny aşakdaky setirlerden hem bilmek mümkin:

*Demganyda ýörgen ussat Nowaýy,
"Çar diwany", "Perhat-Şirin" zypany",
Zahreddin Babyr, "Mizan-öwzany",
Gaşlaryna baryp men Mejnun bolsam.*

Magtymgulynyň dünýägarayşynyň şekillenişinde Nowaýynyň eserleriniň roly örän uludyr. Şahyryň dogruçylygy wasp etmegi, ýamanlygy ýazgarmagy oňa görelde bolup, goşgularyndaky käbir sözleri hatda Nowaýyny ýada salýar. Mysal üçin, Magtymgulynyň:

*«Adam bar, mün tümen ýýdirseň azdyr,
Bardyr, adam iýen nanynda degmez.»* -
diýen jümlesi Nowaýynyň:

*«Odam borki, odamlarning nakşidir,
Odam borki, haýwon undan ýahşidir»* -
diýen hikmetli sözüne meňzeýär.

XIX asyrdaky ýaşap, döredijilik eden belli şahyr, bagşy we sazanda Mollanepesiň dünýägarayşynyň şekillenişinde hem Nowaýynyň eserleri uly rol oýnapdyr. Şahyr öz eserlerinde Nowaýydan, Nyzamydan we Ferdowsiden köp zatlary öwrenendigini aýdyp, olaryň adyny hormat bilen ýatlaýar:

*Nyzamy, Nowaýy ýene Ferdowsi,
Rumyň gülşeni, hindi tawusy
Ýalancı dünýäden ötermen asy,
Size köp hormatlar goýandyр köňlüm.*

Nowaýynyň eserleri özi entek heniz dirikä türki halklarynyň, şol sanda türkmen halkynyň arasynda hem uly şöhrata eýe bolup, söýlüp okalypdyr. Şahyr öz eserleriniň türkmen halkynyň arasynda giň ýaýrandygyny we söýlüp okalýandygyny aşakdaky setirlerde aýyk beýan edýär:

*Kungil bermiş suzinga turki jon ham,
Na ýolgiz turk, balki turkman ham.*

Öz nobatynda Magtymgulynyň adamsöýüşi wasp edýän gazallary hem özbek şygryýetiniň janköýerlerine köpden bäri mälim. Şahyryň hatar-hatar ajaýyp ahlak-tälim, nesihat

görnüşündäki liriki goşgulary özbek bagşylarynyň we höwesjeňleriniň iň söýgüli aýdymlary bolup gelýär.

Magtymgulynyň eserleri häzirki şahyrlarymyz üçin hem göreldä mekdebi bolup hyzmat edip gelýär.

Şahyryň adamsärçilik we edebilik, kemterlik we ынсаp, gözelligi wasp edýän goşgulary türkmen we özbek şahyrlaryna ылham berip gelýär.

Özbek şahyrlary Magtymgulyny halyra şahyr hökmünde hasaplaýarlar, onuň mirasyna özlerini ýoldaş hasaplaýarlar. Ýazyjy Askad Muhdar 1960-njy ýylda Magtymgulynyň doglan gününüň 225 ýyllygy mynasebetli Aşgabatda geçirilen dabaraly mejlisde münbere çykanda özbek halkynyň adyndan: (Biz bu çykyş sözi özbek dilinde şol durkunda ýazmagy makul bildik.) “Qadirlı dustlar, bizning ham Maxtimkuliga siz bilan birga sherik bulishga hakimiz bor.

Uning fakat Buhoroda ukiganligi yoki Nawoyidan urganganligi uchun emas, aslo uning uchun emas. Shoirning o'zbek halkining ham gamhuri bulganligi tufayli biz o'zimizni unga sherik deb bilamiz.

Maxtimkulining she'rlarini o'zbek kardoshlaringiz ko'shik kilib kuylaydilar. Ular tillardan-tillarga utib, bizning wodiylarimiz va yaylowlarimizda yangraydi. Ulug' shoirning bundan bir necha vaqt avval yozib qoldirgan asarlarini ukiganimizda o'z turkman kardoshlarimizning kalbiga yakin his qilamiz. Maxtimkulining nomi bizning kalblarimizda abadiy yashaydi.»

Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmek, mekdep okuw kitaplaryna girizilmegi, birnäçe ylmy eserlerde onuň döredijiligi hakynda maglumatlar berilmegi şahyryň özbek kitap söýüjileriň arasynda ýene-de tanalmagyna giň mümkinçilik döretdi. Magtymgulynyň köp wagtlap Özbegistanda bolmagy, bu ýerde ýaşamagy, onuň Buharadaky «Gögeldaş» medresesinde, Hywadaky «Şirgazy» medresesinde okamagy, esasanam, şahyryň Samarkant şäherine we Fergana etrabyna syýahat edip, özbek halky bilen ýakyn mylakatda bolandygy onuň Özbegistanda giňden tanalmagyna sebäp bolan şertler hasaplanýar.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Edebiýatlaryň arasyndaky gatnaşyklar nähili ýüze çykyar?
2. Edebi täsir diýlende nämä düşüňärsiňiz?

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jaraýon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. –Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot –matbaa uyi, 2009.
2. Qurambayev K. Maxtimumkuli – ilxom chashmasi. – Toshkent: Tafaqkur, 2012.
3. Qurambayev K. «Keýil keýilden suý uşer...». – Nökis: Biliim, 1991.
4. Gailieva O. Ғарезизлик дәуири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында). – Нөкис: Билим, 2018.
5. Гайлиева О. Формалар типологиясы (Өзбек, қарақалпақ, түркмен лирикасы мысалында). Монография. Tashkent: Firdavs-shoh, 2023.

XX ASYRYŇ BAŞYNDAKY TÜRKMEN-ÖZBEK EDEBIÝATYNYŇ EDEBI ARABAGLANÝŞYGY

Meýilnama:

1. XX asyryň başyndaky özbek we türkmen edebiýatlarynyň edebi arabaglanýşygy hakynda.
2. H.Derýaýew we özbek edebiýaty.
3. A.Kadyry we türkmen edebiýaty.

Daýanç düşüňjeleri: edebi arabaglanýşyk, söz ussatlary, ýazyjy.

Özbek-türkmen edebi arabaglanýşygy barasynda söz açanymyzda Yslam şahyr Nazar oglunyň ömri we döredijiligi barada hem biraz durup geçmelidir. Sebäbi Yslam şahyryň ömür ýoly, döredijiligi özbek-türkmen edebi arabaglanýşygy aýdyňlaşdyrmaga gyzykly maglumatlary berýär. Yslam şahyryň döredijiliginiň şekillenmeginde Magtymgulynyň eserleri uly rol oýnapdyr. Yslam şahyr öz terjimehalynda Magtymgulydan köp zatlary öwrenendigi hormat bilen ýatlaýar. Ýaşlyk ýyllaryndaka onuň goşgularyny ýat tutup, halk arasynda aýdym edip aýdan halk dessançysy Magtymgulynyň edebi mirasından täsirlenip, özi hem birnäçe eserleri döredip, birnäçe gezek Türkmenistana baryp, şol ýerli şahyrlar bilen tanşypdyr. Onuň türkmenistanly dostlaryndan biri-de Atanyýaz şahyr bolupdyr. Yslam şahyr türkmen halk şahyry Atanyýaz bilen birnäçe wagat bile bolup, döredijilik bilen meşgullanypdyrlar.

Yslam şahyr öz terjimehalynda «Atanyýazyň dutar çalyp, aýdym aýdýşy meniň göwnümden turdy – diýip ýada salýar. Onuň bilen eden bir aý ýaly syňahatlarymyň dowamynda men türkmen halkynyň durmuşyny, döp-dessurlaryny öwrendim, türkmenleriň arasynda halk dessanlaryny aýtdym. Çärjewde we onuň golaýyndaky obalarda bir ýyldan gowrak wagat boldum... Men Atanyýazdan Magtymgulynyň birnäçe aýdymalaryny öwrendim» - diýip belläpdir. Yslam şahyr Nazar oglunyň türkmen halk şahyry Atanyýaz bilen dostlугy, Magtymgulynyň eserlerini gowy bilmeği özbek we türkmen şahyrlarynyň bilelikde döredijilik edip

gelendigi, edebiýatlarymyzyň arabaglanýşygynyň we özara täsiriniň gadymdygyny subut edýär.

Özbek-türkmen şahyrlarynyň we ýazyjylarynyň arasyndaky edebi arabaglanýşygyň täsiri, bir-birleriniň döredijiligini öwrenmek bu iki edebiýatyň rowaçlanmagyndaky roly ägirt uludyr. Özbek ýazyjylarynyň ýokary ylmy ussatlyk bilen ýazylan proza eserleri türkmen şahyrlarynyň döredijiligine edebi täsir edip, kämil çeper eserleri döretmäge ylham çemesi bolupdyr. Özbek edebiýatynyň wekillerinden biri bolan, özbek edebiýatynda taryhy roman žanryna esas goýan Abdylly Kadyryň eserleriniň belli türkmen ýazyjysy Hydyr Derýaýewiň döredijiligine görkezen täsiri barada aýratyn gürrüň etmegimiz gerek.

Ýazyjy H.Derýaýew türkmen ýazyjylarynyň ýaşuly gatlagyna degişlidir. Ol özüniň döwrebap we taryhy temada ýazylan eserlerinde wakanyň iň möhüm, tipik taraplaryny beýan etmek bilen köpmilletli edebiýata uly goşant goşupdyr. Köp türkmen ýazyjylarynyň hatarynda H.Derýaýew hem geçen asyryň 20-nji ýyllarynda Daşkentde bilim alýar. Şol döwürde Daşkent şäheri Merkezi Azyýanyň medeniýet merkezlerinden biri bolup, ondaky ýokary okuw jaýlarynda dürli milletleriň wekilleri tälim alypdyr. Şol ýyllarda H.Derýaýew Merkezi Azyýa Döwlet uniwersitetiniň (Häzirki Milli uniwersitet) Gündogary öwreniş fakultetinde okaýar. Ýazyjy uniwersitet bagynda terbiýelenenine buýsanyp gürrüň berýän eken. A.Kadyrynyň taryhy temadaky eserlerini özbek dilinde okap, ondan çynlakaý täsirlenendigi hakynda şeýle diýýär: «Men orta bilimi alanymdan soň, 1931-nji ýylda Daşkentde SAGU-nyň Gündogary öwreniş fakultetini tamamladym. Özbek halkynyň ady belli ýazyjysy Abdylly Kadyrynyň «Geçen günler» atly taryhy romany meniň ýaş kalbymda ebedi ýatdan çykmajak täsir galdyrdy. Abdylly Kadyrynyň «Geçen günler», «Mehrabdan çayan» romanlarynyň baş gahrymanlary Kümüş, Rana menžän özbek gyzalarynyň başyndan geçiren kynçylyklary türkmen gyzalarynyň başyndan hem geçdi. Şular ýaly temada türkmen gelin-gyzlarynyň durmuşyndan hem eserler ýazmak zerur, diýen pikirler kalbymda çuňňur jaý aldy. Ýnha, şu A.Kadyrynyň eserlerinden alan täsirlerimiň önümi hökmünde «Ganly penjeden» ady bilen ýazylan romanym 1937-nji ýylda neşir edildi. Soňra

bolsa şu roman «Ykbal» ady bilen 1960-njy ýylda gaýtadan neşir edildi».

Eger A.Kadyry «Mehrabdan çaýan» romanyndaky baş gahrymanlary – Enwer we Rana obrazlary arkaly XIX asyr sosial düzümiň adalatsyzlygyny, baýlar, ruhanylar we kazylaryň parahorlygy we ikiýüzlüligi, ahlaksyzlygy sebäpli Enwer we Rana meňzän ýaş ýürekleriň päk söýgüsi aýak asty edilendigini beýan etse, H.Derýaýewiň «Ykbal» romanında bu tema eseriň baş gahrymanlary Berdi we Uzugyň durmuş ýoluny beýan etmek fonunda öz aňlatmasyny tapdy. H.Derýaýew sosial synpyna degişli adamlaryň durmuşyny görkezip bermek arkaly XIX asyr feodalizm döwri, synpy göreşiniň iň ýiti wagtyndaky türkmen halkynyň taryhynda ýüz beren hadysalary giňişleýin teswirlemäge sezewar bolupdyr.

Gecen asyryda doganlyk halklaryň edebiyat wekilleriniň ýubileýleriniň öz toýy ýaly baýram etmek özbek we türkmen halklarynyň arasynda gowy däbe öwürüldi. 1963-nji ýylda hemmeleriň hatarynda türkmen halky hem Özbegistan halk şahyry Gafur Gulamyň 60 ýyllyk ýubileýini giňden tutdular. G.Gulamyň ýubileýiniň önüsyraýynda Türkmenistanyň gazet-žurnallarynyň sahypalarynda şahyryň ömri we döredijiligi hakunda birnäçe makalalar, eserlerinden bölekler neşir edildi.

Türkmenistan Döwlet çeper edebiyat neşirýaty 1963-nji ýylda şahyryň 60 ýyllyk ýubileýi mynasbetli onuň goşgular ýygyndysyny neşir edýär. Ol ýygindy «Goşgular» ady bilen çap edilip, oňa şahyryň türkmen halkynyň durmuşyndan söz açýan «Haly» eseri hem girizilipdir. Bu ýygindy şahyry G.Gulamyň ýubileýine türkmen halkynyň sowgady bolupdyr.

XX asyr türkmen edebiyatynyň iň görnükli wekili Berdi Kerbabaýew hem özbek kitap söýüjileriniň söýgüli ýazyjysydyr. Onuň ussatlyk bilen ýazylan eserleri respublikamyznyň kitap söýüjilerine köpden bäri tanyş. Şahyryň «Aýgıtyl ädim», «Nebitdag» romanlaryny türkmenler nähili gowy görüp okasalar, özbek okyjylary hem şolar ýaly derejede okaýarlar. 1964-nji ýylda Özbegistanda uly ýazyjynyň 70 ýyllyk ýubileýini giňden belläp geçýär. Özbegistanyň gazet-žurnallarynda ýazyjynyň döredijiligi hakunda köp makalalar, öz eserlerinden bölekler neşir edildi.

Ata Gowşudow, Beki Seytākow, Ata Atajanow ýaly türkmen ýazyjylarynyň eserlerini hem özbek kitap söýüjileri gowy bilýärler. Şonuň ýaly-da, Aýbek, Hamid Alymjan, Uýgun, Zulfiya, M.Şaýhzada ýaly onlarça özbek ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri hem türkmen okyjylary tarapyndan söýlüp okalýar.

Doganlyk özbek we türkmen halklarynyň arasyndaky dostlugyň, çeper edebiyatlarymyzyň arasyndaky hyzmatdaşlygynyň rowaç tapýandygyna şaýatlyk edýän mysallary näçe diýseň getirmek mümkin. Halklarymyzyň edebi arabaglanyşyklaryny çuňňur ylmy esasyda öwrenmek bu günki edebiyatşynaslygymyzyň önünde duran geljekde ileri tutulýan wezipeleriň biri bolmaklygynda galýar.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Ýazyjy H.Derýaýew özbek edebiyaty bilen nähili tanyş bolupdyr?
2. A.Kadyrynyň türkmen edebiyatyna bolan edebi täsirini nähili bahalaýarsyňyz?

EDEBIYAT

1. Гайтиева О. Ғарезсизлик дәуири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018
2. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. –Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot –matbaa uyi, 2009.
3. Құрамбасев К. Махтумқули – илхом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.
4. Құрамбасев К. «Кейил кеуілден суу ишер...» – Нөкис: Билим, 1991.

ALYŞIR NOWAÝYNYŇ WE DÖWLETMÄMMET AZADYNYŇ DÖREDIJILIGINDÄKI UMUMYLYKLAR

Meýilnama:

1. Alyşir Nowaýynyň edebi döpleri türkmen nusgawy edebiýatynda.
2. Alyşir Nowaýynyň we Döwletmämmet Azadynyň döredijiligindäki tipologiýa.

Daýanç düşünjeleri: nusgawy edebiýat, poeziýa, tipologiýa.

Özbek we türkmen edebi gatnaşyklarynyň uzak taryhy ýoly bar. Türki halklarynyň köp sanly umumy mirasynyň döredilmegine türkmenleriň we özbekleriň ata-babalary hem gatnaşypdyrlar. Türkmen we özbek halklarynyň kemala gelmegi bilen bu dillerde ösen edebiýatlaryň arasynda tipologik baglanyşyklar bar. Lutfy we Nowaýy, Babur we Meşrep, Mukymy we Furkat ýaly özbek edebiýatynyň wekilleriniň döredijiligi bilen Azady we Magtymguly ýaly türkmen şahyrlary ýakyndan tanyş bolupdyr. Andalyp we Mollanepesiň, Kemine we Seydi ýaly türkmen ýazyjylarynyň eserleri hem özbek poeziýasynyň muşdaklarynyň arasynda giňden meşhurdyr.

Uzak geçmişde döp-dessurlary, dili, medeniýeti köp babatda meňzeş we bir maksat hem-de bir arzuw bilen ýaşap geçen özbek-türkmen halklarynyň ykbalynyň paýgaly geçendigi mälimdir. Hususan-da, öz döwrüniň progressiw pikirli adamlarynyň, şahyrlarynyň we alymlarynyň ykbaly gynandyrýy ýagdaýda bolupdyr. Asyrlarboýy han-begleriň, feodallaryňdyr ruhanylaryň zulумы astynda ezilip, agyr durmuşy başdan geçiripdirler. Emma baýlaryň, feodallaryň zalymlygy, islendik sütem, adalatsyzlyk taryhy şertlerde biri-birine gaty ýakyn ýaşan özbek we türkmen halklarynyň duýgudaşlygyny hem-de doganlygyny peseldip bilmeýdir. Şeýle çylşyrymly, kyn taryhy kontekstde-de özbek we türkmen şahyrlarynyň özara gatnaşygy döredijilikli arabaglanyşykda dowam edipdir.

Beyik türkmen şahyry Magtymgulynyň kakasy Döwletmämmet Azady Alyşir Nowaýynyň pikirlerini şeýle hormat

bilen ösdüren şahyrlaryň biridir. Azady öz döwrüniň tanymal akyldary bolupdyr. Döwletmämmet Azady ilki oba mollasynda sowadyny çykýar. Soňra Hywa medreseleriniň birinde okuwyny dowam etdirýär. Medrese döwründe ol arap, pars dillerini kämil öwrenýär. Türki ýazuw dilini oňat özleşdirýär. Şol wagt şu dillerde ýazylan we talaplara elýeter bolan edebiýata, taryha, filosofiya, esasan hem yslam dininiň taglymatlaryna degişli kitaplary, golyazma ýygyndylary okaýar we öwrenýär. Şol bir wagtyň özünde-de ogly Magtymgulynyň dünýägarasynyň we poeziýasynyň ösmegine uly goşant goşan beýik mugallym. Azady ogly Magtymgulynyň Hywa şäherindäki "Şyrgazy" medresesinde okamagy üçin ähli mümkinçilikleri döredýär. Oňa öwüt berip, döredijilik işi bilen tanyşdyrýar. Magtymguly öz eserlerinde kakasy Azadynyň adyny hormat bilen ýatlaýar hem-de ýurt we halk baradaky pikirlerini dowam etmekde atasyna daýanýar.

Azady "Wagzy-Azat", «Behiştnama», «Hekayaty-Jabyr Ensar», ýaly eserleriň, birnäçe rubagy we liriki goşgularyň awtorydyr. «Wagzy-Azat» eserini Azerbeýjanyň we Merkezi Aziýa halklarynyň edebiýatynda epiki poeziýa döpleri bilen deňeşdiren S.Garryýew Nyzamynyň "Hysrow we Şirin", Patşa Hojanyň didaktiki "Gülzar" eserlerinden hem ylham alandygyny nygtaýar.

Hakykatdanam, «Wagzy-Azat» eseriniň ýokarda ady agzalan şahyrlaryň döredijiligine gabat gelmegi ýöne ýerden dälidir. Olar Fizulynyň, esasanam, Nowaýynyň eserleri bilen döredijilikli hyzmatdaşlykda emele gelipdir. Azady Hywa medreseleriniň birinde okaýarka, pars-täjik we özbek dillerini öwrenip, halk edebiýaty bilen ýakyndan tanyş bolýar. Azadynyň ýaşap, döredijilik eden döwründe Jamynyň, Nyzamynyň, Nowaýynyň, Fizulynyň diwanlarynyň Hywa medreselerinde okuw kitaby hökmünde ulanylandygy mälimdir. Sonuň üçin Hywa medreselerinde bilim alyp, özbek, pars-täjik we azerbaýjan ýazyjylarynyň eserleri bilen ýakyndan tanyş bolmagy tebigydyr.

Azady «Wagzy-Azat» atly filosofik we didaktik eserinde Nowaýynyň «Haýratul Ebrar» hem-de «Mahbub ul Kulup» atly eserlerindäki öňdebaryjy pikirleri öz döwrüne mahsus jedellik bilen ösdüripdir. Döwletmämmet Azadynyň ajaýyp "Wagzy-Azat" kitaby tutuşlygyna il-gününň özbaşdak, parahat döwlet barada

bilinmeýän meseleleriň maslahat arkaly çözülip biljekdigini aýdýar.

*Bes geňeş kylmakda köpdür menpagat,
Ýagşylarga bergeý ol şa maslahat.*

*Köp ýygylýp araga alsa any,
Tan imesdir, ger gola salsa any.*

*Bes geňeş birle biten işler heman,
Bitmegeý ol, naýza birle, biguman...*

*Bu geňeşle diýmegil kiçik, ulug
Barçadan sor maslahat, eý gorkulug. (42-nji sah.)*

Eseriň ikinji bölümünde dindarlygynyň peýdalary, halkyň gyzylanmalary we asyly arzuwlary barada gürrüň edilýär. Azady bu arzuwlaryň hasyl bolmagy guýulary, garymlary gazmak, suw howdanlaryny gurmak diýip hasaplaýar. Kitabyň üçünji bölümünde ylym we ylym adamlary, ylmyň jemgyýetiň ösüşindäki orny barada gürrüň edilýär. Şahyryň bu eseri öz döwrüniň alymlaryny we akýldarlaryny, olaryň işlerini öz içine alýar. Dessan derwüş we garyplar hakyndaky dördünji bölümi bilen tamamlanýar. Erkin ýönekeý adamlar bagtly, asuda we agzybair ýaşaýşy isleýär.

«Wagzy-Azat» eseri döwrüň zulumyna garşy nägileliklerden doly bolup, şahyr onda öz hasratyny halkyň hasraty bilen birleşdirýär. Erkinlik döwründe adalatsyzlygynyň we deňsizligiň öňünde işleýän halkyň islegleriniň aýdymyny esasy sosial meseläniň derejesine çykarmaga hereket edýär.

Azady eseriň uly bölümini adalatly we adalatsyz, gowy we erbet patyşalara, hökümdarlara bagyşlaýar. Şahyryň ýaşan döwri sütün we adalatsyzlyk döwri bolupdyr. Şonuň üçinem eserlerinde parahatçylygy we abadançylygy isläp, bu maksada gulluk edýän ideýal hökümdar hakyndaky romantik pikirleri öňe sürýär (şonuň üçinem şahyr parahatçylyk we azatlyk üçin "Azady" lakamyny saýlaýar). Azady öz döwrüniň dolandyryjy toparlaryna çydap bilmeýär. Ol wezipeli adamlary we hanlary paş etmäge het edipdir. Azady eserinde halka zulum etmegiň iň erbet jenayatdygyny duýdurýar. Bir ýerde:

19

arzuw-hyýallarynyň esasynda, halk dördijiliginden, durmuş wakalardan ýerlikli peýdalanylyp döredilen terbiýeçilik ähmiýetli didaktiki eserdir. "Wagzy-Azat" kitaby çuň we köptaraply jemgyýetçilik-syýasy garaýyşlar bilen bir hatarda, Watansöýüji, zähmetsöýer, aň-düşünjeli ýaşlary kemala getirmek, olara ylym-bilim, edep-terbiýe, hünär öwretmek dogrusyndaky pedagogiki häsiýetli çesmedir. Şahyryň bu kitabynda ösüp gelyän ýaş nesliň Watancy, kämil, berk bedenli, edep-ekramly, zähmetsöýer şahsyýet bolup ýetişmeginde ata-enäniň we ulularyň göreldesi, olaryň borç wezipeleri barada pikir ýöredilýär, degişli ýol ýörelgeler, maslahatlar beýan edilýär. Eser dört bapdan we girişden ybarat. Döwlet we ýurdy dolandyrmak baradaky pikirler eseriň birinji bölümini eýeleýär. Azadynyň pikiriçe, ýurduň gülläp ösmegi we asudalygy üçin bir hökümdar gerek.

Azaşar ýol ähli rehbersiz ola,

Dagylar, leşger ki serdarsyz ola.

Göwde läş bolgaý, eger baş bolmasa,

Bitmez iş, Hak lutfy ýoldaş bolmasa.

Azady wepaly hökümdaryň öz halky barada alada etmelidigini we basybalyjylardan goramalydygyny aýdýar. Şahyryň pikiriçe, patyşa ýurtdaky garaňkylygy we nadanlygy ýok etmek üçin söweşmeli. Hususan-da, Azady şalara aşakdaky görkezmeleri we maslahatlary berýär:

El uranlar birle ogrysnyň şah,

Kesmeşe, öldürmeşe her salu mah.

Ýagny zalym ganatyn ýolgu gerek,

Ten jepalarda aryg kylgu gerek. (28-nji sahypa)

Azadynyň pikiriçe, hökümdar oba hojalygyny ösdürmeli, suwaryş kanallaryny we guýulary gazdymaly. Şahyr ýurdy adalat, halkyň hukuklaryna hormat goýmak we halk bilen arkalaşyk esasynda dolandyrmagyň, her bir meseläni hemmetaraplaýyn çözmegiň zerurdygyny nygtaýar. Ok, naýza bilen çözülip

18

*Jebri-zulmy patyşahy-zalymyň
Ok bolup öz janyna deggeý, bilin...*

*Barça mazlum ahydan kylgyl hezer
Egsa bil, ömrüň tanapyny üz...*

Her kişi kim ot ýakar, - özi bişer

Gazsa her kim çah, ana özi düşer.

diýip ýazsa, başga bir ýerde jebir berýänleri ýyrtýjy ýolbarsa
meňzedýär:

Ýyrtýjy gaplaň bil any, eý pakyr,

Halk era zulm etgiji şahu emir.

Zalym patyşalaryň, hanlaryň we emirleriň sütimine şaýat bolan Azady halkyň dilden aýdylýan eserlerine, dāp-dessurlaryna bil baglap, zalym patyşalara ýüzlenýär we olar arkaly meşhur pikirlerini wagyz edýär. Halk arasynda şeýle bir rowaýat bar. "Samarkantda halky ezýän we zalymlygy bilen tanalýan bir hökümdar bardy. Ol bagyň ortasyna gurlan köşkte oturan wagty, birden naýza gelip, onuň kükregine giripdir. Häkimiň dadyny eşiidenler derrew ylgaýdylar, häkimiň ýanyna gelip, kükregine çümen naýzany sogrup aldylar. Naýzanyň yüzüne kagyz oralan bolup, oňa «zalymyň boljagy şudur» diýlip ýazylypdyrmyş". Azady adamlaryň arasynda ýaýran bu rowaýaty eseriň súýujetine goşmak bilen aşakdaky setirleri döredýär:

*Der Samarkand zalymy meşhur idi,
Gije-gündiz işi zulmu zor idi.*

*Taht üze ýatmys erdi ol owan,
Synasyndan degdi ok, kylgy pygan.*

*Jemg olup zalym gasyga geldiler,
Uşbu işge çoh teperrit kylдыlar.*

*Taňryga jan berdi ol zalym bu hal,
Şübhesiz, tapdy anyň mülki zowal.*

*Ol kişiniň synasyndan bir oky,
Çekdiler, çykardylar taňri haky,
Gördüler bir hat ýazygлык anda bar.*

Öz döwri üçin batyryk bilen aýdylan bular ýaly pikirler eseriň beýleki bölümlerindäki kyssalarda-da beýan edilyär. Azadynyň rowaýatlary we mifleri ussatlyk bilen ulanmagy, patyşalara we hökümdarlara bolan garaýyşlary, Alysir Nowaýynyň "Haýratul-ebrar" eserindäki adalatly we adalatsyz şalar baradaky garaýyşlary bilen hem gabat gelýär. Azady «Wagzy-Azat» eserinde jemgyýetçilik pelsepewi pikirlerini yzygiderli ösdürýär, içindäki pikirleri täze durmuş faktlary bilen baýlaşdyrýar we jemleýär, şol bir wagtyň özünde-de şahsy jemgyýetçilik garaýyşlaryny öňe sürýär. Stil we sungat nukdaýnazaryndan bu eserleriň ikisi-de biri-birine gaty ýakyn.

Azady öz işinde Nowaýynyň millilik ideýalaryny ösdürýär. Nowaýynyň adamlar bilen bolup, gynançlaryny we şatlyklaryny paylaşandygy mälimdir. Şahyr ýurduň gülläp ösmegi barada alada edip, halkyň gülläp ösmegini, jemgyýetde adalat we parahatçylygyň döredilmegini isledi. Nowaýy halky ezýän we olary adalatly bolmaga çagyran eziji patyşalary we feodallary berk ýazgarýar. Zulm etmegi bes etmeseler, halkyň gazabyna duçar boljakdygyny hem-de sütemkärleri «o dünýä» we «dowzah» bilen gorkuzyp, dogry ýoly görkezmege synanyşjakdygyny aýdýar. Mysal üçin, Nowaýy «Haýratul-ebrar» eserinde zalymlaryň halkyň gazabyna duçar bolmagy hakynda şeýle ýazýar:

Negaki, çun haşr kuni Zul jalol,

Zolimu mazlumni aylar sawol.

Anga ewazdur, sanga sharmandalik,

Anga biyiklik, sanga afkandalik.

Xar ne xato kilgoning ulgoç xisob.

Bulgusdir har biriga yaz azob.

Kilmasa mazlum gunohing bixil,

Duzax arodur wataning muttasil.

Kimga tikan birla kilibsan sitez,

Urgusidur kuksungga yaz tigi tez.

Kimki bulur bir şararing foş anga,

Duzax uti bulgusi podoş anga⁴.

⁴ Алишер Навоӣ. Асарлар. Ун беш томлик, 3-том, 51-бет.

Alyşir Nowaýyň bu pikirleri Azady tarapyndan täze taryhy yzygiderli dowam etdirilýär. Azadynyň aşakdaky setirleri Nowaýyň ýokardaky setirlerine gaty ýakyn.

Patyşalar ger adalat etnese...

Patyşaga ol zyýan eýläz zyýan.

Her du elemde anga bolgaý ýaman...

Ýüzüne gara çalyp magşar güni,

Kör ederler anlaryň gözlerini,

Hem dahy kesgeýler anlar tillerin.

Baglagaylar arkasynda ellerin,

Bes melekler gürz ile urgay any.

Çekiban dowzah tarap bargay any,

Hasmyny ol demde peýda kylarlar.

Hökimi-jabyny ryswa kylarlar,

Zulmu jebr ile kebab etdiň heme.

Halky - elemni harap etdiň heme,

Imdi çäre ekturur, budur jeza.

Handan ermiş bu hökum wehmi-kaza.

Kim ýaman agmal turur, kendir azap.

Dowzah içre nar any eýler kebab.

Nowaýy bilen Azadynyň zalym patyşalar we hökümdarlar baradaky garaýyşlary ýokarda agzalan parçalara ýakyn bolsa-da, sygyr görnüşi, dili we obrazlygy taýdan biri-birinden tapawutlanýandyklary äşgärdir. Azady şahyr Nowaýyň beýtlerinde öňe sürülen pikirleri özboluşly stilde, üýtgeşik ýönekeý dilde dowam etdiripdir we ösdüripdir.

Alyşir Nowaýy beýik gumanist şahyr. Onuň ajaýyp milli pikirleri indiki setirlerde aýdyň görünüýär.

Buldi raiyat galawu sen şubon,

Ul şajari musmiru sen bogbon.

Azady hem öz döwrüniň ýaman tarapyny, zorlugy ýazgarýar we halkyň bähbidine bolan garaýyşlaryny Nowaýyň gumanistik ideýalary bilen baglanyşdyrýar. Azadynyň öz ussady Nowaýy ýaly, bu pikirleri "çopan", "daýhan", "böri", "goýun" obrazlary arkaly beýan edýändigini belläp bolýar.

Zalymy derrendeler bil, eý kişi,

Bolmasa çopan, niçik bolgaý işi?

Iki şahyr hem patyşalar we hökümdarlar hakda pikir edenlerinde, öz halkyna maldarçylyk we daýhançylyk bilen howandarlyk etmek we ideg etmek üçin bir patyşanyň ýa-da hökümdaryň zerurlygyny deňeşdirip, çuňňur filosofik netijä gelýärler. Daýhan hasyla seretmese, suwarmasa ekiniň guraýşy ýaly, baghan bagyny perwerişlemese miwe bermeyşi dek ýa-da çopan goýun-guzularyna garamasa möjeklere şam bolşy dek patyşalar öz halkynyň halyndan bihabar bolsa, gaýgysyny çekmese, dagap gidýär diýen pikirler ýokardaky goşgy setirleriniň agramly bölegi bolup gelýär.

Nowaýy öz eserlerinde aň-düşünjäni we güýji wasp edendigi mälimdir. Şahyr ömrüniň dowamynda ylmyň ösmegi üçin göreşýär we hemişe bilimli, akylly adamlary söýýär. Olara ýol-ýoda görkezýär, ideg edýär. Şahyr öz eserlerinde ylmy bagt ýoluny ýagtylandyryş gün, ýitenlere barýan ýol hökmünde suratlandyryşar. Nowaýy eserleriniň birinde ylmyň güýjüni wasp edip, şeýle diýýär:

Kim olim esa nuktada barxak de oni,

Gar baum tuzar, behiştı mutlak de oni,

Xar kimsaki ýuk ilm anga akmak der oni,

Majlisidagi ilm bulsa uçmok der oni.⁵

Nowaýy başga bir ýerde ylmyna amal etmedik alymy ýeri sürüp tohum sepmedik ýa-da tohum sepse-de, hasylyndan hezil almadyk daýhana meňzedýär.

Nowaýy adamlary bilimli bolmaga hem çagyryşar. Şahyr halkyň abadançylygy, dünýäniň asudalygynyň ylymdan gelýändigine düşünyär. Daýhan we daýhançylyk temasy «Wagzy-

⁵ Алишер Навоӣ. Асарлар. Ун беш томлик 15-том, 45-бет.

Azat» eserindäki äheñiniň esasy mowzuklaryndan biridir. Ol eserlerinde erkin ýurtda daýhan ekerançylygynyň ösüşini öz içine alýar. Şahyr ekerançylykdan girdeji bolsa-da, ilkinji we abadançylygyň esasy hasaplaýar. Azady hem daýhanlara şeýle pikirleri eseriň köp ýerinde wagt ýitirmezden ulanmagy maslahat berilýär.

Azady, «Mugt wagyzçyny» täsirli, gyzykly etmek, has köp adamyň ünsüni özüne çekmek we maksadyny aňsat düşündirmek üçin köp gürrüň berýär. Azady eseriň her bölümünde belli bir hekaýany sitata edýär, ondan öz netijelerini alýar we eseriň ideýa mazmunyna uýgunlaşdyrýar. Şahyr goşguda halkyň gyzyklanmalaryny aýdym aýtmak nukdaýnazaryndan dogry, peýdaly, göreldeli hekaýalary saýlaýar.

Azadynyň pikirçe, şalar adalat bilen işlese, ýurt asuda we erkin bolar, halk gülläp öser. Bu ideýa-maksadyň aşakdaky hekaýada gaty täsirli beýan edilendigini görýäris. "Günleriň birinde Bährem patyşa bir ýere gezelenje gidýär. Bagbana bir käse nar suwuny getirmegi buýurýar. Bagban şanyň buýrugyny ýerine ýetirýär we oňa bir käse nar suwuny getirýär. Bagda bolçulygy gören şa, bu ýere hem salgyt salynsa boljak diýip pikir edýär. Bagban bolsa kāsani doldurmaga gidýär. Ýöne bu gezek bagban gaty gynançly gaýdyp gelýär we şaha seredýär-de diýýär:

*Sykmys erdim onki nobat bir enar,
Doldyryp erdi gadahny, eý berar.*

*Uşbu nobat on enar sykdym hemin,
Dolmady uşbu gadah, boldum hazyn." (58-nji sah.)*

Patyşa Bährem bagbanyň bu jogabyndan netije çykarýar we erbet niýetlerinden ýüz öwürýär.

*Şa çykaryp köňülde bu bet hyýal,
«Ýene şerbet» diýip, buýurdy uşbu hal.*

*Uşbu halat tiz ýetiren şerbeti,
Şad-u hoşwaglyk bile geldi gaty.*

Diýdi kim: «Şa adla turmuşdyr bu dem,

Elem ehlgе kerem kylmys, kerem.

Bildi ol, er bereketi elem heman,

Bu şahynşah adyl ermiş bi guman. (59-njy sah).

Azadynyň bu setirleri XVIII asyryň beýik hökümdarlaryna ýüzlenýär. Şahyryň feodalizmiň agdyklyk edýän şertlerinde adalaty wasp etmegi gaty möhümdir.

Azadynyň şeýle öňe gidiş pikirleri we garaýyşlary aşakdaky hekaýada has aýdyň beýan edilýär: "Rowaýata öwrülen patyşa Kubat goşundan aýrylýar we bir çadyrda bolýar. Çadyryň eýesi şahy gowy öwürip, ony myhman alýar we agşam saglan sygryň süýdünden patyşany gowy iýmitlendirýar. Kubat, şahly sygyrlaryň süýdüniň köp bolýança, olara hem salgyt salynmalydygyny pikir edýär.

Ertirki sagymda sygyr bir damja-da süýt bermeyär. Öý eýesi muny görüp, patyşa seredýär we şeýle diýýär:

*Şa gaharlanmys bu dem,
Žumle mahluk janyňa düşdi elem.*

Ol sebeden bu inek süýdi heman,

Çykmady, diýp, ol kary etdi pygan." (57-nji sahypa)

Azady ýokardaky hekaýalaryň ikisini-de aşakdaky setirler bilen jemleýär:

*Patyşa kim zulm-u jowr etse biliň,
Bereketi gitgeý elem ehliniň.*

Ýeller-u suwlar, agaçlar, eý emin,

Nalyş etgeýler heme roýy-zemin. (58-nji sah.).

Umuman aýdanyňda, Azady öz eserinde taryhy we mifologik wakalary, wepalylygy we dostlugy, sahylygy we pespälligi, dogruçylygy şeýle hem zalymlygy, açgözligi, ulumsylygy we ýalany tankytlamak üçin ulanýar. Nowaýynyň hem öz eserinde miflere we hekaýalara esaslanyp, möhüm manyny beýan edendigini görmek bolýar.

Nowaýynyň jemgyýetçilik ähmiýetli eserlerine, şol sanda «Haýratul-ebrar» we «Wagzy-Azat» eserleriniň deňeşdirme

seljermesi, bu iki eseriñ çeper görnüşini we ideýa mazmuny taýdan ýakyn bolandygyna garamazdan, Azadynyň eserleriniň özboluşly, üýtgeşik bir aýratynlygyny hem görmek bolýar. Filosofik-didaktik eser bolan «Wagzy-Azat» Azadynyň ýaşan döwrüniň we gurşawynyň demini duýýan XVIII asyryň durmuşyna ýakynlygy bilen häsiýetlendirilýär. Azady Nowaýynyň öňdebaryjy döplerini özboluşly stilde, üýtgeşik görnüşde, üýtgeşik äheňde dowam etdirýär we ösdürýär. Bu döredijilik täsiri, döredijilik sapagy Azadynyň edebi mirasyny peseltmän, özboluşlylygyna zyýan bermän, tersine, döredijilik işiniň kämilligine, çeperçilik ukypalarynyň ösmegine goşant goşýar.

Şeýlelik bilen, Gündogaryň söz ussatlary Alyşir Nowaýy, Nyzamy we beýleki beýik şahyrlaryň döpleriniň şahyr goldaýar. Şol bir wagtyň özünde Azady XVIII asyr türkmen edebiýatynyň taryhynda täzeçil, nusgawy şahyry hökmünde ýüze çykdy. Onuň döreden edebi mirasy, galdyran edebi döpleri Azadydan soň ýaşan hem-de işläň şahyrlar tarapyndan dowam etdirilipdir we ösdürilipdir.

Her bir halkyň edebiýatynda, her bir milli şahyryň döredilmeginde köp görelde, täsirli we beýik eserler bar. Her zehinli täzeçil şahyrynyň ösen edebi däbi bar, her bir milli edebiýatda ikinji milli edebiýaty öwrenmäge mynasyp, çeperçilik taýdan kuwwatly edebi nusgalary bar we bu gowy edebi nusgalaryň başga bir milli şahyryň eserine, başga bir milli edebiýata geçmegi tebigy zat. Bu edebi mysallar olaryň ösmegine goşant goşýar. Mysal üçin Nowaýynyň eserleri ideýa hem-de çeperçilik taraplary bilen Azadynyň «Wagzy-Azat» eserine täsir eden bolsa, Azadynyň liriki gazallary, filosofik goşgulary we poemalary şol döwrüň we özünden soňky ýaşan şahyrlaryň döredijiligine hem täsir edipdir. Özbek şahyrlary hem Azadynyň yzyndan ýörediler we gazallaryna goşgy ýazyp, körçüligiň pikirini aýtdylar. Mysal üçin, XVIII asyryň ahyrynda Hywada ýaşan şahyr Pahlawanguly Rawnagyň eseri Azadynyň eserine laýyk gelyär. Bu iki şahyr Hywa medreselerinde okap, döredijilikli hyzmatdaşlyk edipdirler. Zulamy ýazgarmakda, adalaty wasp etmekde we halkyň görgüleri hakda aýdym aýtmakda şol bir ýagdaýdadylar. İşleýän adamlary azapdan, gaýgydan we garyplykdan azat etmek

üçin şol bir temada we dürli stilde gazallar döredipdirler. Iki şahyr hem öz döwrüniň sosial deňsizliginden we halkyň başyna gelen betbagtçylyklardan ejir çekýärler. Olaryň poeziýasynda döwrüň sebäpleri agdyklyk edýär. Esasan-da, Azadynyň sözlerinde sosial adalatsyzlygy paş etmek, adalatsyz dolandyryjy toparlary berk ýazgarmak maksat edinilýär. Iki şahyryň eserleriniň sazlaşygyna şaýatlyk edýän başga-da mysallar köp.

Gysgaça aýdylanda, Azady Nowaýynyň eserinden ylham alyp, özünden soňky şahyrlara ylham beren we täsir eden ussatdyr. Türkmen şahyrynyň baý edebi mirasy Azadydan soň ýaşap geçen özbek nusgawy şahyrlary üçin hem ylham çeşmesi bolup hyzmat edipdir. Özbek şahyrlary öz döredijiliginde Azadynyň edebi pikirlerini ösdürdiler. Şeýlelik bilen, edebiýatyň özara täsiri, döredijilikli tejribe alyşmagy özbek we türkmen edebiýatynyň ösmeginde möhüm faktor boldy.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Alyşir Nowaýynyň edebi döpleri türkmen nusgawy edebiýatynda nähili ösdürilipdir?
2. Alyşir Nowaýynyň we Döwletmämmet Azadynyň döredijiligindäki umumylyklar barada gürrüň beriş.

EDEBIÝAT

1. Гайлиева О. Ғарезизлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018
2. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot –matbaa uyi, 2009.
3. Қурамбоев К. Махтумқули – илҳом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.
4. Қурамбоев К. «Кейил кеўилден суў ишер...» – Нөкис: Билим, 1991.

ALYŞIR NOWAÝYNYŇ EDEBI DÄPLERINIŇ NURMUHAMMET ANDALYBYŇ DÖREDIJILIGINE TÄSIRI

Meýilnama:

1. Alyşir Nowaýynyň edebi дәpleriniň Nurmuhammet Andalybyň doredijiligine täsiri barada.
2. Alyşir Nowaýy we Andalybyň dessanlary.

Daýanç düşüňjeleri: dessan, edebi arabaglanysyk, syužet.

Türkmen edebiýatynyň taryhynda Nurmuhammet Andalyp, türkmen edebiýatynyň tematiki we žanr nukdaýnazaryndan baýlaşdyran ilkinji şahyr hökmünde tanalýar. Nurmuhammet Andalyp, Nowaýynyň eserlerine gaty wepaly bolup, Nowaýynyň gazallaryny we dessanlaryny gowy bilipdir we ony doredijilikli ulanypdyr. Andalyp "Oguznama", "Nesimi", "Sagdy Wakgas", "Kyssaýy Fyrgun" diýen ýaly poemalary "Ýusup-Züleyha", "Babaröwşen", "Zeynelarap", "Leyli-Mejnun" ýaly dessanlary bilen türkmen we özbek edebiýatynda giňden tanalýar. Andalybyň edebi mirasyny öwreniji türkmen alymy A.Meredowyň belleýşi ýaly, "Nurmuhammet Andalyp – XVIII asyr Merkezi Aziýanyň iň meşhur we baý edebi mirasy bolan şahyrlarynyň biridir. Ol aňaýyp eserleriniň üsti bilen özbek edebiýatynyň taryhynda, şeýle hem türkmen edebiýatynyň taryhynda özüne mynasyp orny eýeleýär. XIX asyryň birnäçe özbek şahyrlarynyň Andalypdan ussat hökmünde görelde alandyklary munuň aýdyň subutnamasydyr."

Gündogaryň Buhara, Samarkant, Daşkent, Kokant ýaly şäherleriniň basmahanalarynda şahyryň eserleri köp nusgada neşir edilipdir. Bu ýagdaý bolsa, Andalybyň örüsinin diňäp, gündogar halklaryň arasynda uly meşhurlyk gazanmagyna itergi beripdir. Andalyp „Ýusup-Züleyha“ dessanynyň giriş bölümünde:

Asly mekanym ki Garamazydyr
Adamy eşretde gys-u ýazydyr –

diýip, özüniň önüp-ösen ýerleri hakynda maglumat berýär. Halk arasynda Ürgenç topragynyň Garamazy obasy hakynda gyzykly gürrüňler näli-näzire çenli aýdylýp gelinýär.

Garamazy obasy Çermenýap, Tüniderýa ýaly derýalaryň boýunda ýerleşipdir. Derýanyň kenarynda kiçjik owadanja mazylar köp ekiler eken.

Andalyp öz döwürüniň iň bilimli we dana adamlaryndan biri bolupdyr. Şeýle hem arap we pars dillerini gowy bilensoň, bu dillerden terjime edipdir. Şahyryň ömrüniň köp böleginiň Ürgençde geçendigi sebäpli, eserleriniň dili Horezmiň edebi gursawyna uýgunlaşypdyr. Horezmdе ýaşayan özbekleriň diliniň beýleki özbek şiwelerine garanynda türkmenlere has ýakynlygy mälimidir. Bu dile ýakynlyk, türkmen edebiýatynyň Horezm edebi gursawy bilen doredijilik baglanysygyna uly goşant goşdy. Seyit Garryýew «Türkmen edebiýatynyň Gündogar halklaryň edebiýaty bilen özara täsiri barada» kitabynda bu ýakynlygy nygtap: "Ömrüniň köpüsini Horezmdе ýaşap geçen Andalyp ýaly şahyrlaryň eserleriniň şol ýeriň edebiýaty bilen ýakyn arabaglanysygy, türkmen edebiýatynyň we poeziýasynyň Horezmdäki täsirli arabaglanysygyna şaýatlyk edýär" diýip belleýär.

Horezmdе halk doredijiliginiň köp mysallarynyň bolmagy hem häsiýetlidir. «Görogly», «Şasenem Garyp», «Zöhre Tahyr», «Hüýrlukga-Hemra», «Saýatly Hemra» ýaly dessanlary bagşylar we şahyrlar özbek we türkmen dillerinde okaýardylar. Andalybyň eseri bu edebi gursawda ulalansoň, eserleri iki halk üçinem düşnükli bolupdyr. Alym B.Garryýewiň belläp geçişi ýaly: «Andalyp öz eserleriniň köpüsini («Oguznama», «Nesimi», «Saddy-Wakgas», «Ýusup we Züleyha» we b.) özbek we türkmenlere düşnükli dilde we formada doredipdir».

Andalyp özüniň doredijiliginde Alyşir Nowaýynyň söz sungatynyň sylaryny özleşdirmek, doredijilik tejribelerine has köp bil baglamak üçin doreden eserlerinden uly ylham alýar. Andalyp özbek şahyry Nowaýynyň gazalynyň stilini muhammesleriň her baýtyna goşyan setirlerinde saklaýar we kapiýanyň sazlaşygyna goşmaça mazmun pikirleriniň sazlaşygyny üpjün edýär, gazallaryndaky pikirleriň dowam etmegine we ösmegine aýratyn üns berýär. Onuň «Gelmedi», «Öldürgisi», «On sekiz ýaşyndadyr» ýaly gazallary iň ýokary çeper eserleriniň biridir.

Söýgi, çyn ýürekden söýgi, wepalylyk bu gazallaryň esasy mowzuklarydyr. Olarda adamyň şatlyk duýgulary bilen binikde, gynançlary, agyrylary, käbir şertlerde ýitgi duýgulary ýokary çeperçilik bilen beýan edilýär, sonuň üçin bu gazallar ýürekleri tolgundyryýar, çuňňur täsir edýär. Mysal üçin, Nowaýy "Gelmedi" atly redifli gazalynda liriki gahrymanyň içki duýgularyny we bu ýagdaýda başdan geçirenlerini aýdyň suratlandyryýar.

Andalyp Nowaýynyň bu gazalyndan edebi täsirlenip, oňa "Uýku gelmedi" atly tahmysyny ýazýar.

Ham getirdi kamatym, peýweste ebru gelmedi,

Hatty musk efsan-u, haly anbarinbu gelmedi,

Rozygärim tire kylan jagdy-gisu gelmedi,

"Gije gelgümdir diýbän, ol serwi-gülrü gelmedi,

Gözlerimge gije daň atgynça uýku gelmedi".

Çykan ermiş azmy-jöwlan kylgaly ol şahsuwar,

Aryzyn gormek erur iki gözümge iftihar,

Ah, neýleý, kim bolupdyr eşk birle perdedar,

"Lahza-lahza çykdy-m-u, çekdim ýoluda intizar,

Geldi jan agzymga-ýu şuh-y-bethu gelmedi".

Andalyb-a, nala eýläp, bigam et köňlün öýün,

Jamy-sahbadyr deňiz, gör baýram et köňlün öýün,

Ýetmesin asyp hergiz mäkäm et köňlün öýün,

"Eý Nowaýy, bada birle horram et köňlün öýün,

Ney üçin kim bada girgen öýge gawgu gelmedi".⁶

«Öltürgisi» atly redifli gazalynda Nowaýy söýginiň umydy bilen däli sazyna düşendigini öňe sürýär. Şonda Andalyp şahyr Nowaýynyň gazalyna şol bir pikiri goşup, täze çeperçilik serişdeleri bilen doldurýar.

Andalyp söýgülisini hem suratlandyryýar, söýgülisiniň daşky we ruhy gözelligi bilen özüne çekýän gözelligi şahyryň üns merkezinde bolýar. Söýgülisi gaty owadan, ol gymmat bahaly daş, «gaş-u göz», «hal-u hat», «müskü-sünbül» eýesi söýgülisini özüne çekjek ýaly:

Perýat kim men zarly gülgüzar öltürgisi,
Katlyma baglap tygy-kin zar-u nezar öltürgisi,
Gaşu-gözün, hal-u-hatyň bigänewar öltürgisi,
"Bir gün meni ol katly-Mejnun şygar öltürgisi,
Esruk çykyp, jöwlan kylp diwanawar öltürgisi".

Žan rişdesige müşken sünbül açypdyr aryzyn,

Iki benagüşündäki kâkil açypdyr aryzyn,

Bu Andalyby-zara bir gül açypdyr aryzyn,

"Diýler Nowaýy katlyga gül-gül açypdyr aryzyn,

Görgünçe ony, waý kim, ýüz har-har öltürgisi".

diýip, tejribesine has köp bil baglap, okyja aýratyn täsir edýär.

Andalybyň «Leyli-Mejnun» dessanyň döredilmeginde esasy çeşme Fizulyň «Leyli-Mejnun» dessanydygyna garamazdan, beýleki halklaryň epik edebiýatynyň ösen döpleri hem möhüm rol oýnapdyr. Andalybyň dessany bilen tanyş bolanymyzda, onda Nowaýynyň «Leyli-Mejnun» dessanyň ideýa mazmunynda, umumy ruhy-da duýulýar. Andalybyň «Leyli-Mejnun» dessanynda şekil we mazmun, gahrymanlaryň portretleri, wakalaryň beýany, çeperçilik serişdeleri, nakyllaryň täsirli ulanylmagy ýaly parçalary okanymyzda, Nowaýynyň «Leyli-Mejnun» dessany ýada salýars. Bu ýakynlyk iki eseriň umumy ruhunda aýdyň görünýär. Andalyp öz eserinde Nowaýynyň dessanyň syýužet we motiwlerine ýüzlenýär, ýöne dessany XVIII asyryň durmuşyna ýakynlaşdyrýar. Dessanyň syýužeti Nowaýynyň dessanyndan has gysga. Nowaýynyň «Leyli-Mejnun» atly eseri nusgawy edebiýatda adaty şahyran görnüşde - mesnewi formasynda ýazylan şahyran epik eser. Andalybyň «Leyli-Mejnun» dessany bolsa, muhemmes, rubagy, mesnewi ýaly şahyran görnüşleriniň ulanylmagy bilen ýazylypdyr.

Andalyp, türkmen halkynyň dilden aýdylýan döredijiliginde epik poeziýa däbine eýeripdir, ýagny wakalary kyssa görnüşinde beýan etmegiň usulyny we baş gahrymanlaryň wakalara bolan garaýşyny şahyran aňeňde ulanypdyr. Kyssa parçalarynda şahyr dessanyň syýužetini ösdürýär, şahyran bölüme bolsa baş gahrymanlaryň akyll tejribelerini we psihologik ýagdaýlaryny açýar. Şahyrcylyk stilini giňden ulanýar.

⁶Andalyp. Goşgular. Aşgabat: MGI, 2010. MGI 31.01-nji bukja

Şu nukdaynazardan, Leyli bilen Mejnun, Leyli we ejesi Mejnun bilen kakasynyň arasyndaky şahyrana sorag we jogap bellärliligidir.

Nowaýynyň dessanynda Mejnunyň beýik alym, zehinli şahyr, ak ýürekli we wepaly, ajaýyp tebigaty bolan adam hökmünde düşündirilýändigini we şöhratlanýandygy mälimdir. Beýleki tarapdan Andalyp Mejnunyň hakyky söýgi ýolunda sowatly we däli adam hökmünde görkezýär. Nowaýynyň dessanynda Ibn Salam baý adam, şeraba endik eden beýik feodal hökmünde suratlandyrylýar.

Nowaýynyň dessanynda Nowful Serdar oýlanyşykly gahryman, wepaly dost, mähirli we aladaly adamyň mertebesine hormat goýýan, sypatlyryna ýokary baha berýän beýik adam hökmünde häsiýetlendirilýär. Nowful kemsidilen we ezilen Mejnuna gynanýar. Nowaýynyň käbir ynsanperwer garaýyşlaryny Nowfulyň keşbi bilen beýan edendigi we bu keşbiň üsti bilen şahyryň ideýal hökümdar baradaky arzuwlaryny hem-de pikirlerini beýan edendigini bellemelidir. Dessanda Nowful islendik jeddeleri parahatçylykly çözmäge çalyşýan lider hökmünde düşündirilýär.

Andalybyň dessanynda Nowfulyň keşbi düýbünden başga bir maksada gulluk edýär. Andalypda Nowful ikiýüzli, dostuna biwepalyk edýän, mekir, aldawçy we gaharjaň adam. Andalybyň dessanyndaky şu epizodlar biziň pikirimizniň subutnamasy bolup biler: "Nowful serdar arap goşunlary bilen söweşde ýeňiş gazandy. Leylileriň taýpasynyň ýaşayan öýlerini ele geçirýärler we emläklerini ellerinden alýarlar. Köp adamy ýesir alýar. Ýesir alnanlaryň arasynda Leyli hem bardy. Nowful Leylini görýär we oňa aşyk bolýar. Leylini Mejnuna görkezmeýär.

Ol pikirlenip: "Bu gyz bu dälä mynasyp däl. Men şeýle owadan, göwher gyza mynasyp" diýip, Mejnuny öldürüp, Leylini özüne nikalap almak ýoluna düşýär. Niýetini hiç kime mälim etmeýär. Ol pikirlenip: «Mejnuny öldürmän Leyli bilen durmuş gursam, Mejnun menden ar alar. Şonuň üçin Mejnuny zäherlärin we hiç kime duýdurman öldürerin» - diýip, pikir ýüwürýär. Hyzmatkärine «zäheri şerbete goşup alyp gel»- diýip buýurýar. Hyzmatkär Nowfula bir zäher getirýär.

Şol pursatda, Nowfulyň ähli pikiri Leylide bolup, sargyt eden şerbetini, aýdanlaryny düýbünden ýatdan çykaryar. Netijede, zäher bilen garylan şerbeti içip heläk bolýar. Nowfulyň gazan çukuryna özi düşýär.

Andalyp bu suratlandyryma arkaly XVIII asyrdaky feodalçylyk ulgamynyň ähli elhenç betbagtçylyklaryny özünde jemleýändigini we Nowfulyň eserdäki baş gahrymanlaryň betbagtçylygyna sebäp bolandygyny çuňňur logiki pikirler arkaly açmaga synanyşýar.

Dessanda Andalyp halk döredijiliginden netijeli peýdalanylýar. Hususan-da, Andalyp halk döredijiliginde däbe öwürülen eserleriň gahrymanlarynyň portretlerini çekmekde ussatlyk görkezýär. Şahyryň şahyrana ussatlygy Leylinyň portretinde özboluşlydyr. «Mekdebiň bir gapdalynda oglanlar, beýleki tarapynda gyzlar oturar erdi. Mekdepde märeke ýygynanan ýalydy. Emma ol gyzlaryň arasynda perizat sypatly, zülpleri tar-tar, algyr lagly bakyşly, maral gözli, şirin sözli, hüýr-ýüzli, gunça dahan, şirin suhan, badam gabak, ýuka dodak, lebleri lagyldek, dişleri dürdek - Leyli gyz Kaýsa muhunbet peýda kyldy».

Nowaýynyň «Leyli we Mejnun» dessanynda bolsa gahrymanyň şeýle portreti suratlandyrylmadyr.

Gysgaça aýdylsanda, Andalybyň «Leyli-Mejnun» dessany jemgyýetçilik manysy, ideýa beýikligi bilen türkmen halkynyň iň halanýan dessanlarynyň birine öwürüldi. Häzirki wagtda «Leyli-Mejnun» operasy bu dessana esaslanýar we Magtymgulynyň adyny göterýän Türkmen döwlet opera we balet teatrynda sahnalaşdyrylýar.

Andalyp XVIII asyryň özbek nusgawy şahyry Babarahym Meşrebiň şahyrana mirasyny söýşi ýaly, Alyşir Nowaýynyň poeziýasyny-da gowy görýärdi. Meşrebiň romantik sözleri Andalybyň eserinde möhüm yz galdyryar.

Meşrebiň XVII asyryň özbek edebiýatynda yşky liriki gazallarynyň ussady hökmünde meşhurdygy mälimdir. Şahyryň gazallar ýygyndysy bilen taňanymyzda ajaýyp goşgulara duş gelýäris. Ajaýyp we arassa stilde ýazylan bu goşgular şeýle bir owadan we özüne çekýär. Iň owadan görnüşde ýazylan inçe we näzik we sazlaşykly ýazylan aşakdaky setirler ünsüni özüne çekýär:

*Ko'rdum yuzungni — devona bo'ldum,
Aqli hushimdan begona bo'ldum.*

*Tortib jafoni o'lsam ko'yingda,
Qaytmasman hargiz — mardona bo'ldum.*

*Kavsar sharobi yoding'a kelmas,
La'li labingdin mastona bo'ldum.*

*Mashrabga may sun mayxona ichra,
Kechtim baridin — rindona bo'ldum.⁷*

Andalyp öz şygırlarında mazmun we şol mazmuna mahsus bolan şekil tapmakda hem Meşrebiň дәplerine köp dayanyıydyr. Gazallaryna nezieler baglap, meñzetmeler ýazypdyr. Bize мәlim bolşy ýaly Meşrebiň:

*Gul-gul soçingni ýozib kel sayrı boga dilbar,
Nozi karaşma bir-la kelgi kuçoga dilbar.*

Ýa-da:

*Gulçexralar boşingdin bulsin sadoga dilbar,
Raxm aýla siýnam uzra dog uzra dogo dilbar. —*

diýen ýaly gazallary, Meşrebiň döwründe-de, ondan soňam gaty meşhur bolupdyr.

Bu gazal bilen tanyş bolan her bir özbek we türkmen şahyry ol hakda goşgy ýazmaga synanyşar. Netijede, özbek we türkmen nusgawy edebiýatynda Meşrebiň «Dilber» redifli gazalynyň stilinde we ruhunda birnäçe goşgy ýazylupdyr. Esasan-da, bu ugurda türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyrlarynyň döredijilikli gözlegleri we täzeçilligi bilen edebiýaty şahyrana eserler bilen baýlaşdyrypdyrlar. Türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyry Zelili Meşrebiň:

*“Eý gözümiň röwşeny könül karary dilber,
Men bilbili şeyda men, sen gülsary, dilber” —*

diýen «Dilber» redifli gazalynyň ideýa-mazmunyny öz döredijiliginde dowam edýär we ony ösdürýär.

⁷ <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/mashrab/>

Şeýlelikde, Andalyp Nowaýynyň, Meşrebiň we beýleki nusgawy şahyrlaryň edebi дәplerinden ýlham alyp, olaryň edebi дәrlerini ösdürіpdir.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Alysir Nowaýy we Andalypyň döredijiligindäki edebi täsirler barada aýdyp beriň.

2. Andalypyň haýsy dessanlarynda Alysir Nowaýynyň dessanlarynyň syžet, motiw umumylyklaryny duýmak bolýar?

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. — Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot — matbaa uyi, 2009.

2. Құрамбаев К. Махтумқули — илхом җашмаси. — Тошкент: Тафаккур, 2012.

3. Құрамбаев К. «Кейил кейілден суў ишер...» — Нөкис: Билим, 1991.

NOWAÝYNYŇ EDEBI DÄPLERI TÜRKMEN EDEBIÝATYNYDA

Meýilnama:

1. Alyşir Nowaýynyň edebi mirasy we türkmen edebiýaty.
2. Türkmen edebiýatşynaslygynda Alyşir Nowaýynyň döredijiligiň öwrenilişi.

Daýanç düşünjeleri: edebiýatşynaslyk, döredijilik, obraz, süžet.

Alyşir Nowaýynyň edebi mirasyny öwrenmek, döredijiligini ösdürmek üçin edilen işler Türkmenistanda hem gowy ýola goýlan. Türkmen edebiýatşynaslygynyň möhüm bir bölümi hökmünde uzak ýyllardan bäri rowaçlanyp gelýän türkmen nowaýşynaslygy häzirkä wagtda belli bir ugry kemala getirdi. Şahyryň döredijiligi barada häzirkä wagta çenli ýazylan ylmy gözlegler, ululy-kiçili makalalar köp.

Türkmen edebiýatşynaslygynda Nowaýynyň döredijiligi, esasanam, üç ugurda öwrenilip gelinýär. Şahyr hakyndaky döredijilik portret häsiýetindäki makalalar bir ugry kemala getirse, Nowaýy we türkmen edebiýaty meseleleri ikinji ugry, Nowaýy we türkmen halk döredijiligi üçünji bir ugruň kerwen ýodasyny alyp barýar. Her üç ugur hem özara bagly bolup, yzygiderli rowaçlanyp gelýär.

Türkmen nowaýşynaslygyna haçandan üns berilip başlandy? Şahyryň döredijiligi hakyndaky ilkinji makalalar haçan peýda bolup başlapdyr? Bu sowallara K.Hojayewiň «Özbek dili we edebiýaty» (1977-nji ýyl 2-nji sany) žurnalynda Nowaýa bagyşlanan makala we derňewler sanawynyň mysalynda jogap bermäge synanyşyp görýäris. Awtor Türkmenistanda dürli ýyllarda Nowaýy hakynada yglan edilen altmyşa golaý makalalaryň doly bolmadyk çeşmelerini görkezýär. Sanawyň özbek-türkmen nowaýşynaslygy belli bir taryhy we döp-dessura eýedigini görkezýär. Çeşmelerde ýazylyşyna görä, Nowaýynyň döredijiligine gyzyklanma XX asyryň 20-nji ýyllaryndan başlanypdyr. Türkmen halkyny şahyryň mirasy bilen tanyşdyrmaga terjime arkaly girişilipdir. Mysal üçin, Abdylhekim Gulmuhammedowyň 1925-nji

ýylda «Muhakamat ul-lugataýn» eserini türkmen diline terjime edendigi hakynada maglumatlar bar. Aslynda Nowaýynyň döredijiligini giň öwrenmek, esasan, 40-njy ýyllara gabat gelýär. Şahyryň doglan gününüň 500-ýyllygy mynasybetli türkmen metbugatynda köp makalalar çap edilýär. Şahyryň döredijiligini has giň ylmy ugurda öwrenmäge aýratyn üns berilýär. K.Işanowyň «Nowaýy», M.Kösäýewiň «Alyşir Nowaýy» atly uly görnümli derňewleri türkmen nowaýşynaslygynyň ilkinji nusgalarydyr.

Makalalaryň biri ikinjisinde gaýtalanmaýar. K.Işanow köpräk Nowaýynyň terjimehaly, maşgala gurşawy, şahyryň ýaşan döwüründäki sosial-taryhy ýagdaýy hakynada, käbir eserleriň ideýa mazmuny barada pikir ýöreden bolsa, M.Kösäýew bu maglumatlary «Hamsa» eseriniň çeper derňewi bilen giňeldýär. Her iki derňewde hem şahyr döredijiligi obýektiw suratlandyrylýar. Geçen asyryň 50-60-njy ýyllarynda türkmen nowaýşynaslygynda täze etap başlandy. Şahyryň döredijiligi bilen meşgullanýan alymlaryň hatary giňelip, derňewleriň derejesi hem ýokarlandy. R.Alyýewiň «Alyşir Nowaýy», A.Myradowyň «Alyşir Nowaýy», N.Esenmyradowyň «Nowaýy» atly makalalary giň okyjylar köpçüliginiň göwnünden turýar. Makalalaryň atlarynyň meňzeşligine garamazdan, seljerme obýekti dürli-dürlidir. Käbirlerinde, Nowaýynyň ömri we döredijiligine umumy düşündiriş berilse, käbirlerinde şahyryň lirikasy ylmy taýdan derňew edilýär, ýene birlerinde bolsa, şahyryň eserleriniň Türkmenistanda ýaýbaňlanmagy hakynada pikir ýöredilýär.

Nowaýynyň döredijiligine gyzyklanma ylmy taýdan yzygiderli dowam etdirilýär. Şahyryň mirasyny ýokary derejede bilýän, öwrenmäge derejesi ýetýän alymlaryň topary köpeliýär.

60-njy ýyllarda bu proses ýene-de işjeňleşýär. Türkmen nowaýşynaslygy mukdary hem-de hili boýunça ýokary galdy. Onlarça makalalar, ylmy gözlegler ýazyldy. Netijede, türkmen nowaýşynaslygynyň mazmuny geňelip başlaýar. Her bir gözleglerde ýa-da makalada Nowaýynyň döredijiligine mahsus bolan aýratynlyklar türkmen alymlarynyň nukdaýnazary bilen seljerildi.

M.Kösäýewiň «Poeziýa pälwany», Ö.Abduýllaýewiň «Beyik şahyryň edebi taglymaty», N.Gullaýewiň «Türk edebiýatynyň

soltany», B.Garryýewiň «Alyşir Nowaýy», S.Garryýewiň «Nowaýy we nusgawy edebiýatymyz», Ş.Halmuhammedowyň «Halk söýgisini gazanan ynsan», N.Esenmyradowyň «Myraly Türkmenistanda» atly makalalarynyň derňew usulynyň täzeligi, pikirleriň özboluşlylygy, seljerilen eserleriň dürli-düriligi bilen tapawutlanyp durýar.

Professor Mäti Köşäýew türkmen edbiýatşynaslygynda Alyşir Nowaýynyň döredijiligini öwrenen alym. Ol 40-njy ýyllardan başlap, Nowaýynyň döredijiligi bilen düýpli meşgullanyp, ylmy makalalary çap etdi. Alymyň «Edebiýat taryhynyň käbir meseleleri» (1963) atly kitaby neşir edilip, onuň uly bir baby Nowaýynyň döredijiligine bagyşlanypdyr. 1972-nji ýylda awtoryň «Edebiýat barada söhbet» atly monografiýasy çap edilýär. Kitapda «Alyşir Nowaýy» atly makalasy hem orun alypdyr. Makala edebi-taryhy faktlara baýlygy, ylmy derňewiň çuňlugy, tipologik ugur bilen ähmiýetli.

Türkmen nowaýşynaslygynyň görnükli wekillerinden biri, alym Rahman Rejebowdyr. Ol «Perhat we Şirin»⁸ dessanyny türkmen diline terjime edýär. Bu alymyň terjimesi kitap söýüjiler tarapyndan gyzgyn garşy alynýar. Nowaýynyň döredijiligi boýunça geçirilen derňewler hem giň okyjylar köpçüligiň ünsüni özüne çekýär.

R.Rejebow Nowaýynyň «Perhat we Şirin» dessanynyň terjimesine başlamazdan öň şahyryň mirasyny doly öwrenipdir, ähli eserlerini okap çykypdyr. Munuň netijesinde alymda diňe bir «Perhat we Şirin» däl-de, eýsem, Nowaýynyň çeper eserleri boýunça makalalar hem ýazypdyr. Awtoryň galamyna degişli «Nowaýynyň döredijilik ýoly» derňewi türkmen nowaýşynaslygynda aýratyn orna eýe bolýar.

Alymyň «Nowaýynyň döredijilik ýoly» seljermesi edebi portretleriň iň kämili hasaplanýar. Şahyryň çagalyk ýyllary, ýetginjeklik döwrüne degişli taryhy maglumatlar, Soltan Hüseyin Baýgara bilen dostlugy,

Nowaýy, Lutfy we Jamynyň halypa we şägirt gözgarayşlary aýdýň beýan edilýär. Nowaýynyň ömri we döredijiliginiň şol

döwürüň sosial-syýasy ýagdaýlary bilen baglanyşdyrylyp öwrenilendigi onuň ýene-de şowly çykmagyna itergi bolýar.

R.Rejebow Nowaýynyň ýaşan daşky gurşawynyň ähli kynçylyklary, jemgýetçilik-syýasy durmuşyň döredijilik şahsyýetine edýän täsirleri hem aýdýň ýüze çykarylýar. Şahyryň «Hamsa» eseri, «Hazoyin ul-maoniy» („Manylar hazynasy“) diwanyny hem seljerýär. Alyşir Nowaýynyň «Perhat we Şirin» dessany türki halklaryň we dünýä edebiýatynyň hazynasyna goşulan uly goşantdyr. Türkmen alymy öz derňewiniň uly bir bölümini şu dessanyň düşündirilişine bagyşlamagy hem ýöne ýerden däl. Onuň dörediliş taryhy, sýužet gurluşy Perhadyň, Şiriniň, Mehinbanunyň we Hysrawyň obrazlary bilen bagly. Alymyň Gündogardaky kyssa we şygýrlaryň dessanyň mazmunyna siňdirilişi dogrysyndaky pikirleri türkmen nowaýşynaslygy üçin täzelikdir.

70-80-njy ýyllarda hem türkmen edebiýatşynaslygynda Alyşir Nowaýynyň döredijiligine bagyşlanan ylmy makalalar ýazylypdyr. Uly şahyr we tankytçy alym Gurbandurdy Gurbansähedowyň «Alyşir Nowaýy» atly makalasy ünsümi özüne çekýär. Makalanyň beýleki nowaýşynas alymlaryň makalalaryndan tapawutlanan tarapy bar. Awtor makalasyňyň girişinde Nowaýynyň Türkmenistan we türkmen edebi daşky gurşawy bilen bagly täze maglumatlary hödürleýär.

Awtor şondan soň Nowaýynyň ömri we döredijilik ýoluna nazar aýlaýar. «Hamsa» dessanynyň ykjam derňewi, «Hazoyin ul-maoniy» („Manylar hazynasy“) hakyndaky ylmy gözlegler aýratyn ähmiýete eýedir. Alym Nowaýynyň «Perhat we Şirin» dessanyny ynsan zähmetiniň nyşany hakyndaky aýdymdyr diýip belleýär we eseriň baş gahrymany Perhadyň ykbaly we häsiýeti babatynda belli derejede beýik şahyryň özüni ýada salýandygyny ýazsa, makalanyň soňunda «Hamsa» eseriniň başinji dessany «Saddy Iskenderi» eserinde Nowaýy özüniň syýasy, pelsepewi, estetik pikirlerini, şonuň ýaly-da, öz zamanasynyndaky patyşalaryň öňünde goýýan talaplaryny ideoal obraz – Iskender arkaly beýan edendigini aýratyn belläp geçýär.

⁸ Новайы. Перхат ве Ширин. (Бабек дилинден тержиме еден Р.Режебов).

Soraglar we ýumuşlar.

1. Alyşir Nowaýynyň döredijiliginiň türkmen edebiýatynyň içinde öwrenilişi barada aýdyp beriň.
2. Alyşir Nowaýynyň «Perhat we Şirin» dessanynyň türkmen diline terjimesi barada nämeleri bilýärsiňiz?

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. –Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot –matbaa uyi, 2009.

2. Курамбоев К. Махтумқули – илҳом чашмаси. – Тошкент. Тафаккур, 2012.

ALYŞIR NOWAÝYNYŇ DÖREDIJILIGI WE MAGTYMGULY PYRAGY

Meýilnama:

1. Alyşir Nowaýynyň edebi mirasy we Magtymgulynyň döredijiligi.
2. Alyşir Nowaýynyň edebi döpleriniň Magtymgulynyň döredijiliginde ösdürilişi.

Daýanç düşüňjeleri: edebi miras, döredijilik, şygur, edebi dāp

Alyşir Nowaýy, Türki dünýäsi ony öz zamanasynyň uly döwlet işgäri, ökde dilçisi, tanymal sazandasy, meşhur suratkeş, zähmetkeş halkyň hemaýatçysy, ylma, medenýete, hormat goýujy hökmünde tanaýar. Dünýä edebiýatyna girmek üçin, onuň bir sahypasynda galmak, bir jümlesinde ýer almak hem- de dünýä derejesinde öz eliňdäki senediň wekili hökmünde tanalmak elbetde ol her kese ýetirenok. Çünki onuň üçin zehin bilen birlikde sabyr hem- de ýörelge, işençlilik hem- de çykdamllylyk, dünýäniň köp zatларыndan geçip, diňe içki dünýäňe gaplanyp sungat döretmek- ine, şertleri şeýledir. Dünýä edebiýatynyň wekili Alyşir Nowaýynyň döredijiliginde şeýle hormatnyň barlygy bolsa, bu günki gün edebiýetda öz beýanyyny tapýar. Dünýä edebiýatynda her şahyryň tutýan orny barada gürrüň edilende, onda Firdöwsi umumadamzat taryhyny eýran halkynyň taryhy bilen utgaşdyryp beýan eden beýik şahyr, Nyzamy bolsa, Gündogaryň dünýewi edebiýatynyň şamcyrag göterijisi, ýol görkezijisi hökmünde göz önünde janlanýar. Şu jähtden seredeniňde, Nowaýynyň eserleri, onuň döredijiligi türki halklar üçin beýik nusga bolup durýar. Nowaýy diňe bir edebiýat bilen gyzyklanman, eýsem ol lukmançylyk ylmy, astronomiýa, döredijilik bilen hem , ot- çöpler bilen hem gyzyklanman şahyrdyr. Onuň döredijiliginde iň uly ýer alan eser bolsa “Şirin- Prehat” dessan- poemasydyr. Döredijiligi bilen bu günki gün diňe bir Orta Aziýada däl- de eýsem, dünýä edebiýatynda ýer alan şahsyýet hökmünde tanalýar. Alyşiriň çagalygy dürli köşk agdarylyşyklarynyň bolup geçýän, tagt,

häkimiýet üçin göreş alnyp barylýan döwre gabat gelýär. Beýik Nowaýynyň miras goýan eserleri giňligi boýunça-da, çuňlugy babatda-da giden ummandyr. Olaryň iň meşhurlary şulardyr:

«Çar diwan» (şygrylar), «Diwany-Fany» (parsça şygrylar), «Hamsa» (baş sany uly dessany öz içine alýan toplum. Bular «Haýratul-ebrar» («Takwalaryň haýraty»), «Perhat-Şirin», «Leýli-Mežnun», «Sabgaýy-Seýýar» («Ýedi-Seýýara») hem-de «Seddi-Iskenderi» («Iskenderiň diwary») dessanlarydyr), «Lisan it-taýr» («Guş dili»), «Mejalisun-nefais» («Nepisleriň mejlisleri»), «Mahbubul-kulub» («Kalplaryň söýeni»), «Hamsatul mutahaýyryn» («Haýyrlaryň hamsasy»), «Muhakamatul-lugataýn» («Iki diliň deňeşdirmeleri»), «Mizakul-ewzan» («Ölçegler terezisi»), «Nazmul-Jemahyr» («Jöwherler nazmy»).

Şeýlelikde Alyşer Nowaýynyň döredijilik çemesinden Magtymguly we Berdak ýaly şahyrlaryň edebi täsirlenendigini, her iki şahyr hem türki edebiýatynyň genial zehininiň döredijiliginden ylhamlanandygyny aýratyn bellemelidir. Taryhyň sahypalaryna ser salanymyzda Alyşer Nowaýynyň türkmenler bilen ýakyn arabaglanyşykda bolandygy hakyndaky maglumatlary görýäris. Şahyryň «Mažolis un-nafois» atly eserinde türkmen şahyrlary hakynda birnäçe maglumatlar getirilipdir. Şonuň bilen birlikde beýik şahyr Magtymguly – Pyragy özüniň «San bolsam» atly goşgusynda:

*Damganyda ýörgen ussat Nowaýy,
“Çar diwany”, “Perhat-Şirin” zybaýy,
Zahyreddin Babur, “Mizan-öwzany”,
Gaşlaryna baryp men Mejnun bolsam.*

- diýip, özbek halkynyň XV asyr milli edebiýatynyň esaslandyran Alyşer Nowaýyny özüniň gaýybana halypasy hasaplapdyr we oňa «Ussat Nowaýy» diýip ýüzlenipdir. Şeýle hem Magtymguly ýokarda ady getirilen şygrynda Omar Haýýam, Ferdöwsi, Nyzamy, Hafyz, Jeleleddin Rumi, Jami ýaly Gündogar alymlaryny hormat bilen ýatlaýar. Pikir etmek mümkin, özi-de şol beýik akyldarlaryň hatarynda durýan Magtymguly olardan nusgawy poeziýanyň poetik mazmunyny, ylmy kapyýany, ylmy kal, ylmy hal, ylmy aruzyň amaly tejribelerini öwrendi.

Şeýlelikde, uzak taryhdaky täsirlenme faktorlarynda şekil gözgarayşyndan döp göze düşýär.

Magtymgulyynyň beýik şahyr Nowaýynyň edebi mirasy bilen tanyş bolmagynda okap bilim alan medreseleri uly hyzmaty ýerine ýetiripdir. Medrese biliminiň şahyryň dünýä edebiýaty bilen tanyşlygynyň ähmiýeti uludyr. Magtymgulyynyň Hywanyň “Şirgazy” medresesinde üç ýyl okandygy mälimdir. Kābir maşgala sebäplerine görä okuwyny dowam etdirip bilmän, oba gaýdyp gelýär. Şahyryň «Şirgazy» goşgusynda we beýleki ylmy, edebi çesmelerde bu barada maglumat bar. Magtymguly «Şirgazy» goşgusynda Medresäniň öz durmuşynda ýatdan çykmaýak täsir galdyrandygyny ýazypdyr:

*Mekan eýläp, üç ýyl iýdim duzuňy,
Gider boldum, hoş gal, gözel Şirgazy!
Ötürdim gyşyňy, nowruz-ýazyňy,
Gider boldum, hoş gal, gözel Şirgazy!
Kāmil bolup serenjamlyk kylyp men,
Muşakgatdan, ol pederden galyp men,
Kābāmden aýrylyp jyda bolup men,
Gider boldum, hoş gal, gözel Şirgazy!*

Medrese Magtymguly üçin bilim we aň-bilim merkezi bolupdyr. Şol bir wagtyň özünde-de bilim mekdebi şahyryň dünýägarayşynyň durmuşdan öwrenmegi, ýagşy bilen ýamany tapawutlandyrmagy we ýagşylyga hyzmat etmegi üçin mekdebe öwürüldi. Şahyryň «Men senden bilim aldym, ýüregim açyldy» ýa-da «Bagrynda öwrendim we kāmilleşdim» diýen ýaly setirlerinde medresäniň özüniň şahsy we döredijilik ykbalynynda näderejede yz galdyrandygyny görkezýär. Esasanam, medrese edebiýaty bilim, gündogar akyldarlarynyň eserleri bilen jikme-jik tanyşlyk, çeperçilik ukypalaryny ösdürýän mekdep, poeziýanyň syrlyny öwrenmekdäki hyzmaty aýratyn orun eýeleýär. Şahyr “San bolsam” atly şygrynda Hafzyň «Sahynama», Sadynyň «Bossan» we «Gülüstan», türk we pars-täjik edebiýatynyň ajaýyp nusgalary bilen ýakyndan tanyş bolandygyny nygtaýar.

*Abu Seyit, Omar Hayyam, Hemedani,
Firdöwsi, Nyzami, Hapiz perwani,
Jeleleddin Rumi, Jami elwani,
Olarnyñ jaýynda menem kän bolsam.*

*Okap bildim Sagdynyñ men «Bossanny»,
Gör, ne aýap Hakanyñyñ «Mediany»,
Istär men «Şanama», «Sakynamany»,
Halyf Omar bilen Süleýman bolsam.*

Magtymgulynyñ gözýetiminiñ giňelmeginde bu ylmy eserler gaty uly hyzmaty ýerine ýetirendigi hemmämize mälim.

Alyşir Nowaýynyñ eserleri Magtymgulynyñ ussat şaýr hökmünde kemala gelmeginde-de möhüm rol oýnapdyr. Nowaýynyñ döpdessurlary, ilkinji nobatda, gazal, neziire, muhammesler, museddes ýaly liriki žanrlarda dowam etdirilipdir. Şaýyryñ aruzda ýazylan şeýle goşgulary bar. Olar Nowaýynyñ gazallaryny ýada salýar. «Köňül» redifli gazal ideýa we çeper aýratynlyklary bilen Nowaýynyñ poeziýasyna gaty ýakyn. Magtymgulynyñ bu gazaly Nowaýynyñ «Köňül» redifli gazalyňa neziire hökmünde ýazandygyny alym K.Kurambaýew belläp geçýär.

Iki şaýyryñ beýtlerinde umumylyklar bar. Olarda şekil meňzeşligi bolsa-da, many aýratynlyklaryna eýe.

Magtymgulynyñ «Gaşy ýaý», «Nirde sen?», «Seni», «Eý, dost», «Dogrusy», «Bar meniñ», «Geldim», «Türkmen binasy», «Bilmezmiñ», «Görmüşem», «Gerek däl», «Eýledi» we başga-da onlarça gazallary, muhammesleri bar, olar Gündogar şygryýetine mahsus poetik gözelligi bilen okyja örän ýakymly. Şol bir wagtyñ özünde-de bu eserler Nowaýynyñ edebi döplerini dowam edip, şaýyryñ täzeçillik gözlegleri esasynda döredilen şygrylar hasaplanýar.

Alyşir Nowaýynyñ «Aýt» redifli gazaly şaýyryñ poeziýasynyñ gültäçlerinden biridir. Ondan ylhamlanmadyk, neziireler ýazyp, muhammesler baglamadyk şaýr azdyr megerem. Özbek we türkmen edebiýatynda Nowaýa yzbasar bolup, «Aýt» redifli gözöl neziireler, muhammesler ýazan şaýyrlar köp. Bu ugurda, esasanam, Magtymgulynyñ synaglary gowy netije berýär.

Ideýal gözelligiň nyşany bolan söýgüliň beýany, Gündogar poeziýasynyñ esasy mowzuklaryndan biridir. Nowaýynyñ «Aýt» redifli gazaly bar. Gazaldaky şaýyryna aňlatma, temanyñ özboluşly düşündirilmeği, liriki baş gahrymanyñ hasraty, hijran, söýgüliñ geleňsizliginden zeýrenýän obraz gaty täsirli bolupdyr.

*Eý sabo, holim borib sarvi xiromonim' a ayt,
Yig' larimning shiddatin gulbargi xandonim' a ayt.
Buki aning ahd-u paymonig' a men o'lsam dag' i,
Yaxshi fursat topsang, ul bad ahd-u paymonim' a ayt.
Buki aning zulfi zunnorida dinim hosili,
Kufr ila bo'lmish mubaddal, nomusulmonim' a ayt.
Buki qilmisham jahon-u jonni aning sadqasi,
Yuz tuman jon-u jahondan yaxshi janonim' a ayt.*

*Eý Navoiy, hech gulshanning seningdek xushnawo,
Bulbuli yo'q erkanin shohi suxandonim' a ayt.*

Bu gazallardan ylham alan Magtymguly täsin şaýyryna owaz bilen mowzuga ýagtylandyryar. Liriki gahrymanyñ hereketleri, Nowaýynyñ liriki gahrymanyñ tejribelerindenem tapawutlanýar.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Magtymguly öz döredijiliginde Alyşir Nowaýynyñ edebi döplerini nä derejede ösdüripdir?
2. Alyşir Nowaýy we Magtymgulynyñ döredijiliginde ideýa birligi hakynda aýdyp beriň?

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot – matbaa uyi, 2009.

2. Kurambayev K. Махтумқули – илҳом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.

3. Гайлиева О. Ғарезизлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.

MAGTYMGULY WE ÖZBEK EDEBIYATI

Meʼilnama:

1. Magtymgulyning döredijliginiň özбек edebiyatynda tutýan orny.
2. Magtymgulyning döredijligi we Mirtemirniň döredijligindäki edebi täsirlir.

Daýanç düşüňjeleri: edebi miras, döredijilik, şygry.

Magtymgulyň döreden edebi ääpleri öz gezeginde häzirki döwrebap özbek şahyrlarynyň-da ünsüni özüne çekýär we söz zergäriň edebi döredijilik däbine ýakyn goşgular ýazan birnäçe özbek şahyrlary hem bar. Hakykatynda-da, Magtymgulyň paýhasa eýlenen hikmet ölçegindäki özüne mahsus ritmik äheň, owaz we adam ruhuna täsir etmek üçin ulanylan başga-da poetiki serişdeler köpçülik döredijileriň ünsüni özüne çekýär. Bularyň hatarynda Halima Hudaýberdiýewa, Gülüstan Matýakubowa, Muzaffar Ahmet, Hemragul Askar, Abdumajid Azim ýaly her dürli nesillere mahsus özbek şahyrlarynyň şygrylaryny mysal getirmek maksada laýyk bolar. Mysal üçin, Özbegistan halk şahyry Halima Hudaýberdiýewanyň «Myhmandyr» («Mehmondır») diýen şygry bar. Onuň temasyndan soň Magtymgulyň «Adam ogly bu dünýäge myhmandyr» diýen şygry setiri epirgaf bolup gelyär. Nusgawy türkmen şahyryna eýerip, onuň şygry şekiline höwes edip ýazan hormatyny şu epigrafdaky setir bilen aňladan şahyry H. Hudaýberdiýewa şygryň başynda şeýle ýazýar:

*Mehmon erur – asli dünýoda bari,
Sary reňkli güýz bize myhmandyr.
Rangi sorig kuzak bizga mehmondır.
Ýurakka mehmondır galayonlari,
Tizingdagi mador tizga mehmondır.*

Terjimesi:

*Myhman bolar – asly dünýäde bary,
Sary reňkli güýz bize myhmandyr.
Ýürege myhmandyr gaýgy-gamlary
Dyzyňzdaky mydar, dyza myhmandyr.*

Dünýäniň panydyny, jan-saglygyny, ýaşlygyny, tebigatdaky ögerişleriň ählisi bir pursatdygyny bilýän şahyry Magtymgula eýerip, örän aňaýyp bir şygry ýazýar. Şu ýerde, aýratyn hem, şekil gözgarayşyndan her bir bent dört setirden ybarat bolan baş bentli şygryň 11 bogunly barmak ölçeginde we şu ugurda özbek diline terjime edilen Magtymgulyň şygryna ýakyn gelyär. Magtymgulyň şygry 7 bent, murabba şekilinde ýazylan. Bu şygry:

*Gara daşdan gara guly saýlan göz,
Çöňñeler görejiň göze myhmandyr.
Gelen aş diýip gelmez, turşutmagyl ýüz,
Nana mätäç dälidir, söze myhmandyr.
diýen setirler bilen başlanýar.*

Her bir bendiň ahyrky setiri birinji bendiň soňky setirine «Nana mätäç dälidir, söze myhmandyr», «Bir pasyl açylar – ýaza myhmandyr», «Agaçdan aýrylar, güýze myhmandyr», «Ýigitligiň zory dyza myhmandyr», «Eziz janlar tende bize myhmandyr», «Gojalar sen, görkünü ýüze myhmandyr», «Adam ogly baş gün duza myhmandyr» ýaly sözler bilen kapyýalaşýar. In esasyly Halima Hudaýberdiýewanyň şygrynda-da şeýle poetik häsiýetler saklanypdyr we baş bentde «Tizingdagi mador tizga mehmondır», «Karga, kiýgir dala-tuzga mehmondır», «Oh, bu kurgon, bolam, Sizga mehmondır», «Menim açik nolam Sizga mehmondır» görnüşinde käbir kapyýalaryň gaýtalanmagy hem göze düşýär.

*Magtymguly şygrynyň ahyrky bendi şeýle:
Magtymguly, aýdar, iller sözüm-de,
Ölüm ýadymdadyr, gorky gözümde,
Her niçe ýaşasaň ýeriň ýüzünde,
Adam ogly baş gün duza myhmandyr.*

Halyma Hudaýberdiýewanyň türkmen şahyry Magtymgula eýerip gaýtalanmajak sygyr ýazandygy hakykat. Onyň sygyrlarynda döredilen lirik gahryman real wakalarda işeňňir gatnaşýar. Şu jähtlerini hasaba alsak, Magtymgulynyň edebi däpleri şahyr H.Hudaýberdiýewanyň poeziýasynda gaty berk saklandyr.

Magtymgulynyň edebi däplerini oňat özleşdiren döwrebap özbek şahyry Hemragul Askaryň "Türkmeniň" atly sygyry şeýle başlanýar:

*Oý, ýulduzlar hamsoýasi, kumli keng sahrosi,
Oftob degan mehriboni momosi bordir turkmanning.
Suzi şamşirdaý tigliğan, Watanim deb ýiglagan,
Mahtumkuli degan bulbul-bobosi bordir turkmanning.*

Şundan soňra şahyr türkmen halkynyň başga-da sypatlaryny, häsiýetlerini, erkinligini beýan edýär.

*Turkman elga hudo bergan, kora, kizil tillo tergan,
Zulmatlarni ýoritguwçı ziyosi bordir turkmanning.
Dunýo buylab soçilgandır, endi ýuli oçilgandır,
Dustu-ýorlar dawrasida safosi bordir turkmanning.*

Bu setirlerdäki äheň esasan beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň "Türkmeniň" sygyryndaky:

*Jeyhun bilen bahry-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň;
Gül-günçasy – gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili türkmeniň.
diýen seirlerini ýadyňa salýar.*

Ýa-da Özbekistan halk şahyry A.Aripow:

*Şahyr doganym, oka Magtymgulyny,
Payhasa yugrulan pend-i-nesihat
Ganymat diýmiş ol ömür ýoluny
Hawa, ömür ötegçi ömür ganymat.*

diýen sygyr setirlerinde Magtymgulynyň sygyrlarynyň many mazmuny umumadamzat meselelerine bagyşlanyp, öwüt-nesihata ýugrulandygyny, bu günki ýaşlarymyz üçin hem terbiýe mekdebi bolup biljekdigini nygtaýar.

Özbekistan halk şahyry Sirojiddin Saýid:

Biri husn balsa, biri ýüzdekdir,

Biri koş balsa gar, biri kuzdekdir.

Biri turkman balsa, biri uezbekdir,

Çehra handonlary uezbek, turkmanning

Nawoýýı kuýlagan wafo gulini,

Turkman ham siýlamiş oçib kunglini,

Uzbek ham ýod aýlar Mahtimkulini-

Şeru dostonlari turkman uezbekning. -

diýip iki halkyň dost-doganlygynyň baký, mizemez ekenligini çeper sözde beýan edýär.

Şeýle hem özbek folklorında hem Magtymgulynyň edebi täsiri aýdyň duýulýar. Fazyl Ýoldaş ogly, Ergeş Jumanbulbul ogly, Yslam şahyr Nazar ogly ýaly meşhur özbek halk şahyrlary Magtymgulyny özleriniň ruhy halypasy hasaplap, ondan köp zat öwrenendiklerini tüýs ýürekden ýatlaýlar. Magtymgulynyň goşgulary, Yslam şahyr Nazar oglynyň dessançylyk zehinini ýokary galdyrmakda möhüm rol oýnapdyr. Bu hakda özbek folklorçy alymy Mamatkul Juraýew özüniň "Magtymguly we özbek bagsylary" atly makalasynda gowy maglumatlary beýan edipdir.

Yslam şahyr ir döwürlerden bäri Magtymgulynyň goşgularyny özbek we türkmen halklarynyň arasynda aýdyp gezipdir. Magtymgulynyň goşgularyndan täsirlenip, özi-de birnäçe goşgulary döredipdir. Yslam şahyryň ömri we döredijiligi barada ylmy monografiýa taýýarlan filologiýa ylmlarynyň kandidaty Ahunjan Sabirowyň sözlerine görä, Yslam şahyr Magtymgulynyň goşgularyny adaty ýygynyndasynda aýdypdyr. Türkmen şahyrynyň goşgulary yslam şahyryň eserine şeýle bir çuňňur ornaşypdyr welin, aýdymyň ahyrynda şahyryň ady ýok bolsa, tomaşaçylar onuň Yslam şahyryňkydygyny ýa-da Magtymgulynyňkydygyny bilmez ekenler. Şeýle ýakynlyk, iki şahyryň hem goşgularynyň

tebigatında, in esasy bolsa halkyň ruhuny çuňňur beýan etmekde, halkyň ýüreginiň asyly aýratynlyklaryny çeper beýan etmekde özboluşlylygy ýüze çykarýar.

Umumlaşdyryp aýdanymyzda, döwrebap özbek, garagalpak şahyrlarynyň döredijiliginde Magtymgulynyň edebi döpleriniň dowam edilişi we ösdürilişi hem-de täzeçe mazmun, şekil bilen olary baýlaşdyrmak ussatlygy öwrenilende aşakdaky ýagdaýlar göze düşýär.

Birinjiden, döwrebap özbek, garagalpak poeziýasyna gündogar nusgawy edebiýatynda bar bolan çeper şekiller göçüpdir we olaryň mazmunynda zaman adamlarynyň häsiýetine, duýgularyna mahsus mazmun özüniň şöhlelenmesini tapýar.

Ikinjiden, özbek, garagalpak edebiýatynda nusgawy şahyrlara eýerip, öz ritm we owazyna, äheñine görä Magtymgulynyň edebi döplerine ýakyn şygryrlar emele geldi.

Üçünjiden, Magtymgulynyň edebi döpleriniň, çeper şekilleriniň döwrebap özbek, garagalpak şahyrlarynyň döredijiligine edebi täsir etmegi, olaryň ussat şahyryň şygryrlaryna höwes bilen seretmegi Magtymgulynyň eserleriniň özbekçe, garagalpakça terjimeleriniň ýüze çykmagyna sebäp boldy.

Soraqlar we ýumşlar.

1. Magtymgulynyň döredijiligindäki edebi döpleriň özbek şahyrlarynyň döredijiliginde ösdürilmegine nähili baha berýärsiňiz.
2. Magtymgulynyň döredijiligi we M.Şeýhzaýanyň eserlerindäki edebi täsir barada aýdyp beriň.

EDEBIÝAT

1. Гайлуева О. Ғарезсизлик дәуири туркый халықла лирикасында формалық изленислер хәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ хәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.

2. Қурамбоев К. Махтумқули – илҳом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.

ÖZBEK EDEBIÝATYNYDA MAGTYMGULYNYŇ ÇEPER KEŞBI

Meýilnama:

1. Özbek edebiýatynda Magtymgulynyň edebi keşbiniň döredilmegi barada.
2. Kurbon Muhammedrizonyň «Gurbatda garib» (sözme-söz «Ýat ülkede ýalňyzlykda» – «Magtymguly») atly sazly-drama eseri barada.
3. «Magtymguly» romany barada.

Magtymguly diňe bir türkmen halkynyň arasynda däl-de, eýsem, dünýä edebiýatynyň genji-hazynasyna öwrüldi. Şonuň üçinem, Magtymgulynyň döredijiligi, onuň şygrylary babatda edebiýaty öwreniş ylmynda we ol hakynda birnäçe eserler hem döredilip gelinýär. Bu mesele aýratyn hem Garaşyzlyk ýyllarynda möwç aldy. Meselem, özbek halk şahyrlary, bagşylary we halypalary, sazanda hem aýdymçylaryna ylham berip, zehininiň ýitileşmegine edebiýat we sungat ugrundaky üstünliklerinde esas bolşy ýaly, özbek şahyrlary üçin hem şygryýetiň nepis nusgalaryny döretmekde ruhy daýanç wezipesini ýerine ýetirýär. Özbek edebiýatynda Magtymgula bagşylanyp ýa-da oňa eýerilip ýazylan şygryrlar jemlense, bir poetik çemeni boljak. Şahyryň çeperçilik döplerini dowam etdiren döredijilik işgärleriniň arasynda özbek edebiýatynyň görnükli wekilleri, şygryýetde ýaňy eline galam alyp başlan şahyrlar hem bar. Şygryrlaryň ählisi gyra-deň çeper mazmunda däl. Şeýle-de bolsa, olarda Magtymgula çuňňur hormat, çeperçilik döplerine wepalylyk häsiýetleri ýüze çykarýar. Bu ýagdaý özbek-türkmen, türkmen-özbek edebi gatnaşyklaryň ösmegine oňaýly täsirini ýetirýär. Sebäbi Magtymgulynyň doglan gününüň 290 ýyllyk dabarasý 2013-nji ýylda Özbegistanyň Hywa şäherinde Halkara konferensiýa görnüşinde geçirildi. Muňa Türkmenistandan hem alymlar gatnaşdy. Bu ýagdaý Magtymgulynyň şygryrlarynyň Özbegistanda hem şöýlöp okalyandygynyň şaýadydyr. Türkmen söz ussatlarynyň Alyşir Nowaýa, özbek şahyrlarynyň Magtymguly Pyraga bagşlap ýazan çeper eserleri edil şol jähtden ähmiýetlidir. Bu barada özbek alymy K.Kurambaýew, A.Mämmedow «Gurbatda

garib" romany barada şeýle pikirleri öňe sürýär: "Horezmli tanymal edebiýatçy, ýazyjy hem dramaturg Kurbon Muhamadrizonyň «Gurbatda garib» (sözme-söz «ýat ülkede ýalňyzlykda» - «Magtymguly») atly sazly-drama eserini ýazandygy we onuň Horezm Döwlet teatrynda goýlandygy barada Magtymgulynyň 225 ýyllygynyň geçirilýän döwründe 1960-njy ýylda türkmen metbugatynda ýatlanypdy. Şonda awtoryň ady Gurbanbaý Mätrazäw diýlip görkezilipdir. Ýeri gelende aýtsak, şu ýazgylaryň awtorlarynyň biri özüniň «Özbek dramaturgiýasynda türkmenler» diýen makalasynda bu drama eseri barada hem giňişleýin durup geçýär. «Magtymguly» dramasyň ýazylanyna elli ýyldan-da köpräk wagt geçipdir. Şu ýyllaryň dowamynda Magtymgulynyň şahsyýeti, onuň döredijilik ykbaly hakyn-da başga bir has düýpli edebi žanrda eser döretmek hyýaly awtory terk etmedik bolara çemeli. Ýazyjynyň 2010-njy ýylda «Horezm» neşiratynda çap edilen «Magtymguly» atly taryhy romany awtoryň şonuň ýaly maksat-niýetiniň önümidir. Roman dört bölümden ybarat bolup, olaryň her biri ýörite sözbäş goýlan baplary öz içine alýar. Awtor haýsydyr bir wakanyň ýa-da waka böljeleginiň emele gelmegini, haýsy ýerde, neneşi suratda emele gelşi barada: «Magtymguly öz goşgularynyň ol ýa-da başga setirlerini owadan obraz ucin, gelşikli kapyýa ucin ýazandyr diýip, pikir etmek bolmaz. Şu zatlaryň hemmesini nazara alyp, onuň döredijiligini öran üns bilen öwrenmek, her bir sözünü saldarlap görmek we şol sözüň hakyky manysyna göz ýetirmäge jan etmek bilen öwrenmek gerek» diýip nygtap geçýär. Edebi närseden peýdalanmasyny baş keşbi - Magtymguly bilen baglanyşdyrýar, ähli hadysalary onuň hereketleri arkaly çözmäge çalyşýar. Eser Magtymgulynyň Hywa bilen hoşlaşyk pursadyny suratlandyrmak bilen başlanýar. Ynha, şahyr «Şirgazy han» medresesinde üç ýyl tälim-terbiýe alyp, bilimini kämilleşdirip, indi öz Watanyna gaýtmanyň aladasynda. Han oňa ak pata berip, hoşlaşmak üçin, medresä gelyär. Magtymgula yzzat-hormat edýär. Şahyryň deňduslary, medresäniň talyplary hem onuň bilen hoşlaşmak üçin jemlenipdirler. Han şahyra Hywa halkynyň we özüniň gadyr goýandygyny aýdýar. Görkezilýän hormata ýüregi tolgunan Magtymguly hyýal deňzine çümyär, ýaşlyk ýyllaryny birin-birin

ýatlaýar, çagalykdan şu güne çenli okamak we ylym ugrundaky gözlegleri onuň göz öňünde janlanýar. Soňky wakalarda okyjy Magtymgulynyň oňanlyk döwri, onuň maşgala ýagdaýy, ata-enesi, doganlary, gyz jigisi hakyndaky teswirler bilen tanyşdyrylýar, şahyr bolup ýetişmeginde, edebiýata köňül bermeginde maşgala dessurlarynyň orny nygtalyp görkezilýär. Döwletmämmet mollanyň ogly Magtymgula berýän nesihatlarynda, edebi, durmuşy sapaklarynda, umuman, peder we perzent mynasybetine esaslanýan wakalarda okyjy şübhesiz mähirli atany, öz zamanasynyň beýik şahyryny, ylym-bilimlilikde kämil ynsany görüp bilýär. Bu ugur - ata we ogul mynasybeti «Gurbatda garyp» dramasynda hem açylyp görkezilýär. Ýöne welin, onda Azadynyň keşbi illýustratiw - ýüzleý şekilde bolup, Magtymgulynyň takdyryna täsiri, ogluna sowat öwretmekdäki, onuň düýpli bilim almagyndaky hyzmaty örän öçüsi berilýär. Şundan ugur alynsa, Azady romanda hakyky çeper derýesine göterilipdir. Magtymgulynyň şahyr bolup ýetişmeginde atasy Döwletmämmediň tagallalary, aladalary romanyň birnäçe babyn-da ynandyryjylykly suratlandyrylýar. Döwletmämmet molla obalaryndaky kiçiräk bir medresede oglan okadýar. Wagt tapyp, ogly Magtymguly bilen hem goşmaça mesgullanýar, edebi türgenleşme ýollaryny görkezip, oňa maslahat berýär, döredijiligiň sylary bilen tanyşdyrýar. Onuň goşgularynyň üstem taraplaryny-da, kemter taraplaryny-da aýdyp durýar. Oglunyň şahyrcylyk zehininiň barha durlanyp barýanyny, emma şonuň bilen bir hatarda, gös-göni täsirlenmek, başgalara öýkünmek ýagdaýlaryny görüp, oňaly bir pursatda ogluna «Oglum, setirleriňe gepim ýok, emma beýtmek dogry däl. Men seniň däden, emma, başgalaryň ýazanyna beýle goşmaçalar (düzedişler) girizseň, olaryň senden göwünleriniň galjagyna söz ýok. Näme üçin diýseň, her kimse ýüregindäkini ýazyandyr. Her kimiň öz bilimi, dünýägaraşy, mümkinçiligi bolýandyr. Şonuň ýaly edilib ýazylýsna garap hem ol galam eýesiniň kimdigini, ussatlyk derejesini anyklaýandyrlar. Aýtmak gerek, seniň öý tekjände ýap-ýaňy ýasap goýan ýüzügiňi alyp, men ony özümçe gaýtadan özgertsem nähili bolar? Her kimiň öz ýaradan zadynda onuň öz ýüzi-tagmasy galyandyr. Muny hiç kim inkär edip bilmez. Ýagny,

başga kişi oňa el urdumy, onda ony döredenîň ýüzi, ruhy ýok bolýandyr» diýip, öwüt berýär. Awtor bu taýda iki ýagdaýy göz öňünde tutýar. Birinjiden, ol Azadynyň edebi döredijiligini kada kanunlaryny gowy bilýändigini aňlatsa, ikinjiden, ol başga bir şahyra öýkünlip ýazylyan eserleriň zehinsizlik alamaty bolup durýandygyny ogluna düşündirýär, ony ünsli, öz sesli bolmaga çagyryr. Magtymguly bütün ömründe we döredijilik işinde beýle öwüt-nesihatlary unutmaýar, galamyny özboluşly ýöretmäge çalyşýar. Şonuň bilen baglanyşykly wakalar örän dogruçyl suratlandyrylýar. Azady Magtymguludan ýgy-ýygydan «synag» alyp durýar, onuň din ylmyny ele almagyndaky yhlasyny belleýär. Şahyrdaky ilkinji sopusylyk garaýyşlaryň döremegi we dura-bara durnuklaşmagy oňa atasynyň gös-göni täsiri bilen utgaşdyrylýar. Şol döwrüň durmuş hakykaty bilen häsiýetlenýän bu ýagdaýlar romanda özüniň göwnenäý teswirlerini tapýar. Dini äheňler, yslam taglymaty romanyň ençeme sahypalaryna siňdirilýär we şonuň netijesinde Magtymgulynyň ylahyýete hem-de sopusylyk ylmyna bolan mynasybeti göwnenäý açylyp görkezilýär.

«Gurbatda garyp» dramasynda bu ýagdaý başgaçarak bir görnüşde berilýär, ýagny ol dinsizlikde aýyplanyp, medreseden kowulýar. Munuň üçin ýazary ýazgarmak, bu günki gün, elbetde, ýerliksiz bolar. Sebäbi, ol döwür azat-erkin pikirlenmäge ýol berilmeýän, şonuň bilen barabarlykda sopusylygy-da düýp-teýkary bilen inkär edýän döwür bolupdy. «Magtymguly» romanynda yslam düzgünlerine, dini taglymatlara ynsanyň içki mazmuny, onuň ahlak kämilligi we ruhy päklik ölçegi hökmünde çemeleşilýär. Şeýle çemeleşme dogrudyr, okyjy hem ýazyjynyň bu ýagdaýy, iki edebiyat göz öňünde tutulanda hem, ilkinji gezek edebi dolanyşyga girizendigini belleýär⁶.

Umuman, ýazyjy bu romanynda özbek edebiyatynda türkmeniň beýik akyldary, filosofy, şahyry Magtymguly hakynda ilkinji gezek şeýle köp gahrymanly, köp wakaly eseri ýazmak bilen özbek halkynyň türkmen şahyryna, onuň milli medeniýetine we tutuş ýurduna goýan gadyryny, yürekdeşligini ýene bir gezek nygtap görkezmege maksat edinipdir. Elbetde, «Bir kemsiz gözöl bolmaz» diýlişi ýaly, bu ulý göwrümlü romanda kabir sawiliklere-

de gabat gelinýär. Köp wakaly, köp gahrymanly eserler ýazylanda şonuň ýaly sawlikleriň sataşmagy täzelik däl. Ýöne welin, roman häzirkî durşunda-da özbek okyjylaryny Magtymgulynyň ömri, döredijiligi, ýaşan döwri bilen tanyşdyrmakda ähmiyetlidir. Aýratyn-da, şeýle tutumly, köp ýyllap zähmet siňdirilip ýazylan romanyň iki ýurduň Garaşsyzlygy zamanasynda, hormatly ýurt Baştutanlarymyzyň iki halkyň köp taraply gatnaşyklaryny pugtalandyrmak, ýaýbaňlandyrmak ugrundaky tagallalary döwründe peýda bolmagy guwançly edebi hadysadyr-diýip, K.Kurambaýew⁷ aýtaryn belläp geçýär.

Garaşsyzlyk döwründe Magtymgulynyň edebi mirasyny öwrenmek we kino sungatynda şahyryň keşbini döretmeke Özbegistanda ulý işler amala aşyryldy. Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda bu meselä döwlet derjesinde üns berlip, Özbegistanda Magtymgulynyň doglan gününüň 300 ýyllygyny giňden belläp geçmek hakynda Karar kabul edildi. Ýurdumyzyň künjeklerinde Magtymgula bagyşlanan Halkara maslahatlar geçirildi. Şol sanda türkmen we özbek kinematograflary tarapyndan akyldar şahyryň ömür ýoluna, döredijiligine bagyşlanan «Magtymguly Pyragy» atly taryhy temada çeper filmiň surata düşürilendigi we onuň premýerasynyň şowly geçirilendigi hemmämizi buýsandyryr.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Özbek edebiyatynda Magtymgulynyň edebi obrazynyň döredilmegine nähili baha berýärsiňiz.
2. Kurbon Muhammadrizonyň «Gurbatda garib» (sözme-söz «ýat ülkede ýalňyzlykda» – «Magtymguly») atly sazly-drama eseri barada aýdyp beriň.

EDEBIÝAT

1. Kurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot – matbaa uyi, 2009.

2. Курамбаев К. Махтумгули – илҳом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.

⁶ Курбон Мухаммадризо. Махтумгули. Тарихий роман – Ўргенч, «Хорезм», 2012, 17 sah.

⁷ Kottul go'z'usi. Magtymgulynyň 290 yyllygyna bagyşlanan makalalar yyg'ndysy. A.: Turkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golyzmalary instituty, 2014, 20-23 sah.

MAGTYMGULYNYŇ GOŞGULARYNYŇ ÖZBEKÇE TERJIMELERI HAKDA

Meýilnama:

1. Magtymgulynyň eserleriniň özbek diline terjime edilmegi.
2. Magtymgulynyň eserlerini özbek diline terjime etmekde özbek şahyrlarynyň we ýazyjylarynyň hyzmaty.

Dünyä edebiýaty öwreniş ylmynda çeper eseri bahalamak, dörediji laboratoriýasyny täzeçe barlaglar we syn etmek bilen öwrenmek, aýratyn hem, terjime meselelerini barlag etmek işleri yzygiderli dowam edip gelýär. Sebäbi, köp asyrylyk milli-edebi tejiribe we täzeçe pikirlenmegiň önümi bolan edebiýatyň ähli görnüşleri we žanrlarynda adam we älemni çeper şöhlendirmekdäki giňişlik ýene-de çuňlaşýar, şekil-stil reňberenliginde, özüne mahsus aýdyňlyk şöhlelenýär.

Dünyä edebiýatynda, şonuň içinde, onuň bir bölegi bolan bu günki türk halklar edebiýatynda çeper terjime meseleleri hem täzeçe prinsipleri ýüze çykyp, bu prinsipler bar bolan milli-edebi däpler bilen dünýä edebiýatyndaky öňdäki tejribeleriň özara tebigy we döwürüň talaby bilen düşündirilýän sintezi hökmünde waka bolup dur. Olarda ynsan we durmuşyň bütin çylşyrymlylykda görmek, älemi düşünmäge ruhyýeti halys we täsirli suratlandyrmak, filofiki-psihologik analiz we simwolik obrazlylyk basym ekenligi mälim. Edebi-estetik pikirdäki üýtgeşmeler poeziýa eserleriniň ideýa mazmuny we temanyň gursawyny giňişlige ýaýmakda döredijileriň individual stili, suratlandyryş we beýan etmekdäki gaýtalanmajak usatlygy we analizleriniň reňberenligini ýüze çykarýar. Bu bolsa ynsan ruhyny we ruhy älemni dürli kurslarda täsirli we ynamly barlag etmäge mümkinçilik beriji stilistik-şekil ugurlarynyň ýaýramagyna, giňişlige ýaýramagyna mümkinçilik döredýär. Şübhesiz, bu proses, iň birinji gezekde, döredijileriň dünýä garaýşy, çeper talanty bilen birlikde metod, žanr, stil we poetik dilde belli bolýan dürli rowüşde çemeleşme we şekil struktural üýtgeşmelerde döredijilikli mynasybetde göze düşýär.

Hemmämize mälim türk halklar edebiýatynda Magtymguly örän uly abraýa, hormata eýe şahyr. Özbegistanda hem şahyryň döredijiligine uly hormat goýulýar, eserleri aýratyn söýgi bilen okalýar. Garassyzlyk döwürde Magtymgulynyň şygrylary özbek diline terjime edilip, okyjylara hödürlendi. Şahyryň eserleriniň özbek we garagalpak dillerindäki çeper terjime işlerinde Muzaýfar Ahmad, Ergaş Oçilow, Mirzo Kenjabek, Maksud Şeýhzoda, Olim Turaýew, Abdumumin Jumaýew, Jumanazar Zulpıýew, G. Matyakubowa, Y. Ýusupow, U. Pirjanow, A. Ötepergenow, S. Ibragimow we beýlekileriň uly hyzmatlary bar.

Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmekde we derňew etmekde özbek we garagalpak edebiýatynyň edebiýatynda hem birnäçe ylmy işler ýerine ýetirildi. H. Abdullaýew, S. Mamajanow, S. Ganiýewa, Y. Hakkubow, H. Hasanow, W. Zohidow, W. Abdullaýew, N. Mallaýew, R. Orzibekow, K. Tahirov, R. Inogomov, B. Nažarov, M. Saparow, M. Tailakowa, O. Sobirow, M. Juraýew, Q. Qurambaýew, B. Karimow, T. Keruenow, O. Gaýlyýewa, P. Allamergenowa, F. Sapayewa, S. Jepbarowa we beýleki alymlaryň ylmy işleri uly ähmiýete eýe. Şonuň bilen birlikde, ýaş ylmy barlagçy Gulşat Saparowa "Magtymgulynyň eserleriniň garagalpakça we iňlis dilindäki terjimekeriniň deňeşdirme seljermesi" mowzugynda doktorlyk dissertasiýa işini professor O. Gaýlyýewanyň ylmy ýolbaşçylygynda alyp barýar.

Magtymgulynyň eserleriniň özbek diline terjime etmek işi geçen asyryň 40-50-nji ýyllaryndan başlap giň ýola goýuldy. Bu döwürde J. Şaripow şahyryň birnäçe goşgularyny çap edýär we Magtymgulynyň goşgularyny özbek diline terjime etmäge girişýär. J. Şaripow Magtymgulynyň goşgularyny terjime etmäge döredijilikli taýýarlyk bilen başlapdyr. Magtymgulynyň sözleriniň köpüsi barmak ölçegindäki goşgular. Şol bir wagtyň özünde-de, goşgularyň arasynda aruz ölçeginde ýazylan gazallaryň we mussadaslaryň mysallary bar. Terjimeçi liriki poeziýany ähli inçe we şahyrana aýratynlyklary bilen özbek okyjysyna ýetirmäge synanyşdy. J. Şaripowyň terjimesine syn edeliň. Magtymgulynyň "Näme sen" şygrynyň özbekçe terjimesi "Namasan" diýen at bilen terjime edilipdir:

Asli seni ko'rmaganman, dildorim!
 Qumrimisan, bulbulmisan, namasan?
 G'amgin dilni xayolingda aldarman,
 Bog' ichinda gul-gulmisan, namasan?
 Qaroqchimi, yo sayidmi, xo'jami?
 Yo soqiyimi, yo sharobmi, yo jommi?
 Yo yilmisan, yo kunduzmi, kechami?
 Yo oymisan, yo kunmisan, namasan?⁹

Türkmenceşi:

Asla seni görmemişem, dildarım!
 Gumrımıy sen, bilbilmi sen, nâme sen?!
 Gamgyn köñlüm hyýalyňda aldaram,
 Bag içinde gülgülmi sen, nâme sen?!

Garaçymyň, ýa seýitmiň, hojamyň,
 Ýa sakymyň, ýa şerapmyň, ýa jammyň,
 Ýa ýylmy sen, ýa gündizmiň, gijemiň,
 Ýa Aýmy sen, ýa Günmi sen, nâme sen?!

Terjimeçi şygrylaryň ýerini üýtgetmän, her sözünü öz ýerinde ulanýar. J.Şaripow Magtymgulynyň ahlak we terbiýeçilik goşgularyny özbek diline terjime etmekde-de köp üstünlik gazanýar. Terjimeçi payhas sözlerine öwrülen şahyryň kâbir goşgularynyň jogapkärçiligini duýýar. Magtymgulynyň goşgularyny terjime etmekde gazanylan üstünlikler bilen birlikde kâbir kemçiliklerem bar. Kâbir goşgularda asyl sözleriň leksiki manylary ýoýulýar.

1995-nji ýylda M.Ahmediň Magtymgulynyň "Saýlandy" terjimesi neşir edildi. Ýygynyda şahyryň altmyş ýedi goşgusy bar. Goşgularyň hemmesi diýen ýaly täze terjimelerdir.

Magtymgulynyň eserlerini özbek diline terjime etmekde edebiýatçy we terjimeçi Ergaş Aýlowyň uly hyzmaty bar. 2007-nji ýylda Magtymgulynyň "Dünýä geçer" atly goşgular kitaby özbek dilinde neşir edilýär. Ýygynyň "Türkmen bilbili" atly sözbäşsýsny ýazan E.Öçilow. Şeýle-de, kitapda Jumanýaz Şaripow, Jumanýaz Jabborow, Muzaffar Ahmad, Mirza Kenjabe

⁹ <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/>

tarapyndan saýlanan terjimeleriniň hem nusgalary bar. Her terjimede Magtymgulynyň şahyrana ussatlygy, stil özboluşlylygy saklanypdyr.

Terjimeçi E.Öçilow Magtymgulynyň "Gözel Şirgazy" atly şygryny «Go'zal Sherg'özi» ady bilen özbek diline terjime edipdir.

*Bag'ringda ilm olib, komil bo'libman,
 G'aribman – otamdan etim qolibman,
 Ka'bamdan – onamdan judo bo'libman,
 Ketar bo'ldim, xush qol, go'zal Sherg'özi.¹⁰*

2009-njy ýylda Muzaffar Ahmad tarapyndan Magtymgulynyň "Ile ýaýdym nesihat" goşgular kitaby özbek dilinde neşir edildi.

2024-nji ýylda Magtymgulynyň şygrylary özbek diline terjime edildi.

Magtymgulynyň eserlerinde beýan edilýän ynsanperwer ýörelgeler ýurtlaryň hem-de halklaryň ýakynlaşmagynda möhüm ähmiýete eýedir. Şahyryň ady diňe bir türkmen edebiýatynda däl, dünýä edebiýatynda hem uly orun aldy. Onuň golyazmalar toplumynyň YUNESKO-nyň «Dünýäniň hakydasy» maksatnamasynyň halkara sanawyna girizilmegi, Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygynyň 2024-2025-nji ýyllarda YUNESKO bilen bilelikde belenilip geçilýän şanly seneleriň sanawyna goşulmagy munuň aýdyň güwäsidir.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Magtymgulynyň eserleriniň özbek diline terjime edilmegini nähili bahalawarsyňyz?
2. Magtymgulynyň eserlerini özbek diline terjime emekde haýsy şahyr we ýazyjylaryň hyzmatynyň uludygyny aýdyp beriň.

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot – matbaa uyi, 2009.

2. Курамбоев К. Махтуммули – илҳом чашмаси. – Тошкент. Тафаккур, 2012

¹⁰ <https://e-adabiyot.uz/>

3. Гайлиева О. Ғәрезилик дәүри туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында) – Нөкіс: Билим, 2018.

4. Аюнууаз. *Gosgular. Türkmen diline terjime edenler Keruenow T., Jeparow G., Gaylyyewa O. Daskent: Firdaws-Shoh, 2024.*

ÖZBEK EDEBIYATY WE MOLLANEPES

Meýilnama:

1. Alyşir Nowaýynyň döredijiligi we Mollanepesiň sygyrlaryndaky tipologiya meseleleri.
2. Mollanepesiň “Zöhre-Tahyr” dessany we Nowaýynyň döredijiligi.

Daýanç düşünjeleri: dessan, döredijilik, edebi täsir.

Mollanepesiň baý medeni mirasy türkmen halkynyň ruhy genji-hazynasynyň, asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alyp gaýdýan özboluşly medeniýetiniň möhüm ähmiýetli we aýrylmaz bölegi hasaplanýar. Ýüz ýyldan gowrak mundan ozal şahyryň dogduk topragyň gözelligini, adamlaryň gatnasyklarynyň sazlaşygyny, türkmenleriň ahlak tämizligini we ruhy dünýäsiniň baýlygyny wasp edýän liriki eserleri häzirki wagtda-da öz ähmiýetini we şahyрана tämizligini ýitirmän, döwürň ruhuna laýyk gelyän görnüşde ýaňlanýar. Mollanepesiň goşgulary adamzadyň medeni genji-hazynasyna goşuldy hem-de häzirki wagtda dünýäniň köp dillerinde ýaňlanmak bilen, adamlaryň kalplarynda gözellige sarpa goýýan duýgyny oýarýar.

Mollanepes 1810-njy ýylda häzirki Sarahs etrabynda dünýä inýär. Onuň kakasyna molla Kadyrberdi diýer ekenler. Kadyrberdiniň dört ogly bolupdyr, olaryň iň kiçisi Nepes bolupdyr. Örän ulyly, sowatly adam bolansoň, onuň adynyň öňüne “molla” sözi soň goşulyp, Mollanepes diýen at ýörgünli bolýar. Umuman, öňki zamanlarda şahyrlara Molla Kemine, Molla Zelili ýaly epitet bilen ýüzlenilipdir. Mollanepes ilki oba mekdebinde soňra Maryda Molla Töre ahunyň medresesinde bilim alypdyr. Has soňrak Buhara medresesini tamamlap ahunlyk derejesine ýetipdir. Gündogaryň beýik söz ussatlary Nyzamynyň, Nowaýynyň, Ferdowsiniň, Jamynyň, Fizulynyň, Magtymgulynyň eserlerini üç edip okapdyr. Şahyr arap, pars dillerinden gowy baş çykarypdyr. Şonuň üçin ol pars dilindäki şahyrlaryň goşgularyny, poemalaryny asyl nusgasyndan okapdyr. Mollanepes üçin pars dili Nysrow Dehlewini, Rumyny, Hafyzy bilmek üçin açar bolýar. Ol

Nowayynyň, Fizulynyň, Saýadynyň şygryýetine uly hormat goýupdyr. Milli şygryýet bolsa, onuň halklyk ölçeğidir. «Yşk mülküniň şasy» belent söýgini özüniň nepis şygrylarynda dabaralandyrypdyr we oňa uly hormat goýupdyr. Mollanepes ynsan söýgisiniň waspçysydyr.

Şahyr «Könlüm» redifli goşgusynda ussatlary hakynda şeýle ýazýar:

*Okydym destanyň, eý Hoja Ahmet,
Gudratyňa akyň haýran, Muhammet.
Hoşlaşaýly, goluň uzat, eý Ahmet!
Golun aşratlardan üzendir könlüm.*

*Rumuň gülşeni, hindi tawusy,
Ýalancı dünýäden öter men asy,
Nyzamy, Nowaýy, ýene Firdöwi,
Size mydam hormat goýandyr könlüm.¹¹*

Mollanepesiň söýgi-liriki goşgulary, «Zöhre-Tahyr» dessany Merkezi Aziýanyň halklarynyň edebiýatynyň taryhynda aýratyn orny eýeleýär. Şahyryň «Zöhre-Tahyr» dessanyň döredilmeginde pars-täjik we azərbayjan nusgawy edebiýatynyň täsiri, köp ýerde Nowaýynyň eserlerinden yham alandygy äşgärdir. «Zöhre-Tahyr» dessany mazmun we stil taýdan Nowaýynyň gazallaryny ýada salýar, köpüsi Nowaýynyň gazallarynda neziire, muhemmes görnüşinde ýazylyar. Nowaýynyň eserine teswir beren Mollanepes, Nowaýynyň gazallaryna goşgy ýazmak we olary birleşdirmek ýolundan ýöräpdir. Çeper döredijilik pudagynda başarnyk synagynyň bir görnüşini bolan neziiräniň nusgawy edebiýatda iň köp ulanylyan döredijilik usullaryndan biridigi hemmelere mälimdir. Mollanepesiň neziireleri ideýa-mazmun we çeperçilik taýdan Nowaýynyň gazallaryna gaty ýakyn. Mysal üçin, «Zöhre-Tahyr» dessanyndaky «Gül» redifli gazaly, Nowaýynyň «Gül» redifli gazalynyň ruhunda we stilinde ýazylypdyr. Mysal üçin:

¹¹ enedilim.com

Nowaýy:

*Orazingni bog`aro chun ko`r`di, hayron bo`l`di gul,
Bargsiz qoldi, nedinkim, bas parishon bo`l`di gul.
Bodadin gul-gul ko`rub ul yuzni, aning hajridin,
Chok-chok o`lg`an ko`nguldek tah-batah qon bo`l`di gul.
Guluzorim kishvari husn ichra bo`l`di podshoh,
Rost andoqkim, chaman mulkida sulton bo`l`di gul.
Sayri bog`aylarda davron chashmi zaxmi dafig`a,
Har tarafin chobukum davrida qalqon bo`l`di gul.
La`li komimdur, qoshimda kelsa ul gul xirmani,
May tilar ko`nglum, chu bazmimda farovon bo`l`di gul.
Kecha-kunduz qilma gulbongingni has, ey andalib
Kim, sanga besh kun bu gulshan ichra mehmon bo`l`di gul.
Gul chog`i yori safar aylab, Navoiy jonig`a
Har biri bir toza qonlig`dog`i hijron bo`l`di gul.¹²*

Mollanepes:

*Gül bilen bilbil gelip, gül içre seýran kyldy gül,
Gül tomaşasyn görüp, öz berkini gan kyldy gül.
Gül bu günler halyna güllerni seýran eýledi.
Reşkiden rem eýlenip, alemy biýaban kyldy gül.
Men diýdim: «Ýa reb, ne gül sen, gülni haýran eýlegen».
Gül gulup, sözlep özi hem bizni handan kyldy gül.
Gül yüzüğe gülni ogşatsam, güle ne aýyp erer,
Özüniň zinatyny ýer birle egşan kyldy gül.
Bagbany men bu gün, bag içre gördüm bilbil
Bilbilni, surun görüp, çeki giriban kyldy gül.*

Görşümüz ýaly, bu gazallaryň agramly bölegi tipologik taýdan meňzeş, şahyrlar şol bir tematika hakynda pikir edýärler. Emma, Mollanepes oňa öz täzeliklerini goşup jemleýär. Mollanepesiň gazalyndaky «gül» we «bilbil» öz manylaryny üýtgedýär.

¹² <http://navoi.natlib.uz>

Mollanepesiñ pikirice, «gül» Zöhre, «bilbil» bolsa Tahyr. Hekayata görä, bagban Hasan günortan bagda aýlanyp ýörkä, bagda bir zatlar okaýan Zöhre bilen Tahyry görüp, bu habary Zöhräniň kakasy Babahana ýetiripdir. Mollanepes Hasan bagbanyň dilinden Zöhräni bagdaky gül, Tahyry bolsa bir bilbil bilen deňeşdirýär. Şeýlelikde, «Gül» redifi gazalyny getirýär.

Nowaýynyň gazalynda liriki gahrymanyň ýagdaýyny, içki duýgularyny beýan edýär. Nowaýy «güllerin», «bilbillerin» şekillerini döredýär. Mollanepes nusgawy edebiýatda döredilen bu şahyran şekilleri hem ulanýar. Mollanepesiň goşgusy Nowaýynyň gazalyndaky simwolik şekilleri - «gül», «bilbil» gaýtalaýar. Şahyr üçünji umumylyk keşbi döredýär we dessanyň syujetine ussatlyk bilen uýgunlaşdyrýar.

«Zöhre-Tahyr» dessanynda Nowaýynyň gazallaryny ýatladýan başga goşgular hem bar. Mollanepesiň Nowaýydan her taraplaýyn ylham alandygyny dessandaky «Gerek» sözüniň redife öwrülen goşgusy bilen tanyşanymyzda yn edýäris.

Nowaýy:

Gulshan ichra yo'qtur oromim-diloromim kerak,
Sarv-u gulni naylayin, sarvi gulandomim kerak.
Gar pariylar qush kibi ram qilsalar men telbadin,
G'am yo'q ul sho'xi pariypaykar mening romim kerak.
Ofiyat ko'yida mahvashlarj'a yo'qtur nisbatim,
Ul muqomirsheva sho'xi bodaoshomim kerak.
Ka'bada nokom ila din ahlig'a yo'q juz nifoq,
Dayr ichinda kofiri bebok xudkomim kerak.
Gul bila savsan kerakmastur manga, ey bog'bon,
Zulfi sunbul atrliq ruxsori gulfomim kerak.
Ey xarobot ahli, rasvo ko'nglum itmish bu taraf,
Kelmisham topib surog' - ul rindi badnomim kerak.

Ey Navoiy, xonaqahda topmadim juz tafariqa,
Xum kibi mayxonaning kunjida oromim kerak.¹³

Mollanepes:

Simi-zer derkar imesdir, simi-rugsarym gerek,
Toty guşny neýleýin, ol toty guftarym gerek,
Gül gerekmesdir maña, gülçehre gülzarym gerek,
Sünbülü ursun hazan, sünbül kibi tarym gerek,
Yşk yara Mejnun bolup men, Leyli deýýarym gerek.

Tahyr aýdar, arzuw eýlermen oşal dildarymy,
Zöhre atly mahy-peýker, gözleri hunhoromy,
Bu ýalan dünýe gerekmez, görmesem ol ýarymy,
Men niçik terk eýleýin Mahym - güli ruhsarymy,
Munda - Mahym, onda - Zöhre, zülpi-şamarym gerek.

Mollanepes öz dessanynda gündelik durmuşyň, döredijilik meselelerine XIX asyryň türkmen durmuşynyň nukdaýnazaryndan çemeleşmäge synanyşar. Şeýle hem, epizodik şekillerde ýaşayan gurşawyny ulanmaga çalyşýar.

Häzirki wagtda Mollanepesiň «Zöhre-Tahyr» dessany türkmen we özbek edebiýatynda has möhüm ähmiýete eýe boldy. Bu dessanyň esasynda «Zöhre we Tahyr» dramasy köp ýyllardan bäri türkmen teatrlarynda ýerine ýetirilýär. Dessanyň esasynda döredilen «Zöhre we Tahyr» operasy bolsa häzirki güne çenli Magtymguly adyndäki Opera we balet teatrynyň sahnasynda opera muşdaklarynyň göwnünden jaý alyp gelýär. Meşhur özbek ýazyjysy Sabyr Abdylła Mollanepesiň dessanynyň syujetinden ugur alyp, «Tahyr we Zöhre» ady bilen aýdym-saz dramasy dörettdi.

Ýokardaky mysallarda görüp geçimiz ýaly, özbek we türkmeniň nusgawy edebiýatynyň özara täsiriniň uzak taryhynyň bardygyny aýdýn duýulýar. Bu iki edebiýat birek-biregiň ruhy hazynalaryndan hemişe lezzet alyp, biri-birinden öwrendi we birek-birege edebi täsirini ýetirdi. Bu özara gatnaşyk, iki halkyň edebiýatynyň ösmegine oňyn täsirini ýetiripdir we özara dostlugyň ösmegini üpjün edýän esasy faktorlaryň biri boldy.

¹³ alishernavoi.corpus.uz

Soraglar we ýumushlar.

1. Mollanepesiň döredijiligi we özbek edebiýaty barada gürrüň beriş.
2. Mollanepesiň haýsy dessany Sabyr Abdyllyanyň eserlerinde ýatlanypdyr?

EDEBIÝAT

1. Qurambayev K. Adabiy jarayon. Ijod mas'uliyati. Adabiy aloqalar. – Toshkent: Cholpon nomidagi nashriyot –matbaa uyi, 2009.
2. Qurambayev K. Махтумқули – илҳом чашмаси. – Тошкент: Тафаккур, 2012.
3. Гайлиева О. Ғарезизлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.
4. Ajnyýaz. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Keruonow T., Japbarow G., Gayýyýewa O. Daşkent: Firdaws-Shoh, 2024.

GARAGALPAK EDEBIÝATYNYDA MAGTYMGULYNYŇ EDEBI DÄPLERI

Meýilnama:

1. Magtymgulynyň döredijiliginiň garagalpak edebiýatynyň döredijiligine öwrenilişi.
2. Magtymgulynyň döredijiliginiň garagalpak edebiýatynda tutýan orny.
3. Magtymgulynyň eserleriniň garagalpakça terjimeleri hakynda.

Daýanç düşüňjeleri: terjime, döredijilik, edebi täsir.

Türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklarynyň taryhynyň mazmunly sahypalarynyň birini XIX asyrdan ömür süren garagalpak nusgawy şahyry Ajnyýazyň şygırlary doldurýar. Bu şahyry türkmen edebiýatynyň ägirtleri bilen baglanyşdyran edebi dostluk sapaklary örän köp we köpugurly. Ajnyýazyň Hywa we Buhara medreselerinde bilim almagy, ol ýerdäki halklaryň durmuşy bilen ýakynndan tanyş bolmagy, şeýle hem gören-eşidenlerini kagyzda geçirip şygırlar ýazmagy, türkmen şahyrlarynyň şygırlaryny öz ene diline terjime etmegi, in esasy, türkmen edebiýatynyň Andalyp, Magtymguly ýaly ägirtleriniň döplerini öz döredijiliginde ulanmagy Ajnyýazy türkmen edebiýaty bilen ýakynlaşdyran esasy faktorlaryň biri.

Filologiya ylmlarynyň kandidaty P.Allamergenowanyň belleýşi ýaly Magtymguly diňe bir türkmen halky üçin däl, eýsem türki halklar, şol sanda garagalpak halky üçin hem in eziz görüýän şahyrdyr. Onuň goşgularyny garagalpak şahyrlarydyr, bagşylary halk arasynda aýdym edip aýdyp gelýärler. Şahyryň şygırlaryny garagalpak diline terjime edip, okyjylar köpçüligine ýetirmekte garagalpak şahyrlary uly alada edýärler. Şeýle hem häzirki garagalpak edebiýatynyň ylmunda Magtymgulynyň garagalpak edebiýatyna ýetiren edebi täsiriniň meselesini giňişleýin, şu günki ylmyň nukdaýnazaryndan öwrenmekligiň hem esasy wezipesi edilip goýlandygyny P.Allamergenowa örän dogry belläp geçýär. Şonuň üçin hem garagalpak edebiýatynyň ylmunda şahyryň

edebi gatnaşyklardaky tutýan ornunyň meselesini anyklamaklygy ylmy barlag işiniň temasy hökmünde ýaş doktorantlara, ylmy gözlegçilere berildi. Meselem, ýaş alym Feruza Sapaýewa Magtymgulynyň terjimeleri hakynda ylmy işiniň üstünde birnäçe ýyllardan bäri barlag alyp gelýär.

F.ik. P.Allambergennowa "Magtymgulynyň döredijiligi Garagalpak edebiýatyny öwreniş ylmynda" atly ylmy makalasynda hem türkmen-garagalpak edebi baglanyşyklarynyň bu günki we geçen taryhy hakynda giňişleýin pikir ýöredýär. Awtor öz makalasynda Magtymgulynyň şygrylarynyň edebi baglanyşykda tutýan ornyny hakynda: "On sekizinji asyr gündogar halklarynyň taryhyny, medeniýetini öwrenmek dogrusynda gürrüň edilende bu meselede türkmen edebiýatynyň beýik nusgawy şahyry Magtymgulynyň döredijiliginiň aýratyn uly orun eýeleýändigini aýtmak gerek. Türkmen alymlarynyň aglabasynyň Magtymgulynyň döredijiligini "Türkmenleriň nesihatnama kitabý" diýip atlandyryşlary ýaly, şahyryň eserleri, hakykatdan hem näçe asyrdan bäri türkmen halkynyň milli şahyry hökmünde öwrenilip gelinýär.

Has takyklyk aýdanymyzda, Magtymgulynyň döredijiligini çuňdan özleşdirmeklige geçen asyryň otuzynjy ýyllarynyň ikinji ýarymyndan ymykly girişlip ugraldy. Bu mesele bilen ilkinjileriň hatarynda Y.Ýusupow düýpli gyzyklanyp geldi. Ol "Garagalpagystan - Magtymgulynyň ikinji şahyrylyk watanydyr," "Sähra orfeyi", "Şahyrlaryň danasy - Magtymguly" ýaly makalalar ýazdy. Ýbraýym Ýusupow özüniň "Şahyrlaryň danasy - Magtymguly" atly makalasynda okyjylaryň ünsüni şu aşakdaky meselelere gönükdirýär:

Birinjiden, Ol Magtymgulynyň ömri dogrusynda, onuň ýaşan döwri hakynda özüne çenli aýdylan pikirleri umumylaşdyryp, olary bir sapaga düzýär.

Ikkinjiden, her bir şahsyýetiň ýüze çykmagynda hökmany genetik talantyň bolýandygyny Magtymgulynyň şahyrylyk sungatyna, talantyň kämilleşmegine zamanasynyň belli şahyry, akyldaryň öz atasy Döwletmämmet Azadynyň ogluna ýetiren düýpli täsirleri bilen göwnenjaý düşündirýär.

Üçünjiden, şahyryň edebi mirasynyň umumylyk (beýleki türk halklара-da degişlilik) tarapy barada gürrüň edip, onuň Hywa, Buhara medreselerinde okandygyny, Gündogaryň beýik nusgawy şahyrlaryndan öwrenendigini tkrarlaýar.

Dördünjiden, Magtymgulynyň türkmen halkynyň milli şahyry, onuň edebiýatynyň sarsmaz gaýasy diýlip ykrar edilmegi bilen bagly sowallary anyklaşdyrýar.

Bäşinjiden, Magtymgulynyň eserleriniň halkylygynyň, goňşy halklaryň arasynda ýaýramagynyň sebäpleriniň üstünde ymykly durýar.

Altynjydan, megerem, bu iň ähmiýetlisi bolsa gerek, edebiýatda şahyryň goşgularynyň garagalpak halkynyň arasyndan ýygnaýşyna, onuň şygrylarynyň bagsylaryň dilinde aýdylşyna, pähimdaryň XIX asyr garagalpak şahyrlaryna görkezen döredijilik görüm-göreldelerine ýygjam görnüşde nazar aýlaýar. Şeýlelikde, Y.Ýusupowyň hyzmaty söz bilen gudrat döredip bilýänliginde däl-de, eýsem, Magtymgulynyň ýaşan jemgyýetiniň taryhy ýagdaýlarynda ymykly stilde töwerekleýin seljerip berenligindedir.

Akademik M.Nurmuhammedow bolsa Magtymgulynyň 1960-njy ýylda eneden doglan gününüň 225 ýyllyk ýubileyi bilen bagly Aşgabatda geçirilen dabaralara gatnaşyp, çykyş edýar. Alym şonda şahyryň şygrylarynyň garagalpaklaryň arasynda giňden ýaýrandygyny, onuň Ajynyýaz, Aýapbergen, Abbaz, Sadyk ýaly garagalpak şahyrlarynyň döredijiligine täsir hem kuwwat berendigini türkmen galamdaşlaryna ýatladýar.

Professor K.Maksetow garagalpak edebiýatynyň doganlyk halklary bilen baglanyşygynyň meselesine bagyşlanan kitabynda türkmen hem garagalpak edebi gatnaşyklarynyň üstünde düýpli durup, Magtymgulynyň döredijiligine aýratynlykda nazar aýlaýar. Şahyryň eserleriniň bu toprakda ýazmaça hem dil üsti bilen - iki hili ugurda ýaýrandygyny, akyldaryň garagalpakça çykan iki ýygındysyndaky goşgularynyň terjime nusgalarynyň hil ýagdaýlaryny belli derejede degşirip görýär.

Görnükli alym, professor K.Mämbetow garagalpak edebiýatynyň taryhynyň meselelerinden gürrüň edýän ylmy degşirmelerinde, Ajynyýaz hakyndaky ýörite kitabynda

Magtymgulyň döredijiliginiň güýji dogrusynda has töwerekleýin pikir ýöredýär.

Professor K.Kurambaýewiň işlerinde bolsa, Magtymgulyň dessurlarynyň XIX asyr garagalpak edebiyatynda Günhoja, Ajynyýaz, Berdak, Öteşiň döredijiliginde garagalpak halkynyň ruhuna laýyklykda ösdürilendigi nygtalyp görkezilýär. Alymyň Aýapbergen, Abbaz, Sadyk ýaly şahyrlaryň eserlerindäki mazmun, forma hem çeper stil täzelikleriniň Pyragynyň döpleri bilen baglylygy baradaky söhbetleri hem aýratyn goldarlykly. Häzirki wagtda Garagalpagystanyň orta hem ýokary okuw mekdeplerinde Magtymgulyň döredijiligi ýörite öwrenilýär. Bu ýagdaýlar garagalpak edebiyaty öwreniş ylmynda “Hamzanamanyň”, “Abaynamanyň”, “Berdaknamanyň” bardygy ýaly, “Magtymgulynamanyň-da” ýakyn wagtlarda formalaşjakdygyny öňünden şertlendirýär. Sebäbi, türkmen akyldarlarynyň eserleri garagalpak dilinde kitap bolup, birnäçe gezek ýaýrady. Başda onuň mirasynyň uly bolmadyk bölegi köp sanly garagalpak şahyrlary tarapyndan terjime edildi. Olar A.Dabylow, J.Aýmürzäýew, K.Doşanow, B.Kaýypnazarow B.Ysmaýyłow, G.Esenmuratow dagy ýörite niýetläp sözbäş ýazdy. Aýratyn hem A.Dabylowyň ýygynyda ýerleşdirilen terjimeleri türkmen çemesine golaýlygy we biçak çeperçiligi bilen tapawutlanýar. Munuň şeýledigi öz wagtynda professor K.Maksetownyň makalasynda hem bellenildi.

Ajynyýazyň şahyr hökmünde galyplaşmagynda gündogar edebiyatynyň, birinji nobatda Magtymgulyň döredijiliginiň täsiri güýçli bolandygyny türkmen we garagalpak alymlary hem belleýärler. Ajynyýazyň döredijiligini öwrenen alymlaryň maglumatyna görä, şahyr arap, pars, özbek, türkmen dillerini gowy bilipdir we bu dillerdäki şygrylary erkin terjime edip bilýän derejede sowatly adam bolupdyr.

Ajynyýazyň poetik mirasynda Magtymguly hakyndaky şygrylar seýrek bolsa-da, duş gelyär.

Söylese şýrindur jähanda tili,
Kelse şady kurram boladur eli,
Arman bilan ötti ol Mahtymkuly,

Ol ham ne kördi, aýt dunýa sendin¹⁰

Magtymgulyň ady Ajynyýazyň başga şygrylarynda dile alynmasa-da onuň bir topar goşgularynyň ýazylmagynda Magtymgulyň täsiri aýdyň duýulýar. Ajynyýazyň käbir şygrylaryny forma taýdan-da, mazmun taýdan-da Magtymgulyň goşgularyndan tapawutlandyrmak kyn. Magtymgulyň döredijiliginde «Ýagşy» sözi redif formasynda gelýän birnäçe şygrylary bar. Ajynyýaz ine şu şygrylaryň birnäçesinden käbir bentleri alyp terjime edipdir, netijede şahyryň mirasynda «Jaksy» redifli terjime-şygry ýüze çykypdyr. Esasy üns berilmeli ýeri Ajynyýaz käbir bentleri esasy nusgadaky ýaly edip terjime edipdir:

Magtymguly:

Adam bolup, adam gadryn bilmeýen,
Ondan ýene otlap ýören mal ýagşy.

Sözlegende, söz manysyn bilmeýen,
Ondan ki bir sözläp bilmez lal ýagşy.

Ajynyýazyň warianty:

Adam uly adam kädirin bilmeşe,

Onnan düzde otlap jürgen mal Jaksy,

Aýtkan sözdüň maganasyñ bilmeşe,

Ol adamnan tilsiz ösken lal Jaksy.

Görşümüz ýaly bu bendiň esasy nusganyň edil özüdigi, mazmunynyň dolulygyna saklanandygyny, hatda formasynyň hem original bilen bir ýerden gopýandygyny görmek bolýar. Şeýle-de bolsa, Ajynyýazyň käbir bentleri esasy nusgadan uzaklaşdyryp, terjime edendigine hem duş gelmek bolýar. Mysal üçin Magtymgulyň «Mal ýagşy» diýen şygrynda şeýle bent bar:

Bir biwepa ýara gülüp bakandan,

Şirin jany yşk oduna ýakandan,

Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,

Ursa, sòkse, horlasa-da il ýagşy.¹¹

¹⁰ Эжинияз. Таңдамалы шығармалары. Нөкис, 1988, 100 сак.

Ajynyýazyň terjimesi:

*Kisiniň ýaryna külip bakkannan,
Şybyn janyň yşky otyna jakkannan,
Öz boýyňa türlü nasak takkannan,
Öz ýaryňnyň tärbijäsyn ber jaksy.*¹²

Magtymgulyň şygrylaryny köp okamagy, olary terjime etmegi Ajynyýazy halypanyň stiline ýakynlaşdyrýar. Ajynyýazyň şeýle bir şygrylary bar, olar forma taýdan Magtymgulyňňka meňzeseler-de, beýan edýän temasy taýdan bir-birlerinden düýpgöter tapawutlanýarlar. Mysal üçin, iki şahyryň «Görüň» redifli şygrylary:

Magtymguly:

*Her ýigidiň aslyn bileý diýseňiz,
Märekede otur-turuşyn görüň!
Birew bilen aşna bolay diýseňiz,
Owwal yrarynda duruşyn görüň!*

*Goç ýigidiň at-ýaragy şay bolsa,
Ýetişer her ýerde haý-da haý bolsa,
Özi Hatam bolup, ýene baý bolsa,
Çar tarapdan myhman gelişin görüň!*¹³

Magtymguly bu şygrynda öz zamanasyny suratlandyrýar. Şahyr goç ýigidiň wezipesi il-ýurdyň gamydygyny nygtayar. Ajynyýaz bu şygryň formasyny alyp, täze bir mazmunly şygyr döredýär. Şygyr aşakdaky bentler bilen başlanýar.

*Molla Ziyýar toý-tamaşa kylaý dep,
Sarenjem şaýsın tutuşyn koriň,
Murat etip, jurt jabdisin ýigay dep,
Oýnşy sazanda ýigişin koriň.*¹⁴

¹¹ Magtymguly. Saýlanan eserler. 1 tom. Aşgabat, 1983. 152-nji sah.

¹² Әжениз. Таңдамалы шығармалары. Нөкис, 1988. 97 – sah.

¹³ Magtymguly. Saýlanan eserler. 1 tom. 1983. 170 –nji sah.

¹⁴ Әжениз. Таңдамалы шығармалары. Нөкис, 1988. 48 – sah.

Şygryda şahyryň durmuşyna degişli käbir epizodlar hem beýan edilýär. A.Murtazaýew hem «Şahyryň söýgüsi» atly kitabynda-da bu şygryň döreýiş taryhyny Ajynyýazyň ömür ýoly bilen baglanyşdyrýar.

Magtymgulyň poeziýasynda «Meňzär» sözi redif bolup gelen iki sany şygyr bar. Birinjisi «Güle meňzär» diýlip atlandyrylyp, ol on bentden ybarat. «Ata meňzär» diýen ikinji şygyr ýedi bentlidir. Esasy üns berilmeli zat Ajynyýaz hem «Meňzär» redifli üç sany goşgy ýazypdyr. Ajynyýazyň şygrylarynyň biri otuz üç bent bolsa, ýene biri-de ýigirmi bentlidir. Bu ýerde esasy mesele olaryň bent sanynda ýa-da birmeňzeş atlandyrylyşynda däl-de, eýsem, Ajynyýazyň şygrylarynyň esasynda Magtymgulyň poeziýasynyň debi täsiriniň saklanmagyndadyr. Ajynyýazyň goşgularynyň formasy Magtymgulyň ýokarda ady agzalan şygrylarynyň formasyna örän ýakındyr. Hatda olary bir-birlerinden tapawutlandyrmak hem kyn. Olary deňeşdireliň:

Magtymgulyda:

*Eý ýaranlar, ýagşy ýaryň,
Goýny jennet, güle meňzär,
Sözlese, dürler saçylar,
Dilleri bilbile meňzär.*

*Zülplerine urup şana,
Meni ol kylgy diwana.
Göýä ol - şem, men-perwana,
Ýandym, tenim küle meňzär.*¹⁵

*Ajynyýazyň şygrynda:
Şar tärepke közin salyp,
Ýar därtinen küýip-janyp,
Bir söýlesken esten tanyp,
Şarapatly jazga meger.*¹⁶

¹⁵ Magtymguly. Saýlanan eserler. 1 tom. Aşgabat, 1983. 79 – sah.

¹⁶ Әжениз. Таңдамалы шығармалары. Нөкис, 1988. 91 – sah.

Magtymgulyňyň bu şygry yşky-liriki temada bolup, onda şahyr öz söýen ýaryna ýetip bilmän, aýrallyk oduna ýanyan liriki gahrymany suratlandyrýar. Ýaryny näçe taryp etse-de, onuň didaryna ýetmäge hiç hili mümkinçiligiň ýokdugyny nygtaýar.

*Magtymguly, bolduň harap,
İsräp tapman ýary sorap,
Orturyşyň ýola garap,
Ýol tapmadyk köre meňzär.¹⁷*
diýmekden başga çäresi galmaýar.

Ajynyýazyň otuz bentli ýokardaky şygrynda-da magşuk şol görnüşde taryp edilýär. Emma Ajynyýazyň şygrylarynyň ikinji bölüminde akym özgerýär, ýakymly liriki taryplaryň ornyny jemgyýetiň problemalary eýeleýär.

Şu mysallardan görnüşi ýaly, Ajynyýaz Magtymgulyňyň edebi mekdebine eýerip, original eserleri döreden ajaýyp şahyrdyr. Onuň bu derejä ýetmeginde Magtymgulyňyň edebi mekdebi ruhy medet berýär.

XIX asyr garagalpak şahyry Günhojanyň poeziýasynda hem beýleki garagalpak nusgawy şahyrlarynda bolşy ýaly garagalpak halk döredijiliginiň we gündogar edebiyatynyň döredijilik däpleri giň orun alýar. Bu pikiri N.Dawkarayew, K.Mambetow, A.Karimow, B.Ismailow, K.Sultanow we başga-da alymlarymyz Günhojanyň döredijiligine bagyşlan ylmy işlerinde we ylmy makalalarynda belleýärler.

Hakykatdan-da, Günhojanyň liriki mirasynda Magtymgulyňyň ady ýatlanýar. Mysal üçin, «Il bilen» atly şygrynda şahyryň ady iki ýerde hormat bilen tutulýar: (Biz şahyryň goşgusyny garagalpak dilinde şol durkunda getirmegi makul bildik.)

*Mahtimquli magrip ötti dünýadan,
Arman menen jollar salyp kiýadan,
Öte almay bogetsiz teňiz daryadan,
Ömirinşe küni ötti zar bilen.
Ýa-da:*

Sakalym agardy, tüspedi olja,

*Mahtimkuly magripteý aldyňdy bolja,
Žasy jetip awere bolgan Kunhoja,
Köziň jumilganşa eliň körinbes.*

Günhojanyň döredijilik älemine nazar aýlanymyzda oňa Magtymgulyňyň edebi döredijiliginiň täsiriniň uly bolandygyny görmek bolýar.

Magtymgulyňyň döredijiligine aýratyn yhlas goýup we onuň däplerini yzygider dowam etdirip gelen şahyrlaryň biri Berdakyd. Şahyryň edebi mirasy bilen tanyş bolanymyzda onuň söz ussady bolup ýetişmeginde, Gündogar nusgawy edebiyatynyň Ferdöwsi, Jamy, Nyzamy, Nowaýy, Bedil, Fizuly, Magtymguly ýaly ägirtleriň täsiriniň güýçli bolandygyny görýäris. Berdak şahyryň özi hem eserlerinde uly minnetdarlyk bilen olara hormat goýýar. Ol “Yzlardym” goşgusynda halypalaryna bolan çäksiz hormatyny aşakdaky ýaly beýan edýär:

*“Çar kitapdan” dura gaçdym.
Nowaýydan sowat açdym.
Fizulydan dürler saçdym
Dilberleri yzlardym men.
Magtymgulyny okanda
Ýatlardym men her zamanda
«Ýalan barmy dostlar onda»
Sözün togap ederdim men.*

Görşümiz ýaly Berdak Gündogar nusgawy edebiyatynyň uly şahyrlarynyň döredijiliginden gaty gowy habardar bolupdyr. Olaryň eserlerinden ylhamlanypdyr. Bularyň arasynda Berdakyň poeziýasyna Magtymgulyňyň täsiri örän uludyr. Munuň esasy sebäbi, Magtymgulyňyň goşgularynyň halkylygy, ýönekeý we düşnükli bolmagy, iň ähmiýetli tarapy hem beýik türkmen şahyrynyň döredijiligine Berdakyň döredijiliginiň ýakynlygydyr. Berdak Magtymgulyňyň şu ýagdaýlaryndan habardar bolmak bilen birlikde, onuň däpleri esasynda köp eser döredýär. Gündogaryň Ferdöwsi, Jamy, Nowaýy, Nyzamy, Fizuly ýaly söz ussatlarynyň eserleri bilen deňeşdirende Magtymgulyňyň poeziýasy XIX asyrdaky garagalpak halkynyň arasynda giňden

¹⁷ Magtymguly. Saýlanan eserler. 1 tom. Asgabat, 1983, 79 - sah.

ulanylandygy bellidir. Ynha şu faktlardan Berdagyň Magtymgulyynyň edebi mirasyndan täsirlenendigini görmek bolýar. Elbetde, Berdaga Gündogar nusgawy edebiýatynyň beýleki wekilleri hem täsir edipdir. Muňa Berdagyň özi hem «Nowaýdan sowat açdym, Fizulydan dürler seçdim» diýmek bilen beýleki ägirtleriň hem öz döredijiliginde belli bir derejede yz galdyrandygyny aýdýar. Berdagyň liriki mirasynda Magtymgulyynyň döpleri özboluşly bir usulda dowam etdirilipdir. Ilki bilen Berdagyň goşgulary dli boýunça Magtymgulyynyň barmak ölçeginde ýazylan dörtlemelerine gabat gelýär. Ikinjiden, bu iki şahyryň arasyndaky meňzeşlik olaryň ýazan şygrylarynyň tematikasynda hem ýüze çykýar. Berdak gündelik durmuşdaky meseleleri orta atanda, zähmetkeş halkyň sosial ýagdaýyny ýazga düşürände, Magtymgulyynyň döredijilik döplerine söýenendigi aýk aýdyň görünýär. Berdagyň döredijilik mirasyndaky birnäçe eserler diňe bir forma taýyndan däl-de, eýsem, mazmun taýdan hem Magtymgulyynyň käbir goşgularyny ýada salýar. Berdak garagalpak halkynyň, garagalpak edebiýatynyň taryhynda uly yz galdyran şahyr. Ol öz owazyna we öz stiline eýe bolan gaýtalanmajak söz ussady. Berdagyň eserleriniň aýratynlygy Magtymgulyynyňky bilen deňeşdirilip öwrenilende has-da aýdýnlaşýar. Magtymgulyynyň eserleriniň iň uly bölegini jemgyýetçilik temasy eýeleýär. Adalatlylyk, adalatsyzlyga garşy göreş, zähmetkeş halkyň durmuşyny gowulaşdyrmak, olaryň azat hem erkin durmuşda ýaşamaklaryny arzuw etmek, dini perde ediniýän mollasumaklary aýaman garalamak, adamlary ynsanperwer bolmaga çagyrmak, dünýäniň biwepalygyna närazylyk bildirmek Magtymgulyynyň jemgyýetçilik lirikasynyň özeni hasaplanýar. Şahyr durmuşdaky şunuň ýaly meselelerine öz garaýşyny bildirmek bilen özüniň halkyň tarapynda durandygyny bildirip, halk bähbidi üçin eline galam alan şahyr. Magtymgulyynyň şygrylary haýsy temada ýazylanlygyna garamazdan, onda halkyň durmuşy, medeniýeti anyk suratlandyrylypdyr. Biziň pikirimizçe, bu meňzeşlik Magtymguly bilen Berdaga bir duralgada duşuşdyrýar. Olaryň eserlerindäki meňzeşlikleri mysallar arkaly seljerenimizde, Magtymgulyynyň «Görüner» atly şygrynda şahyr

zamanasynyň eziji topary tarapyndan jebir-jepa çekýän halkyň derdini ýada salýar:

*Jebir görüp, ýanan janlar,
Çäre tapmaýan dermanlar,
Dünyäde çohdur ummanlar,
Dört sany umman görüner.*

*Serine duman bürenen,
Gözäşy ýerde süýrenen,
Mähirli, daşdan görünen,
Daglarda duman görüner.*

Berdagyň jemgyýetçilik deňsizlikden narazy bolyp ýazan eserleriniň arasynda Magtymgulyynyň poeziýasy bilen meňzeş «Göründi» sözi redif ornunda ullanylan uly bir goşgusy bar. Mesele, bu ýerde her iki şahyryň eserinde-de birmeňzeş redif - "göründi" sözi gaýtalanyp, goşgularyň mazmuny hem biri-birine juda meňzeş.

Magtymgulyynyň ähli türki halklaryň arasynda adynyň arşa göterilenligi, sada halkyň göwnüne ýakynlygyndan, şeýle-de il arasynda onuň goşgularynyň ýaýrap ýatdan aýdylmagynyň esasy sebäpleriniň biri didaktik mazmunyň beýanynda göze düşýär. Onuň gaty köp goşgulary halk aforizmlerine, hikmetli sözlere öwrülüp, halkyň arasynda giňden ýaýrandygy hakykatdyr. Şahyr heniz dirikä onuň şygrylary türki halklaryň arasynda giňden ýaýrapdyr. Berdagyň ýaşan we döreden zamanynnda Magtymgulyynyň şygrylary Garagalpagystanda giňden ýaýrapdyr. Golyazmalarda, bagşylaryň repertuarlarynda Magtymgulyynyň goşgularyny saza goşup aýtmaklyk däbe öwrülipdir. Berdagyň goşgularyndaky Magtymgula meňzeşlik motiwleri şunuň dogrulygyny tassyklaýar. Hakykatdan hem Magtymgulyynyň «Gadryn nä bilsin», «Gidiji bolma», «Neýläýin», «Döwran tapylmaz» ýaly goşgulary bilen Berdagyň «Ýagşyrak», «Bilbil», «Bilmedim», «Halk üçin», «Nadan bolma», «Haçan rahatlanarsyň» ýaly goşgularynyň arasynda mazmun we forma taýdan umumylyklar bar.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Magtymgulynyň döredijiliginiň garagalpak edebiýatşynaslygynda öwrenilişine nähili baha berýärsiňiz?
2. Magtymgulynyň döredijiliginiň garagalpak edebiýatynda tutýan orny hakynda gürrüň beriň.
3. Magtymgulynyň eserleriniň garagalpakça terjimeleri hakynda gürrüň beriň.

EDEBIÝAT

1. Гайлиева О. Ғарезизлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.
2. Ајунуъаз. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Keruenow T., Jorbarow G., Gayýuwewa O. Daşkent: Firdaws-Shoh, 2024.
3. Құрамбоев К. Махтумқули – илхом чашмасы. – Тошкент: Тафаккур, 2012.
4. Құрамбоев К. «Кейил- кеўилден сүү ишер...» Нөкис, 1991.

Y.ÝUSUPOWYŇ POEZIÝASYNYDA TÜRKMEN TEMASY WE EDEBI TÄSIR MESELELERI

Meýilnama:

1. Y.Ýusupowyň döredijiligi we türkmen edebiýaty.
2. Y.Ýusupowyň poeziýasynda türkmen temasy.
3. Magtymgulynyň döredijiligi we Y.Ýusupow.

Daýanç düşünjesi: Şahyr, edebi baglanyşyk, tipologiýa, poetika.

Irki döwürlerden başlan türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklarynyň soňky ýyllarda ösmegine hem-de her taraplaýyn giňelmegine Özbegistanyň we Garagalpagystanyň halk şahyry Ýbraýym Ýusupowyň goşan goşandy uludyr. Ýbraýym Ýusupowyň döredijiliginde türkmen temasy, aýratyn hem Magtymguly esasy orun tutýar. “Magtymgulynyň döredijiligi Y.Ýusupow üçin türkmen edebiýatynyň “gapysyny” açyp girmekde “açar” wezipesini ýerine ýetirdi” – diýen pikirleri professor K.Kurambaýew ýerlikli belläpdi.

Geçen XX asyryň ellinji ýyllaryndan başlap, Y.Ýusupow Magtymgulynyň döredijiligi bilen ikinji gyzyklanyp başlaýar. Ol Magtymgulynyň döredijilik aýratynlygy, onuň döredijiliginiň garagalpaklaryň arasyna ýaýraýşy we Magtymgulynyň Gündogar edebiýatynda tutýan orny barada “Garagalagystan – Magtymgulynyň ikinji şahyrcylyk watany”, “Sähra Orfeyi”, “Akyldar şahyr Magtymguly” ýaly birnäçe ylmy häsiýetli makalalary ýazýar. Olarda Y.Ýusupowyň diňe bir Magtymgulynyň döredijiligini däl-de, eýsem, onuň ýaşan zamanasyny, ol döwürdäki syýasy-ykdysady ýagdaýlary hem çuň bilýändigini aýdýn bolýar.

Y.Ýusupow öz döredijiliginde Magtymgulynyň döredijilik usulyny, stilini peýdalanmaktan başga-da, onuň döredijiliginden ylhamlanyp, “Magtymgulynyň ýoluna” diýen umumy at bilen goşgular toparyny hem ýazýar. Ol goşgularda Y.Ýusupowyň Türkmenistana eden sapaarlaryndan täsirler, türkmen-garagalpak

dostlugynyň gadymylygy we müdimiligi baradaky pikirler çeper beýan edilýär:

Ata-baba bir ýaýlada mal bakdy,
Musa, Söýeg bir dutarda tar kakdy,
El-ele berdik-de, gazandyk bagty,
Hoş geldiň, gardaşym, sapa gelipşiň

Y.Ýusupowyň döredijiliginde türkmen temasy, aýratyn hem Magtymguly esasy orny eýeleýär. Bu baradaky edebi baglanyşyklary öwrenen alym K.Kurambaýew: «Magtymgulynyň döredijiligi... Y.Ýusupow üçin türkmen edebiýatynyň «gapysyny» açyp girmekte «açar» wezipesini ýerine ýetirdi»¹⁸ diýip belleýär.

Geçen XX asyryň ellinji ýyllaryndan başlap, Y.Ýusupow türkmen edebiýaty bilen, şol sanda onuň beýik şahyry Magtymguly Pyragynyň döredijiligi bilen gyzyklanyp, onuň poeziýasynyň esasy aýratynlyklary, eserleriniň garagalpak halkynyň arasyna ýaýramagy, Magtymgulynyň Gündogar edebiýatynda tutýan orny ýaly meseleler bilen gyzyklandy we türkmen edebiýatynyň kerwenbaşysy Magtymgulynyň döredijiligi hakynda birnäçe ylmy makalalary emele getirdi. Y.Ýusupowyň «Garagalpagystan - Magtymgulynyň ikinji şahyrylyk watany», «Dala Orfeýi», «Şahyrlaryň akyldary Magtymguly» ýaly birnäçe ylmy makalalarynda diňe bir Magtymgulynyň döredijiligi hakynda söz edip goýmazdan, onuň ýaşan zamany, şol döwürdäki syýasy-ýkdysady ýagdaýlary hakynda giňden söz açýar.

Öz nobatynda Y.Ýusupowyň türkmen şahyrynyň söz edebi biziň zamanymyzda haýran galarlyk hadysa däl-de, durmuş hakykatynyň önünde goýýan real hakykaty bolup, türkmen-garagalpak edebiýatlarynyň arasyndaky berk öзара baglanyşyklaryň emele gelmeginiň bir görnüşi hasaplanýar. Bu hakykat garagalpak şahyry Y.Ýusupowyň türkmen halky hakynda ýazan eserlerinde-de giňden çeper şöhlenmesini tapypdyr.

Y.Ýusupowyň döredijiliginde türkmen halkynyň geçmişi, şu gününe, ajaýyp tebigatyna, her hili öwürýän çöl dünýäsine giňden nazar aýlanylýar. Şahyryň döreden eserlerinde ýokardakylar hakynda ýüzlekeý aýdylýp geçilmän, türkmen tebigatynyň

áýratynlyklary, taryhy ýerleriň geçmişi bilen baglanyşykly wakalar, zähmetkeş halkyň içki pikir-duýgulary, döwürlere laýyk janly ösüşiň prosesi giňden şahyrylyk talanty bilen yzarlanylýar. Sebäbi, belli türkmen alymy A.Mämmadow: «Poeziýanyň wezipesi okyja lezzet bermekden ybarat dälir. Ol okyjynyň estetik talaplaryny ýerine ýetirmek, onuň emosional duýgularyna täsir etmek bilen birlikde, özüniň gürrüň berýän adamynyň ol ýa-da başga jemgyýetde nähili ýaşandygy, ömürde, durmuşda göreňi, özüniň gürrüň berýän predmetiniň nähili reňkde ekenligini, wagtyň geçmegi bilen şol adamyň ýa-da predmetiň nähili üýtgeşmelere duş gelyändigine hakynda düşünje bermelidir. Emma şol düşünje okyjynyň duýgusyna ýönekeý, guraksy sözler bilen däl-de, eýsem, şahyryçylyk ussatlygy arkaly ýetip barmagy lazymdyr. Gogsy şeýle bolanda, ol şahyryň talantynyň tebigylygyna delil bolup bilýär, okyjyny-da tebigy halynda özüne çekýär»¹⁹ - diýip, poeziýanyň okyja täsir gatnaşygy hakynda ýerlikli pikirleri bildirýär. Hakykatynda-da şahyr poetikanyň şeýle talaplaryna laýyk eser döretse, hakyky eser bolup bilýär. Şahyr Y.Ýusupow hem özüniň döredijiliginde şeýle sypatlara eýe bolan türkmen temasyndan birnäçe goşgularyny döredýär. Şonuň üçin, şahyr türkmen halkynyň dostluk temasyny öz döredijiliginiň esasy bölegi diýip hasaplap, onuň türkmen obrazlaryny döretmek meselesine mümkinçiligi bolýança hereketjeň we türkmen durmuşyny suratlandyrmak arkaly özüniň, şonuň bilen birlikde garagalpak halkynyň Türkmenistana, türkmen halkyna uly hormat we söýgi bilen garaşandygyndan nyşan. Şonuň üçin, şahyr türkmen temasyndan «Hoş keldiň türkmenim, sapa kelipseň!», «Toýlarga ulassyn toýy türkmenniň», «Žarasar», «Magtymgulynyň jolyna» ýaly goşgularyny döredýär. Bu goşgularyň birinji ikisi 1967-nji ýylda türkmen edebiýatynyň Özbegistan Respublikasynda geçirilen ongunligi bilen baglanyşykly dünýä inipdir. Edebiýat agşamynyň geçirilip durlan bir wagtynda ýazylandygyna garamazdan, bu goşgularda obrazlylyk, filosofiki pikir-duýgular, metaforaly suratlandyrmalar köp duş gelyär.

Meselem, şahyryň «Hoş keldiň türkmenim, sapa kelipseň!» atly goşgusynda:

¹⁸ Курмбаев К. «Кейін-кейінден суў ишер...». Некис. 1991, 179-бет.

*Ata-baba bir jaýlawda mal bakdy,
Muwsa, Suýew bir duwtardan tar kakdy.
Keste tiksek birge бүktik barmakty,
Namalas nagysym, sapa kelipseň.*

*Ybraýym der, arjak ham berjak bolup,
Bir mukamga duwtar ham gyjjak bolup,
Sen Seyidiý bolsaň, men Berdak bolup,
Şadly saz şalywga sapa kelipseň!²⁰ –*

Terjimesi:

*Ata-baba bir jaýlawda mal bakdy,
Musa, Söýeg bir dutarda tar kakdy,
Keşde tiksek bile бүkdik barmagy,
Namalas, Nagysym sapa gelip sen.*

*Ybraýym diýr, eýläk hem beýläk bolup,
Bir mukama dutar hem gyjjak bolup,
Sen Seyidi bolsaň, men Berdak bolup,
Şatly saz çalmaga sapa gelip sen.²¹ –*

diýip, türkmen we garagalpak halklarynyň ata-baba dowam edip gelýän dostluk gatnaşyklaryny taryp edýär. Goşguda türkmen-garagalpak halklarynyň oturymly çarwa bilen meşgul bolýandygyny «bir jaýlawda mal bakty» diýip suratlandyrsa, bagsylaryň toý-märekelerde dutar çalyp, aýdym aýdanyny, «bir duwtardan tar kakty» diýip beýan edýär, eýsem iki halkyň-da el hünäriňiň biri-birine ýakyn ekenligini «Namalas nagysym» diýip suratlandyryr. Şeýle hem şahyr iki halkyň-da şahyrlarynyň arasyndaky özara baglanyşygy «Sen Seyidiý bolsaň, men Berdak bolup» diýip, aýratyn belleýär. Şeýle bir halkyň milli däplerini, dilini, el hünäriňiň sylarlaryny, mukamlaryny oňat bilip, ony goşgy setirlerinde obrazly görkezmek üçin şahyrdan uly çeper ussatlygy talap edýändigini hemmämize mälim. Emma Ý.Ýusupow şu ussatlygy amala aşyryp, türkmen halkynyň milli koloritin anyk, aýdýň, okyjylara düşnükli edip şöhlelendiripdir.

²⁰ Юсупов И. Өмир, саған ашықпан... Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999, 142-бет.

²¹ Юсупов И. Еңліктер гулланде., 21-сзб.

Munuň üçin şahyr ýerlikli çeper detallary oňat saýlap bilipdir. Ýagny, türkmen halkynyň toý-märekeleriniň saz-söhbetsiz bolmaýandygyny obrazly görkezmek üçin «dutar, gyjak» detallaryny saýlap alyp, olary çeper gural hökmünde metaforaly suratlandyrmaga hereket edýär.

Haýsydyr bir halkyň durmuşyndan eser ýazmak üçin şahyr ýa-da ýazyjy suratlandyryňan obýektiniň iň ownuk detallaryna çenli öwrenmegi hökmanypdyr. Däp-dessurlaryny, edim-gylymlaryny, dilini, medeniýetini, tebigatyny, geografik ýagdaýyny öwrenenden soň koloritli eser döremegi mümkin. Bu ugurdan Ý.Ýusupowyň döredijilik tejribesi öwgä mynasypdyr. Şahyryň türkmen temasyna bagyşlanan ähli goşgulary başdan-aýak milli kolorit bilen suwarylandyr.

Şahyr Ý.Ýusupow hem ýokardaky goşgusynda türkmen we garagalpak halklarynyň dostluk gatnaşyklaryny şöhlenendirmekte adamyň ýadyndan çykmaýan, ýagny ýatda galarlykly sypatlary saýlap alypdyr diýmegimize esas bar.

Meselem:

*Dos salemi şýýrin ziban-dillerden,
Nar, maýalar şyrpynyskan şöllerden,
Kara kumly, murgy-zarly köllerden,
Hoş keldiň turkmenim, sapa kelipseň.*

*Etirek, Gurgen, Bahri Hazar jaklardan,
Murgap mänzilinen, feruz baglardan,
Boz dumanly Balhan, Köpet daglardan,
Hoş keldiň aziýzim, sapa kelipseň.²³ –*

diýen setirlerde, ýer-ýurt, derýa, dag atlary-da şol türkmen dilinde ulanylyp gelinýän at bilen özgerişe düş bolman, şol durşunda ýagny, «Etirek, Gürgen, Bähri Hazar, Murgap, Balhan, Köpetdag» deýen ýaly görnüşde ulanylypdyr.

Şeýle hem şahyryň çeper ussatlygynyň ýene-de bir tarapy, ol türkmen diliniň fonetik aýratynlyklaryna uly üns beripdir. Sebäbi, goşguda getirilen birnäçe detallar, atlar bar boldugyça türkmen dilinde aýdylşy boýunça ulanylypdyr. Meselem, «Nar, maýalar şyrpynyskan şöllerden», «Boz dumanly Balhan, Köpet daglardan»

²³ Юсупов И. Өмир, саған ашықпан... Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999, 141-бет.

diýen setirlerde türkmen diliniň fonetik aýratynlyklary saklanyň, şu ýagdaýlary awtor garagalpak diliniň fonetik aýratynlygy bilen deňleşdirmäge hereket edipdir. Netijede, türkmen dilinde aýdylyp gelinýän ýokardaky ýaly atlar goşga, şeýle hem kapyýalarda owazlylygy, obrazlylygy emele getiripdir.

Goşgy dört setirli dăplesen formada ýazylyp, 11 bogundan, 2 ritimli, birinji bent a b a b, galan bentler w w w g formasyndaky kapyýalardan ybarat. Beýle goşgy formasy türkmen we garagalpak poeziýasyna mahsus çeper formalary hasaplanýar.

Y.Ýusupowyň «Toýlarga ulassyn toýy turkmenniň» atly goşgusy-da türkmen-garagalpak halklarynyň ata-babalarynyň «Seyilhan, Žaýylhan, Oguzdan» bir kök-bir damar ekenligi, şondan bäri goňşy il bolup ýaşap gelýän taryhy, ykbaly şöhlendirilipdir:

Eris-arkaw şýratylyp nygyzdan,

Sorastyryp körseň tubim tygyzban.

Seyilhan, Žaýylhan hamde Oguzdan

Biz benen tamyr las tubi turkmenniň²⁴.

Professor K.Kurambaýew şahyryň «Toýlarga ulassyn toýy turkmenniň» atly goşgusynyň döremegine türkmen şahyry Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusynyň edebi täsiriniň bolandygyny aýratyn belläp geçýär. Ýagny ol: ««Türkmeniň» goşgusy Y.Ýusupowa birnäçe sypatlary bilen täsir görkezip, ylhamyna goşant goşupdyr. Ol özüne mahsus poetik häseýetlere eýe bolan täze ideýadaky bir eseriň döremegine mümkinçilik döredýär. Y.Ýusupow türkmen wakalaryny XVIII asyr şahyrynyň pikir-duýgusy bilen däl-de, eýsem, XX asyr garagalpak şahyrynyň gözýetimi bilen çeper şöhlendirýär»²⁵ – diýip ýazýar. Hakykatynda-da Y.Ýusupowyň mysal getirilen goşgusynda türkmen halkynyň XX asyrdaky ýaşayş şerti, ýagdaýy, Türkmenistanyň nebit baýlyklarynyň köpdügi, Garagum çölüniň içinden suw geçip, gülläp duranlygy, sakada bir derýadan suw içip oturandygy çeper şöhlendirilipdir.

Ygbal guli pitip, kyzyl kiyaga,

Bahtymyz ashylyp kunnen zyyada,

Kaytadan kyýgyryp keldi goyaga,

Magtymguly soyler tili turkmenniň²⁶

Hakykatynda-da bu goşguda Magtymgulynyň «Türkmeniň» goşgusynyň täsiri güýçli duýulýar. Şonuň üçin «Magtymguly özüniň zamanyndaky türkmen tebigatynyň gözelliginden alan ylhamyny goşgy setirlerine siňdiren bolsa, Y.Ýusupow bolsa çölleri abadanlaşdyryp duran bu günki türkmen durmuşyny gimn edip»²⁷ şöhlendiripdir.

Öz nobatynda alym K.Kurambaýew şahyryň ýokardaky ady getirilen goşgusyny analizläp, onuň birnäçe taraplary bilen Magtymgulynyň döredijiligine örän ýakyndygyny «Magtymgulynyň dăplerine wepalylyk»²⁸ atly makalasynda oňat pikirleri beýan edipdir.

Y.Ýusupowyň türkmen temasyndan döreden goşgulary Gündogar halklarynyň şahyrlarynyň şu temada ýazan goşgularyndan özüniň formasy taýyndan aýratynlanyp durýar. Ol goşgularyň ählisi nusgawy edebiýatyň murabag formasynda a b a b, a a b görnüşinde ýazylypdyr. Barlagyň dowamynda bu forma Y.Ýusupowyň ähli döredijiligine mahsus bolan häsiýetdigi ýüze çykarylady. «Irki döwürlerden bäri Gündogaryň poeziýa äleminde iň köp ulanylan bu forma goşguda öňde goýulýan pikirleriň okyja anyk, düşnükli edilip barylmagyna mümkinçilik döredýär». Şonuň üçin, Y.Ýusupow özüniň türkmen temasyndan ýazan eserlerinde garagalpak halkynyň türkmen halkyna bolan söýgüsini anyk we aýdyň ýüze çykarmak üçin, goşgy düzlüşiňiň ýokardaky ýaly formasyňy saýlap alypdyr diýip aýtmaga esas bar.

Y.Ýusupowyň döredijiliginde türkmen temasyny şöhlendirişiniň aýratyn bir belgisi, onuň Türkmenistan, türkmen halky hakyndaky goşgularynda köptemalylygyny öňde goýulmagydyr. Şahyryň türkmen temasyndan ady agzalyp geçilen goşgularynyň ählisinde-de Türkmenistanyň we onuň durmuşynyň köp taraplary, nebit-gaz, kükürt, duz, pagta baýlygy, türkmen

²⁴ Юсупов И. Булбил уасы. Қосықлар хэм поэма. Невис: «Билим», 1997. 236-бет.

²⁵ Құрамбаев К. Адабий жараён Ижод масъулияти Адабий алоқалар. Тошкент: «Чулпон», 2009. 121-бет.

²⁶ Şol ýerde, 121-бет.

²⁴ Юсупов И. Булбил уасы. Қосықлар хэм поэма. Невис: «Билим», 1997. 237-бет.

²⁵ Құрамбаев К. Адабий жараён Ижод масъулияти Адабий алоқалар. Тошкент: «Чулпон», 2009. 121-бет.

topragynyň miweliligi, Jeýhun, taryhy ýadygärlikler, ajaýyp tebigat, pöwrize bagy, garagum çöli, gelin-gyzlaryň gözelligi, daýhanlaryň zähmetsöýerligi we ş.m. hakynda poetik dilde gürrüň edýär. Şonuň üçin Ý.Ýusupowyň türkmen temasyndan ýazan goşgularyny geçmişi duýýan, bu günki günün ruhundan ertire nazar aýlaýan poetik eserler diýip aýtmaga doly esas bar.

Magtymguly Pyragynyň döredijilik dünýäsi garagalpak şahyry Ý.Ýusupowyň hem çeper döredijiligine uly edebi täsir edendigini, ony ylhamlandyrandygyny şahyryň eserlerinden anyk görüňändigini bellemek gerek. Hakykatynda-da edebiýatlaryň özara baglanyşygynda şahyr Magtymguly esasy orny eýeleýär. Şahyryň beýikligi-de şonda. Sebäbi, şahyryň beýikligi diňe özüniň ýaşan döwri bilen çäklenmeýär.

Eger-de ol ähli dowürlere laýyk eser döredip giden bolsa, onuň goşgularyndaky estetik gözelligi, emosional duýgusy, ideýa-mazmuny, çeperçiligi bilen islendik jemgyýete degişli bolup bilse, şonda ol uly şahs, uly şahyr bolup bilýär. Magtymgulynyň döreden edebi mirasy şu nusgadaky miras. Ol XVIII asyrdaky ýaşan bolsa-da, döredijilik täsiri taýdan bütün dört yüz ýyl XVIII - XXI asyr dünýä halklarynyň edebiýatynda giňden orun aldy.

Bu uly talant edebiýata şahs bolup geldi. Onuň eserleri ýyllar geçdigi saýyn täze bir reňbe-reň öwürşin alýar, döwür, döwran, özgerdigi saýyn jemgyýete laýyk gyzykly meseleleri orta çykaryr. Şonuň üçin, şahyryň ýaşan zamanýndan soňky döwür şahyrlary ony özüleriniň ruhy halypasy diýip bilýärler.

Şularyň arasynda Ý.Ýusupowyň türkmen şahyryna goýýan hormaty uludyr.

Onuň türkmen edebiýaty bilen ýakyndan tanyşmagynda-da Magtymgulynyň poeziýasy sebäp bolupdyr. Şahyryň insanperwerlik ideýasyna gönükdirilen poeziýasy Ý.Ýusupow üçin ylham çämesi bolupdyr. Şahyryň özü-de muny boýun alyp, özüniň «Türk ulusyna» atly goşgusynda:

*Nawaity gazzelin, Fuzuliy sozin,
Maxtymquldy okyp ashylgan kozim²⁹.* –

diýip, Magtymgulynyň eserlerini okap, özüniň köp zatlardan habarly bolandygyny «açylan gözüm» diýip, metonimiýaly suratlandyryr.

Ý.Ýusupow Magtymgulynyň eserleriniň Garagalpagystana ýaýramagy, giňden tanalmagy üçin, onuň eserlerini il arasyndan ýygnaý, ol hakynda şygrylary ýygnaýar, şahyryň goşgularyny U.Pirjanow bilen birlikde garagalpak diline terjime edip, 1984-nji ýylda kitap edip çapdan çykaryr. Bu hakynda soňky bölümlerde ýörite gürrüň ederis.

Ý.Ýusupow türkmen şahyrynyň edebi täsirinde özüniň birnäçe goşgularyny ýazýar. Onuň «Žarasar», «Bolmas», «Magtymgulynyň jolyna», «Güller aňlamas», «Ýadyma tüsti», we ş.m. ýaly goşgularynda Magtymgulynyň poeziýa döpleriniň ösdürilendigini we dowam etdirilendigini görýäris. Şonuň üçin prof. K.Kurambaýew Magtymgulynyň döredijiligi we Ý.Ýusupowyň poeziýasynyň mysalynda barlag alyp baryp, «Täze zaman döwür hakykatyny çeper suratlandyrmakda Magtymgulynyň usuly Ý.Ýusupow üçin ele gelipdir»³⁰ – diýip, dogry pikir bildiripdir.

Ý.Ýusupowyň «Magtymgulynyň jolyna» atly goşgusy Magtymgulynyň «Näme sen?» atly goşgusy bilen tematik we forma taýdan biri-birine meňzeýär. Mysal üçin:

Ý.Ýusupow:

Seller kutyrmasa Etirekte saýdan,

«Kut kashty» diýip, gerkez kashar ol jaýdan,

Shabylmagan klysh, martke zar maýdan,

Surilmegen dawranbysaň, neseň sen?»³¹ –

diýen goşgy setirleri Magtymgulynyň:

Alynmý sen, kümüşmi sen, zermi sen,

Ýa arşmy sen, ýa kürsmi sen, ermi sen,

Ýa ýakutmyň, ýa merjenmiň, dürmi sen,

Ýa cyragmyň, ýa röwşenmiň, näme sen?»³² –

diýen goşgy setirlerindäki tematika we forma bir meňzeş. Şahyrlaryň bu goşgusyny edebiýatçy K.Kurambaýew³³ oňat analizläp, ylmy pikirlerini bildiripdir.

³⁰ Курамбаев К. Махтумгули – илком чашмасы. Тошкент: «Тафаккур», 2011. 296-сах.

³¹ Юсупов И. Өмир, саған ашықпан... 140-сах.

³² Махтумгулы, Шығарлар. Ашгабат: «Туркменистан», 1992. 15-бет.

Alymyň pikirlerini biz hem goldap-kuwwatlaýarys. Emma biziň aýtajak pikirimiz iki şahyryň goşgularynyň tematika we forma taýdan menzeş bolany bilen Ý.Ýusupowyň goşgusy Magtymgulynyň şahyrcylyk talantyna haýran galyp, onuň beýik söz ussadydygyny hiç zat bilen deňeşdirip bilmän, ony ritoriki sorag arkaly anyklamaga hereket edip durandygy duýulsa, Magtymgulynyň «Näme sen» atly goşgusy sopucylyk taglymaty bilen baglanyşykly ýazylan goşgy bolup hasaplanýar. Onda liriki gahryman hudaýy gözleýän goşgy deňeşdirip, onuň owadanlygyny näme bilen deňeşdirse bolýar diýen pikir bilen «Ne sen?» diýip ritoriki sorag, ritoriki ýüzlenme arkaly beýan edýär. Muny goşgynyň ahyrky bendinde:

Magtymguly, geç namysdan, aryňdan,
El götergil bu wepasyz kärinden,
Jahan doly, sen gapyl sen ýaryňdan,
Meý-mestmi sen, ýa seýdamyň, näme s

diýip suratlandyryýar. Bu ýerde «Jahan doly, sen gapyl sen ýaryňdan» diýen üçünji setirde dünýäde, her bir tarapynda huday bar, emma sen ony göreňok – «sen gapyl» diýip belleýär.

Y.Ýusupowyň «Magtymgulynyň jolyna» atly gosgusy realistik usulda ýazylýp, liriki gahrymanyň «Name sen?» diýip yzarlap duran adamy – şahyr bolup hasaplanýar. Onuň obýektiw anyklyga ýüzlenip durlandygy duýulýar. Ýagny, ýokarda belläp geçişimiz ýaly Magtymgulynyň şahyrcylyk talanty Y.Ýusupowyň liriki gahrymanynyň özüne bent edip, onda emosiýany oýaryp dur.

İki goşgy-da dört setirli 11 bogunly, a a a b formasynda kapyýalaşyp gelyär. Şeýle-de bolsa, iki şahyrlaryň stil aýratynlyklary bar. Emma Ý.Ýusupowyň goşgusynyň türkmen şahyryndan täsirlenip ýazandygyny onuň temasy-da, çeper diliniň ýakynlygy-da subut edýär.

Mundan başga-da Y.Ýusupowyň «Bul dünýä» atly goşgusy Magtymgulynyň «Bu dünýä» atly goşgusy bilen tematik taýdan meňzeş. Iki goşguda-da bu dünýä hakynda filosofiki pikir ediliýär.

Y.Ýusupowyň goşgusyny okanyňda, ol Magtymgulynyň goşgusynyň dowamy ýaly duýulýar. Ýagny, onda adamyň bu dünýäde şükrlilik edip ýaşamalydygy, bu dünýä ynsan üçin «bäş günlük myhmandygy», şu dünýäda nebiňe haý diýilmelidigi öwüt-nesihat arkaly şöhlendirilýär. Magtymgulynyň goşgusynda bu dünýäniň ýaradylyşy hakynda filosofiki pikir ýöredilýär:

Magtymgulyda:

Magtymguly, adyň döndi Pyraga,
Pyrag bolup, çek özüňni gyraga,
Hasap etdim dünýä başdan-aýaga,
Üç yüz altmýs ýyllyk ýoldur bu dünýä³⁵.
V.Yusupowa:

Hadal miýnet etip, tapsa dunýany,

*Biygarezlik goch jigittiñ armany,
Xiyle kylsañ, aldayman diuyip sën anny,
Sumlyavn asvra berer bu dünvâ³⁶.*

İki şahıyryň goşgusynda-da «bu dünýä» sözi redif bolup gelyär. Y.Yusupow eger garagalpak diliniň fonetik aýratynlyklaryna seredenimizde «bu» çalyşmasyndaky ýaly «bul» diýip aýdan bolardy. Emma şahyr şu ýerde-de türkmen diliniň fonetik aýratynlygyny saklap galmaga hereket edipdir.

Şeyfe-de Y.Yusupowyň ýokardaky «Bu dünýä» atly goşgusy Magtymgulynyň «Saly, dünýä, heý» atly goşgusyna-da ýakyn diýip atnaga bolýar. Goşguda:

Suw ýüzünde gezdirer sen gämini,
Bir gün agdarar sen, saly, dünýä, hey!
Adam ogly barmaz bolsa yzyňdan,
Munda diýp aldar sen maly, dünýä, hey!³⁷ –
diýen setirler Ý.Ýusupowýň:

*Bul dünyä «bes kunlik», «yalganshy» demek
Buryngylar aytkan soziñde bardy.
«Asygady bizden kalgansha» demek,
Bivwopalyk kuler iuzinde bardy.³⁸*

³³ Қўрамаев К. Шоир ижодига эҳтиром рамзи. // Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент: «Тафаккур», 2012. 298-299-бетлар.

34. Курамбаев К. Шоир ижодига эҳтиром рамзи. // Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент: «Гафаккур», 2012. 15-бет.

Магтымгулы. Шыгырлар. Антаб: «Магарыф», 1992. 250-бет

¹⁶ Юсупов И. Өмір, саған ашықпан... Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999. 28-бет.

¹⁷ Магтымгулы. Шыгырлар. Ангабат: «Магарыф». 1992. 241-бет.

- diýen setirlerindäki öňe sürilýän ideýalar bir meňzeş bolup gelipdir. Emma Ý.Ýusupow dünýä hakyndaky filosofiki pikir-duýgularyny döwürine laýyk suratlandyrmaga hereket edýär. Muny şahyryň:

«Bul dünya yalganshy emes shynynda» –
diýen birje goşgy setirlerinden-de görmäge bolýar.

Ý.Ýusupowyň «Bolmas» diýip atlandyrylan dörtlük formasynda ýazylan goşgusy Magtymgulynyň didaktik žanrdaky «Atça bolmaz» atly dörtlügi bilen ideýa-tematik taýdan meňzeş bolup gelipdir.

Umuman aýdanymyzda, Magtymgulynyň edebi täsiriniň netijesinde Ý.Ýusupow özüniň birnäçe goşgularyny döredipdir. Muny şahyryň ýokarda mysala getiren goşgy setirleri-de subut edýär. Şonuň üçin Ý.Ýusupowyň döredijiligine Gündogar halklarynyň söz ussatlarynyň, şol sanda, Magtymgulynyň-da edebi täsiriniň güýçli bolanlygynyň şaýady bolýarsy.

Şeýlelikde şahyr Ý.Ýusupowyň türkmen nusgawy şahyry Magtymgulynyň edebi täsiri bilen, şeýle hem türkmen halkyna bolan uly söýgüsi şahyry türkmen halky barasynda goşgy ýazmaklyga gönükdiri. Elbetde, diňe bir goşgular däl, eýsem, uly eser bolan poemalary hem ýazmaklygyna sebäp boldy. Muňa şahyryň «Gilemşi haýal hakynda hakykatlyk» atly eseri-de mysal bolup biler. Onda türkmen halkynyň milli koloriti giňden suratlandyrylypdyr.

Goňşy halklaryň nusgawy edebiýatynda, halk döredijiligine degişli käbir dessanlarda dag we deňiz atlarynyň duş gelyändikleri ýöne ýere däl. Nowaýynyň türkmenler hakynda öz eserlerinde ýatlaýandygy, özbek, garagalpak şahyrlary Berdagyň, Ajynyýazyň, Günhojanyň türkmenleriň Magtymguly ýaly beýik akyldaryna iňňän uly sarpa goýandyklary dogrusynda filologiýa ylmlarynyň doktory S.Garryýewiň «Türkmen edebiýatynyň Gündogar halklarynyň edebiýatlary bilen baglanyşygynyň taryhyndan» («Ylym» neşiriýaty, 1967) diýen monografiýasynda degerli pikirler orta atylýar. Bularyň üstüne garagalpaklaryň Kemine bilen döwürdeşlikde ýaşan belli wäşisi Ömürbek lakgynyň käbir anekdotlarynyň ideýa-mazmun jähetden Mämmetweli Keminäniň

şorta sözlerine ýakynydygyny-da goşmak bolar. Elbetde, bu mysallar türkmen halkynyň Gündogar halklary, şol sanda, özbek, garagalpak halklary bilen geçmişde hem birlikde, hemdemlikde ýaşandyklaryny görkezýär.

Ýöne welin garagalpak nusgawy we häzirki zaman edebiýatynyň çeper nusgalarynda türkmen halkynyň durmusyna diňe ýokardaky ýaly çemeleşmek bilen çäklenilmändir. Onda türkmen halkynyň obrazyny döretmek ýoň bolupdyr. Şonuň üçinem, garagalpak şahyry Ý.Ýusupowyň 1955-1959-njy ýyllar aralygynda döreden «Halyçy aýal hakynda hakykat», «Gilemşi haýal hakynda hakykatlyk» atly poemalarynda türkmen aýalynyň janly obrazý öňe boýuna galýar. Poemadaky ýöredilýän pikirler gajak şahyry Ä.Abaýdildanowyň «Türkmen kyzý» («Türkmen kyzý»), G.Gulamyň «Haly» kimin goşgularyndaky pikirleriň dowamy bolupdyr. Awtor olardaky ýüze çykarýlan ideýany hereket bilen baglanyşykly görkezmek üçin öz eserini täze wakalar bilen baýlaşdyrypdyr. Öz üstünde şahyryň köp ýyllap oýlanyşykly işländigini poemanyň sene görkezijisi-de tassyklap dur. Eger-de poemadaky wakalar şol gün, türkmen döp-dessurlary ýoýulyp, olarda hereket edýän gahrymanlaryň keşbi milli öwüşginlikden mahrum edlip görkezilýän bolsa, onda biz bu barada ýatlamazdyk hem. Galyberse-de, awtoryň bu poemany «Doganlyk Türkmenistanyň 20 müň halyçysyna bagyşlaýaryn» diýip ýazmagy-da, onuň öz eserini ýazmaga girişmezden poemanyň materiallaryny jikme-jik öwrenendigine, halk pähiminde aýdylýşy ýaly, «ýedi ölçäp, bir kesendigine» şaýatlyk edýär.

Türkmen nusgawy şahyry Keminäniň «Ýüzi görkli, goly çeper, çeper ärsarynyň gyzy» diýen setirlerini öz eserine epigراف edip alan şahyryň setirleri başdan okyjyny yzyna eýerdýär. Şahyr ärsary gyzyň ýomut serdarynyň alyp gacyşy bilen baglylykda şol gyzyň soňraky ömür beýanyny yzarlap başlaýar. Ol ejize ganym serdaryň yzygysylygy zerarly öz ene-atasyndan jyda düşýär. Serdar ony aýallyga alandan soň, onuň içki dünýäsinde her hili öwrülişikler bolup geçýär. Ýöne welin ol nalajedeýin türkmen aýallarynyň tipinden däl. Özüniň şum takdyryndan zeyrenip, iki elini gowşuryp oturmak ýa-da gözyaş etmek bilen çäklenmän meýli onuň öz ejesinden öwrenen inçe sungatyny dowam etdirmezlige onçakly

¹⁰ Юсупов И. Өмир, саған ашыққан... Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999. 28-бет.

zyýan berip baronok. Aslynda, ol şeýle etmegiň alaçsyzlykdygyna, ruhdan düşmekdigine berk ynanyan aýal. Ine, şeýle hysrydly, şeýle nepis sungat bilen iş salyşýan bu gelin poemanyň baş gahrymany bolup hereket edýär. Awtor baş gahrymany hökmünde hereket edýän bu gyzyň üsti bilen soňra çekip-çyrdan agyr ezipetlere döz gelmeli bolan türkmen aýalyny orta çykarýar. Bu gyz poemada ilkinji gezek gürrüňi edilýän, serdar tarapyndan alnyp gaçylan aýalnyň gyzy bolmaly.

Türkmen halysynyň gadym zamanlardan bäri gazanyp gelýän meşhurlygy, dünýäni aňk edýän gözəl görnüşü bu eserde ýüzügra nygtalyp geçilmän, ol hakda çeper ideýallaryň üsti bilen giňden durlup geçilýär. Esasy konflikt hem gönüden-göni şu mesele bilen berk baglanyşykly ösdürilýär:

«Nirden aldyň? - diýlip berilýän, şol bir wagtyň özünde-de haýrangalyjylyga ýugrulan şeýle sowalyň dumly-duşdan ýagyp durmagyna kanuny suratda sebäp bolan bu haly serdaryň bazarpetekden satyn alyp gaýdan zady däl. Serdaryň aýalynyň öz gyzy bilen bilelikde maslahatlaşyp, şeýle ajaýp hünäri özüne miras galdyran ejesiniň hatyrasyna ýadygärlik hökmünde dokan, gölleriniň her çitimine sada aýallaryň öz türkmen halkyna bolan söýgüsi, olaryň ýagty geljek baradaky arzuw-umytlary siňen bu sungat eseri gitdigi-çe biri-biriniň döremegine sebäp bolýan wakalaryň dartgynlylygyny üpjün edýär.

Awtor türkmen aýalynyň çeperçiligine köp üns berýär. Onuň dür dokulýan başariaň elleriniň dünýäde deňi-taýy ýok. Munuň şeýledigini şahyr birnäçe ýerde nygtap geçýär. Ybraýym Ýusupowyň diňe bir türkmen topragynda däl, eýsem oňa goňşy bolan hanlyklaryň-da özara uruş-jenjelleriniň dörmegine sebäp bolan bu halynyň umumytürkmen taýpalarynyň isleg-meyillerini aňladýan görnüşde dokalanlygyny maksadalaýyk suratlandyryşynda okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Şol suratlandyrmada ýaňzdylyşy ýaly, halynyň şeýle ussatlyk bilen dokalandygy zerarly hatda onuň güllerini gören gökleň, göllerini synlanlygyna nazar ýomut, mahlasy, muňa esewanlyk eden бүтін türkmen taýpalary bu göwün galkyndyryjy eseri hut öz nesilleriniň dokan zady diýip hasap etjek.

Munuň özi türkmen taýpalarynyň birleşmek baradaky arzuw-isleglerini aýyk, joşgunly suratda aňladylandygy üçin has-da göwnemakul görünýär. Şeýle usulda işi bitirdim etmek başardan türkmen aýaly baradaky gürrüňleriň agyzdan-agza, dilden-dile geçip, janly rowaýata öwürilişine okyjy tolgunmak bilen syn edýär. Dabarasy dag aşan, hatda Günbatar ýurtlaryna-da tarypy baryp ýeten halyny zadýň gadyryny bilmeýän serdaryň «agyrlygyny sap altyna ölçedip» satyp göýbermegi wakalaryň mundan buýana-da janly, ynandyryjy görnüşde ýaýbaňlanmagyna itergi berýär. Zähmetsöýüjilik, adamkärçilik babatlarynda waspy ýetirilýän türkmen aýaly batyrlıkda, öz sözüne wepalylykda hem gaýra durarly däl. Bu türkmen halycysynyň obaryzynyň hereketde, özboluşly owuşginlerde okyjynyň aňyna ýetmegine mümkinçilik berýär. Hywa hany bilen halycynyň arasyndaky bolan çaknyşyk türkmen zenanynyň bu häsiýetini aýdýň ýüze çykarýar. Awtor bu pursatyň ynandyryjylygyny üpjün etmek üçin ýüzbe-ýüz durlup edilen gürrüňi dramatik häsiýetde beýan edýär.

Özüniň bir saparynda deňi-taýy bolmadyk şol halyny Eýran şasynyň köşgünde görmeği bilen Hywa hanynyň gonjuna gor guýulýar. Görüpçilikden ýaňa onuň içi-bagry ýanýar. Ýurduna gelmeğe halycy türkmen aýalyny huzuryňa getirdýär. Hana öz görüpligini içinde saklamak başartmaýar. Ol haýdan-haý hüjüme geçýär. Eýran şasynyň köşgünde gören halysy ýaly halyny dokap bermegi buýurýar. Ol şeýle halynyň özünde bolmagyny hemme zatdan beter derwaýys hasaplaýar. «Gerek däl seň çaga dogrup bermegiň» diýýän han eger buýrugy ýerine ýetmese, gazap atyna atlanjakdygyny mälim edýär. Emma türkmen aýaly hanyň bu buýrugyny sowukganlylyk, şol bir wagtyň özünde-de jüplüne düşüp duran delil arkaly ýerine ýetirmekten boýun gaçyrýar:

Elbetde, türkmen aýalynyň bu sözleri onuň ynsan mertebesine bolan garayşyny-da, bigünä adamlary gitsegelmez ýollanýan birehim uruş-jenjellere çäksiz ýigrenjini-de aýdýnlaşdyryp görkezýär. Il ganyny dökmäge sebäp bolan sungatdan, hatda onsuz ýaşamak mümkin däl bolan halatlarynda hem, el çekmäge taýyn halycynyň köp häsiýetleri: il-günüň aladasyny edýänligi, nähak gan dökmümegine jany-teni bilen garsydygy, batyrlıgy, dogrucylygy, öz

ähtine wepalylygy şu gysga setiirlerde şahyr tarapyndan örän ussatlyk bilen umumlaşdyrylyp görkezilýär.

Haly dokatmak baradaky pikiri ahryy başa barmansoň, aýalyn hem sözünde durup biljekdigine haýran galan han özi üçin elýeterli bolan serişdelere, dar agajydyr kellekeser jellada arka direýär. Ýöne welin «gazaby garnyna» sygmadyk han türkmen aýalyna aňsat ölümi az görýär. Onuň ejir baryny çekip, horlana-horlana dünýäden ötmegini isleýär. Hut şonuň üçin hem ol halyçyny «kyrk aý günün ýüzüni görmez ýaly», hanyny tanaýança zyndana taşlamagy buýrýar.

Poemadaky han bilen halyçynyň çaknysygyny görkezýän epizodlarda öz şahsy bähbidini umumy halk bähbidinden ýokary tutýan hanyn häsiýetleri göwnējaý açylýar. Onuň üçin halkyn manysy ýok. Oňa baýlyk bolsa bolýar. Iki synp wekiliniň sözlerine «gulak asyp» okyjy jemgyýetiň nähili jemgyýetdigine, onuň «Anta güýç beren toprakdan» - halkdan üzneligine göz ýetirýär. Onuň ýüreginde bu iki gahrymanyň arasyndaky çaknysyk ýaly iki duýgy - hana bolan ýigrenç we halyça çäksiz söýgi çaknysýar.

Y.Ýusupowyň eserinde intriga häsiýetli bu çaknysyk geljekde, iru-giç iki synpnyň arasynda gutulgysyz suratda ýüze çykyjak uly halk çaknysyklarynyň başlangyçlaryny alamatlandyryýan görnüşde duýulýar. Şu ýagdaýy syzarlykly derejede, çeper suratlandyryp bilmeği awtoryň utuşly tarapy bolup, poemanyň hem täsiriligi arttdyrýar.

Ikkinji bir bellemeli zat, ol hem bolsa awtoryň türkmen aýalynyň hasiýetlerini açmak meselesine çynlakaý çemeleşip, onuň hereketlerini çitgewli görnüşde beýan edýänligidir. Şahyr halyçynyň zähmetsöýerligini, ynsanperwerlik, edeplilik, batyrylyk, ähte wepalylyk ýaly häsiýetlerini yzarlandan soň hem onuň obrazyny gutardym etmeýär. Zenanyň mylakatly, asyly taraplaryny-da suratlandyryp, janlandyryp geçýär. Ýöne welin, aýalyn bu häsiýetleri onuň hünäri bilen baglanyşykly, utgasykly rövüşde açylýar. Hywa hany:

Ajap boýaglary nireden tapdyň

Kim öwretdi beýle nepis hünäri? -

diýip ýüzlenen wagty halyçy aýalyn oňa berýän jogaplarynda onuň bu häsiýetleri oňat ýüze çykýar.

Ol «köňüldäki dertleriniň umyda öwrulmegi üçin bu nepis halyny» «segsen dört aýlap dokandygyny», ýöne ony Eýran şasyna satanyň özi dälidigini sypaýçylyk bilen mälim edýär.

Şundan kän wagt geçensoň Y.Ýusupow ýene-de halyçy aýal bilen okyjyny duşdyrýar.

Ýöne welin, ol indi öňki gujurly türkmen aýaly däl. «Muhabbet ýyldyz» ýaly özüne çekýän humay gözlerden ol jyda düşüpdür, elin dokalan ne gözle keteni indi onuň egninde ýok. Emma «bili torbaly, eli tal taýakly» bu aýal näçe garran hem bolsa, hanyn zyndany onuň ruhuny syndyryp bilmändir. Setirlerde ýañzdylyşyna göre, garaşylmadyk ýagdaýda, bendilikden boşan, azat durmuşyn açyk howasynan demine nebsewürlik bilen dartyduran zenan demir gandallary, daş zyndanylary döwüm-ýenjim, ýykan-ýumran eden gudratyn nämedigine, kimdigine göz ýetirmäge howlugýar.

Ol gözi görmese-de öňküleri düýbünden meňzemeýän täze ömrün mähirli ýylysyny, erkinlik şemalyny sýzýar. Şu syzyş hem onuň ýüregini eýýämden täze yhlas, taýsyz hyjuw, bahasyna ýetip bolmajak arzuw-isleg bilen doldurýar. Şonuň üçin hem ol türkmen aýdymyna hiňlenip gelyän ýigidi saklap, ondan doly suwly sakanyň bendini açan kim diýen, böwründe münňüldäp duran sowaly berýär.

Awtor çowdur ýigidiniň gürrüňleriniň üsti bilen halklaryň dostlugynyň möhüm rol oýnandygyny ýañzdyýar. Orta Aziýa halklarynyň täleýleriniň bir kysymly bolandygyny beýan edip, şahyr täze durmuşa ýetmek ugrunda zähmet çeken doganlyk halklara minnetdarlyk duýgularyny şöhlelendirýär.

Umuman aýdanymyzda, garagalpak şahyry Y.Ýusupowyň «Halyçy aýal hakynda hakykat» atly poemasynda türkmen temasynyň oňat nusgasy işlenipdir. Onda türkmen halkynyň milli koloritiniň giňden şöhlelendirilmegi awtoryň türkmen halkynyň diline, dāp-dessurlaryna oňat düşündigini görkezýän esasy faktlardan biri bolup durýar.

Soraglar we ýumuşlar

1. Ý.Ýusupowuň döredijiliginde türkmen temasyňa bagyşlanan şygyrlar barada aýdyp beriň.
2. Magtymgulynyň döredijiligi we Ý.Ýusupowuň eserlerindäki edebi täsir barada nämeleri bilýärsiňiz?

EDEBIÝAT

1. Курамбаев К. «Кейил-кейилден суў ишер...». Нөкис, 1991
2. Маммедов А. Гүндозар поэзиясында түркмен хақыкаты. Ашгабат, «Ылым», 1977
3. Юсупов И. Өмир, саған ашықпан... Нөкис, «Қарақалпақстан», 1999
4. Yusupow I. Erikler güllände. Aşgabat. 1986 ýyl
5. Курамбаев К. Адабий жараён Изход масъулияти Адабий алоқалар. Тошкент, «Чулпон», 2009.
6. Курамбаев К. Махтумқули – илҳом чашмасы. Тошкент, «Тафаккур», 2011.
7. Гайлиева О. Ғарезсизлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.
8. Ajnuyaz. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Kerurow T., Jeparow G., Gaylyyewa O. Daşkent: Firdaws-Shoh, 2024.

Ä. ÖTEPBERGENOWYŇ DÖREDIJILIGINDE TÜRKMEN TEMASYNYŇ IŞLENIŞI

Meýilnama:

1. Ä.Ötepbergenowuň döredijiliginde türkmen temasyňyň işleniş barada maglumat.
2. Şahyr Ä.Ötepbergenowuň döredijiligi we türkmen edebiýaty.

Daýanç düşünjesi: edebi baglanyşyk, tipologiýa, poetika

Şahyr Ä.Ötepbergenow garagalpak poeziýasynyň ideýa-tematik, žanr we forma taýdan ösmegine uly goşant goşup gelýär. Ol Garaşsyzlyk ýyllarynda hem birnäçe goşgulary döredip, okyjylar körpüligine hödürledi. Garaşsyzlyk ýyllarynda şahyryň «Syr sandygy ashylmagan syrly jahan mendedur», «Eý insan!», «Allaňdy umytra», «Allada esap bar» we başga-da birnäçe goşgular ýygyndysy çapdan çykdy.

Şahyr türkmen şahyry Magtymgulyny özüne ruhy halypa saýýar. Özüniň goşgularynda, köplenç, Magtymgulynyň adyny getirip, oňa öýkünmege, Magtymgulynyň däplerini ösdürmege çalyşýar. Meselem, şahyryň «Insap penen bolagor» («Insap bilen bolay!») diýen goşgusynda Magtymgulynyň öwüt-nesihat häsiýetli goşgularynyň many-mazmunyny häzirki zamanyň talaplary esasynda janlandyryp görkezýär:

*Maktymkuly aytkan, alsan nasihat,
«Oziňe dos bilme pani dunýany!».
Iýmanly, insaply, ardakly zuriýat,
«Oziňe dos bilme pani dunýany!»³⁹.*

Şeýle hem Ä.Ötepbergenow özüniň «Magtymguly» atly terjimeler kitabýnda şahyryň gazallaryna birnäçe muhammesler-de ýazypdyr.

Şahyry okyjylar körpüligine giňden tanadan eserleriniň biri hem onuň dessanlarydyr. «Allaňdy umytra», «Allada esap bar»,

³⁹ Ötepbergenow Ä. Таңнамалы шығармалары. III том. Нөкис: «Қарақалпақстан», 2007. 60-сах.

«Alla jaňylmas» diýip atlandyrylan dessanlaryň atlarynyndan mälüm bolşy ýaly olardan uly many aňlamaga bolýar.

Dessanlaryň ideýasy, mazmuny ynsap, iman ýaly adamsöýüşlik häsiýetleri elden bermezlik, olary adam hemişe özüniň sabyrlylygy bilen amala aşyryp barmalydygy hakynda giňden gürrüň ediliýär. Ynsaply, imany ynsanyň hiç wagt uruş-jenjel bilen işi bolmaz, biriniň hakyny ýmez, pent bermez diýen ýaly pikirler eserleriň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Özüniň halal zähmeti bilen ýaşap, halka, il-güne, galyberse-de bütün dünýädäki ynsanlara saglyk-amanlyk diläp ýaşamalydygy hakyndaky didaktik düşüňjeler Ä.Ötebergenowyň dessanlarynyň esasy mazmunyny özünde jemleýär.

Ä.Ötebergenow Gündogar edebiýaty, Gündogar filosofiyasynyň däpleri esasynda galam ýöredip gelyän, poeziýamyzy hem forma hem mazmun bilen baýlaşdyryp gelyän şahyrdyr. Poeziýamyzyň möçberini giňeldip original poetik mazmun bilen baýadandygyny, poeziýanyň ösmegine goşan uly goşandy edebi durmuşyndaky özüne mahsus täzelik diýsek bolýar. Meselem, şahyr Gündogar döpdessurlaryny dowam etdirip, özüniň gazal, muhammes žanryndaky goşgularyny döretdi we şeýle çeper formalary XXI asyrdaky hem ösdürmäge hereket edip gelýär. Mysal üçin, Şahyryň «Gazaller» atly eserinde:

**Toktaý tur, selteň berme mahytabanym kiyatyr,
Naz etip, jilwa etip, tandegi janym kiyatyr**

Gündogar nusgawy şahyrlarynyň döpdessurlaryny dowam etdirip, gazal žanryny barmak ölçegine deňeşdiripdir. Ýagny şygry iki hatarly 14 bogundan ybarat bolyp, **a a b a** formasyna kapyýalasyň gelýär.

Ä.Ötebergenow Gündogar nusgawy şahyrlarynyň gazallaryna tahmýs ýazyp muhammes žanrynda şygry döredipdir. Meselem, şahyryň «Nowaýynyň gazalyna muhammes» atly goşgusynda:

Ah shegip parýat etermen, läpleri pally kelmedi.
Humay kozli, kypsha belli, juzleri kally kelmedi.

diýen setirleri söýgi temasyndan ýazylan bolup, 16 bogundan ybarat. Şygry setirleri redif formasyna kapyýalasyň, goşguda belli şahyr Nowaýynyň gazal ýazmaktaky stil aýratynlyklaryny belli derejede saklandygyny görýäris. Şeýle hem Ä.Ötebergenowyň bu gazalynyň dowamynda Magtymgulynyň-da edebi däbiniň elementleri saklanyp galypdyr. Şeýle hem şahyr Ä.Ötebergenow türkmen temasyndan-da birnäçe goşgularyny döredipdir. Şahyryň «Görogly aýbatly türkmen gardaşym», «Altlyklar», «Segizlikler» ýaly goşgularynda türkmen halkynyň milli psihologiyasından gelip çykan halda, onuň edermenligini, mertligini, myhmansöýerligini, giň häsiýetli halkdygyny taryp edýär.

Iki halkyň Jeyhun derýasynyň boýunda goňşy bolup ýaşandygy şahyryň eserlerinde «Karakalpak keldi Aral, Amuwden» diýip suratlandyrylýar. Türkmeniň beýik şahyry Magtymgulynyň parasatlylygy hakynda aýdyp, Gündogaryň beýik şahyry Ferdöwsi bilen deňeşdirilýär. XIX asyr türkmen şahyrlary Mollanepesiň, Keminäniň edebi mirasynyň baýdygyny şahyr giňden çeper suratlandyryp, Mollanepesiň «Yşk mülküniň şasydygyny», Keminäniň bolsa, ýyrtlyk içmeginiň bolandygyny öz goşgusynda çeper detal hökmünde şol durşuna alypdyr. Ine, şahyr Ä.Ötebergenow özi garagalpak halkynyň şahyrydygyna garamazdan, türkmen dilini gowy bilipdir. Ol ýokardaky goşgusynda-da şol milli diliň stilini saklap bilipdir. Onuň türkmen temasynda ýazylan goşgularynyň ählisinde-de şu elementiň gaty güýçli saklanandygyny aýratyn belläp geçmelidiris.

Soraglar we ýumuşlar

1. Şahyr Ä.Ötebergenowyň döredijiliginde türkmen temasynyň işleniş diýlende nämä düşüňýärsiňiz?
2. Magtymgulynyň edebi däpleriniň şahyr Ä.Ötebergenowyň döredijiliginde dowam etdirilişi barada gürrüň beriň.

EDEBIÝAT

1. Мактыммулы. Ә.Өтепбергеновтың тержимеси. Нөкіс, 2012
2. Өтепбергенов Ә. Сыр сандығы ашылмаған, сырлы жәһән мендедур. Нөкіс, 1994
3. Өтепбергенов Ә. Таңламалы шығармалары. III том. Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2007
4. Гайлиева О. Ғарезизлик дәуірі туркий халықлар лирикасында формалық изленислер хәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ хәм түркмен лирикасы мысалында) – Нөкіс: Билим, 2018.
5. Ajynyýaz. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Kerurow T., Japbarow G., Gaýyýewa O. Daşkent: Firdaws-Shoh, 2024.

MAGTYMGULY WE XX ASYR GARAGALPAK EDEBIÝATY

Meýilnama:

1. Magtymguly we A. Musaýew.
2. Magtymguly we A.Dabylow.
3. Magtymguly we S.Nurymbetow.
4. Magtymguly we häzirki zaman garagalpak poeziýasy.

Daýanç düşünjesi: döredijilik, poeziýa, edebi täsir

Türkmen we garagalpak edebiýatlarunyň arasyndaky dostluk köprüsiniň berkemeginde Aýapbergen Muwsaýew, Abbaz Dabylow, Sadyk Nurymbetow ýaly halk şaýrlarunyň hyzmatlary örän uly bolupdyr. Bu talantly şaýrlary Türkmenistan hem-de türkmen edebiýaty bilen ýakynlaşdyran fakälar örän köpdür. Türkmenler bilen goňşy bolup ýaşan bu halk şaýrlary türkmen halkynyň diňe bir durmuş şertleri bilen däl-de, eýsem, olaryň medeniýeti we edebiýaty bilen hem ýakynndan tanyş bolupdyrlar. Garagalpagystanda türkmen nusgawy edebiýatynyň wekilleri bolan Magtymguly, Andalyp, Kemine hem-de Mollanepes ýaly şaýrlaryň sygyrlarunyň giňden ýaýramagyna halk şaýrlary uly goşant goşdular. Garagalpak halky üçin hormatlanýan Magtymgulynyň sygyrlary XX asyrdan öň Garagalpagystana Berdak, Günhoja, Ajynyýaz ýaly söz ussatlarynyň döredijilikleri arkaly girip gelen bolsa, XX asyrdan başlap, A.Muwsaýew, A.Dabylow, S.Nurymbetow dagynyň işleri aýratyn bir nusga alarlyk boldy. Bu galam eýeleri Magtymgulynyň eserlerini halk arasyndan ýazyp alyp, bagşydyr kyssaçylaryň repertuarlaryndan jemläp, ýygindy düzmek bilen meşgullanypdyrlar. Mundan başga-da özleri hem Magtymgulynyň sygyrlaryny ýatlap halk arasynda aýdypdyrlar. Galyberse-de Magtymgulynyň döredijilik däplerine eýerip, sygyrlar ýazypdyrlar. Garagalpak edebiýatynyň düýbünü tutujylaryň biri Aýapbergen Muwsaýew Magtymgulynyň döredijiligini Garagalpagystanda ýaýradyjylaryň biri bolup, onuň däplerini üznüksiz dowam etdiren şaýrlaryň biridir. A.Muwsaýew döwürdeşleriniň ýatlamagyna görä durgunlyk ýyllaryndan has hem öň Magtymgulynyň eserlerini halk arasynda

ýaýradylardan biri bolupdyr. Köp adamlar Magtymgulynyň şygrylaryny A.Muwsaýewden öwrenendigi hakynda, şeýle hem türkmen şahyrlarynyň kitaplary A.Muwsaýew arkaly garagalpak, özbek, gazak halklarynyň arasynda ýaýrandygy arhiw materiallarynda saklanyp galypdyr.

A.Muwsaýewiň Magtymgulynyň döredijiligini şeýle derejede giňden bilmeği, ony halk arasynda ýaýratmagy, iň esasy şahyryň eserlerini terjime etmegi, onuň öz döredijiligine-de täsir etjekdigi tebigy ýagdaý. A.Muwsaýewiň döredijiliginde Magtymgulynyň ýolyny ýada salýan birnäçe şygrylar bar. Olardan «Meizär», «Kaýda», «Ýalydy», «Ýaranlar», «Bola başlady» ýaly şygrylary aýdyp geçmek maksada laýyk bolar. A.Muwsaýewiň döredijiliginde Magtymgulynyň döplerine eýermek belgisi ilki bilen formada göze taşlanýar. A. Muwsaýew täze durmuşyň mazmunyny beýan etmek üçin Magtymgulynyň poetic formalaryndan önümlü peýdalanyp, döwrebap eserleri döredipdir. Şahyryň «Bola başlady» diýlip atlandyrylýan kyrk baş kupletli şygrynyň çeperçiligi şundan habar berýär. A.Muwsaýewiň bu şygry formasy boýunça Magtymgulynyň «Gaça başlady», «Geze başlady», «Döke başlady», «Turgul diýdiler!» diýen ýaly birnäçe şygrylaryny ýatladýar. Bu şygrylaryň ählisi mazmuny boýunça dürlü-dürlü bolsa-da, stilistik taýdan biri-birine örän ýakyn. Kapýýasy, redifi, bogun sany, iň esasy zat – ölçegi birmenzeş.

Magtymgulyny özüne ussat hasaplap, onuň döplerini dowam etdiren şahyrlaryň biri-de A.Dabylowdyr. Şahyr Magtymgulynyň eserleri bilen ýaşlyk ýyllarynda tanyş bolandygyny hormat bilen ýada salýar.

A.Dabylowyň ýatlamalarynda diňe şahyryň Magtymgulynyň döredijiligine bolan gatnaşygyny aňlatman, türkmen şahyrynyň şygrylarynyň garagalpak halky bilen bagşylaryň we kyssacylaryň arasynda nähili derejede aýraýa eýe bolandygyny delillendirýär. A.Dabylow hakykatdan hem Magtymgula göwün goýup onuň öwüt-nesihat temasynda ýazylan pelsepewi sözlerinden ruhlanyp eline galam alypdyr. Ol Magtymgula bagyşlap ýigirmi bentden ybarat şygry ýazypdyr. «Magtymgula» diýlip atlandyrylan bu şygry şahyryň ýatlamalarynyň dowamydyr.

*Halykka maşhur Türkmenistan ulynyň
Tilinen dur shashqan Maxtymgulynyň
Mazasyn köp aldym shiyrin tiliniň
Kitaplaryn oqyp korip men jastan.*

Magtymgulynyň döredijiligi köp taraplydyr. Onuň döredijiliginiň ähli taraplary hakynda gürrüň etmek mümkin däl. A.Dabylow Magtymgulynyň döpleriniň diňe öwüt-nesihat taraplaryny alyp öwrenipdir we öz döredijiliginde ony dowam etdiripdir.

A.Dabylowyň «Magtymgula» şygry edebi dostlygymyzyň bir sahypasydyr. Edebiýatlarymyzyň baş temasy bolan internasionalizm ideýalaryny ýagrusan bu şygry 50-nji ýyllarda ýazylan bolsa-da, henize çenli garagalpak-türkmen halklarynyň arasyndaky dostluk gatnaşyklaryny berkitmäge hyzmat edip gelýär. Magtymgulynyň timsalynda biz bu iki halky onuň edebiýatlaryny biri-birine ýakynlaşdyrýan uly bir figurany görýäris. A.Dabylow «Magtymgula» atly şygryny jemläp, garagalpak-türkmen halklarynyň dostluk taryhyna üns berýär. Bu dostlugyň bu günki günde nä derejede ösendigini uly höwes bilen dile alyar.

Magtymguly sebäp, dile dil goşduk,

Gyz alyp, gyz berip, ile il goşduk,

Türkmenistan bilen bagladyk dostluk,

Biz gadymdan gatnaşykly gadyrдан.

A.Dabylow Magtymgulynyň şygrylaryny okap, ony ilat arasyna dargatmak bilen çäklenmändir. Magtymgulynyň şygrylaryny ýaşlygyndan ýatlap, ondan ruhlanan şahyr Magtymgulynyň döpleri esasynda şygrylar döredipdir. Şahyryň «Boldy», «Bilmez», «Ýagşy», «Geldim» ýaly redifi şygrylarynda Magtymgulynyň bir näçe şygrylarynyň poetik usullary bar.

Garagalpak edebiýatynda Magtymgulynyň döplerini üznüksiz dowam etdiren atly söz ussatlarynyň biri-de garagalpak halk şahyry Sadyk Nurymbetowdyr. Sadyk şahyr A.Dabylow bilen döwürdeş, pikirdeş dost bolup bile şygry ýazypdyrlar. Sadyk şahyr Magtymgulyny öz ussady hasaplapdyr, şol sebäpli hem

şygırlarynda onuň adyny Nowaýy, Fizuly, Berdak ýaly şahyrlaryň hatarynda hormat bilen dile alypdyr. Garagalpak edebiýatynda Magtymgulyny taryplap, şygur ýazan şahyrlar gaty köpdür. S.Nurymbetowyň «Sözleriň» atly şygry ideýasy boýunça A.Dabylowyň «Magtymgula» atly şygry bilen bir tardan görýar. Emma türkmen halkyna, Magtymgulynyň eserlerine bolan mähir-muhabbet, minnetdarçylyk duýgulary Sadyk şahyrdan düýbünden başgaça. Şygur ine şeýle setirler bilen başlanýar.

*Äleme belgili Magtymguly sen,
Durmuşdan giň orun alan sözleriň,
Türkmen halkynyň şahyr ogly sen,
Ynsana nesihat bolan sözleriň.
Akyl, oý, pikirň öçmez asyrlar,
Her hatar ýoluňda köpdür täsirler,
Şygırlaryň gymmat baha, altyn, zer,
Şeýlelikde miras bolan sözleriň.*

S.Nurymbetow Magtymgulynyň her bir şygryny dosta derman, duşmana zäher bolandygyny tassyklaýar. Sadyk şahyr söz gudratynyň güýji bilen zähmetkeş halkyň kalbyna möhürleşip galan Magtymgulynyň şöhradynyň bakylygy hakynda pikir ýöredýär.

Eger-de üns beren bolsaňyz, şahyrlaryň hemmesiniň şygırlarynda daşky meňzeşliginden başga-da belli bir derejede ýakynlygyň bardygyny duýulýar. Magtymguly bilen Sadyk şahyr ikisi iki dünýä barada söz açýar. S.Nurymbetow iki dünýäni geçmiş hem täze durmuşy başgaça taryplaýar. Iki durmuşyň arasyndaky göreşi konkret durmuş bilen baglanyşdyryp suratlandyrýar.

Soraglar we ýumuşlar.

1. A.Muwsaýew Magtymgulynyň döredijiligini nähili derejede bilipdir?
2. A.Muwsaýew Magtymgulynyň şygırlaryny terjime edipmi?
3. A.Dabylow Magtymgula bagyşlap haýsy şygryny ýazypdyr?
4. A.Dabylowyň döredijiligine Magtymgulynyň täsiri nähili bolupdyr?

5. S.Nurymbetowyň «Sözleriň» şygrynyň mazmuny we ideýasy barada nämeler bilýärsiňiz?

EDEBIÝAT

1. Курамбоев К. Адабий жараён Изход масъулияти Адабий аюқалар. Тошкент, «Чулпон», 2009
2. Курамбоев К. Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент, «Тафаккур», 2011
3. Гайлиева О. Ғарезсизлик дәуири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.

ÖZBEK-TÜRKMEN EDEBI GATNAŞIKLARINDA MAGTYMGULY DÖREDIJILIGINIŇ ORNY

Türki halklary edebiýatynda akyldar şahyr Magtymguly Pyragy örän uly abraýa eýe şahyrdyr. Özbekistanda hem bu nusgawy şahyryň döredijiligine uly hormat goýulýar, aýratyn söýgi bilen okalýar. Özbekistanda türkmen şahyry we akyldary Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 300 ýyllygy mynasybetli dabaraly çäreler geçirildi. Bu barada 2024-nji ýylyň 19-njy fewralynda Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti Şawkat Mirziýoýew Karara gol çekdi.

Merkezi Aziýanyň Aralyka etnomedeni sebitinde irki döwürlerden bäri goňşy bolup ýaşap gelýän, özbek, türkmen, garagalpak, gazak, gyrgyz we beýleki halklaryň etniki gelip çykyşy, sosial-medeni ösüşi, çeperçilik däpleri, durmuş ýörelgesi, dili we milli gymmatlyklarynda umumylyk bar bolan halklar bu günki günde-de biri-biri bilen dostlukda, asudalykda we parahatçylykda ýaşap gelýärler. Özbekistan we Türkmenistan döwletleriniň baştutanlarynyň resmi duşuşyklary hemde iki ýurduň medeni, ykdysady-syýasy, gumanitar ugrundaky bile işleşmek, iki dowletliň ösüşini mundan buýana hem has-da ösdürmekden ybaratdygy hemmämizi guwandyrýar. Sebäbi, Türkmenistan we Özbekistan döwletlerinde türkmen-özbek dostluk gatnaşyklarynyň hukuk fundamenti iki döwlet baştutanlarynyň ylalaşygy bilen düzlüp, iki taraplaýyn syýasy maslahatlar arkaly amala aşyrylýar. Özbekistan we Türkmenistan döwletleriniň dostlukly, goňsuçylyk gatnaşyklarynyň has berkemeği, iki ýurtda ýaşayan halkyn bähbitlerinden gelip çykyp, olaryň medeniýetiniň, ykdysadyýetiniň ösüşine uly tasir edýändigini hemmämize mälim. Şeýlelikde, Türkmenistan we Özbekistan döwletleri goňşy ýurtlaryň beýik gelejegi ýolunda hyzmatdaşlyk, şäriklik maksatlaryny durmuşa geçirmekte dostluk-doganlyk gatnaşyklarynyň baky çüşmesini döredti. Dili we mentaliteti özara ýakyn, has takygy, umumylyk halklaryň arasyndaky dostlugy pugtalandyrmakda çeper edebiýatyň uly rol oýnaýandygyny aýratyn agzap geçmelidiris. Şonuň üçin dostluk duýgusy edebiýatdan başlanýandygyny aýratyn bellemelidiris.

Hemmämize mälim edebiýatlaryň arasynda bolup geýän täzeleniş we üýtgeşmeler biri-birine ýakyn ýa-da uzakdygyna garamazdan zehinli döredijileriň täzeçe ýol gözlegleriniň netijesi hasaplanýar. Häzirki wagtda edebi hadysanyň genetiki garyndaşlygy we täsiri, ýagny beýleki sungat ýazyjylarynyň täsiri özara gatnaşyk we bu prosesse kimdir birinden bir zat öwrenmekligi ýüze çykarýar. Türki gardaş halklaryň edebiýaty uzak taryhy döwürlerden bäri özara ýakyn edebi gatnaşyklar sebäpli biri-biriniň edebi gurşawynda ýüze çykan hadysalardan, bahasyna yetip bolmajak edebi zergärleriň eserleriniň many-mazmunyndan habarly bolup gelýärler. Şeýlelikde Alyşer Nowaýynyň döredijilik çüşmesinden Magtymguly we Berdak ýaly şahyrlaryň edebi täsirlenendigi, her iki şahyr hem türki edebiýatynyň genial zehininiň döredijiliginden ylhamlanandygyny aýratyn bellemelidiris. Taryhyň sahypalaryna ser salanymyzda Alyşer Nowaýynyň türkmenler bilen ýakyn arabaglanysykda bolandygy hakyndaky maglumatlary görýäris. Şahyryň «Mažolis un-nafois» atly eserinde türkmen şahyrlary hakynada birnäçe maglumatlar getirilipdir. Şonuň bilen birlikde beýik şahyr Magtymguly – Pyragy özüniň «San bolsam» atly goşgusynda:

Damganyda ýörgeň ussat Nowaýy,

“Çar diwany”, “Perhat-Şirin” zybaýy,

Zahyreddin Babur, “Mizan-öwzany”,

Gaşlaryna baryp men Mejnun bolsam.

- diýip, özbek halkynyň XV asyr milli edebiýatyny esaslandyran Alyşer Nowaýyny özüniň gaýybana halypasy hasaplapdyr we oňa «Ussat Nowaýy» diýip ýüzlenipdir. Şeýle hem Magtymguly ýokarda ady getirilen şygrynda Omar Haýýam, Ferdowsi, Nyzamy, Hafyz, Jeleddin Rumi, Jamy ýaly Gündogar alymlaryny hormat bilen ýatlaýar. Pikir etmek mümkin, özi-de şol beýik akyldarlaryň hatarynda durýan Magtymguly olardan nusgawy poeziýanyň poetik mazmunyny, ylmy kapyýany, ylmy kal, ylmy hal, ylmy aruzyň amaly tejribelerini öwrendi. Şeýlelikde, uzak taryhdaky täsirlenme faktorlarynda şekil gözgarayşyndan daňp göze düşýär. Magtymgulynyň döreden edebi däpleri öz gezeginde häzirki döwrebap özbek şahyrlarynyň-da ünsüni özüne

çekýär we söz zergäriňiň edebi döredijilik dabine ýakyn goşgular ýazan birnäçe özbek şahyrlary hem bar.

Hakykatynda-da, Magtymgulyňyň paýhasa eýlenen hikmet ölçegindeki özüne mahsus ritmik äheň, owaz we adam ruhuna täsir etmek üçin ulanylan başga-da poetiki serişdeler köpçülik döredijileriň ünsüni özüne çekýär. Bularyň hatarynda Halima Hudaýberdiýewa, Gülüstan Matýakubowa, Muzaffar Ahmet, Hemragul Askar, Abdumajid Azim ýaly her dürli nesillere mahsus özbek şahyrlarynyň şygryrlaryny mysal getirmek maksada laýyk bolar. Mysal üçin, Özbegistan halk şahyry Halima Hudaýberdiýewanyň «Myhmandyr» («Mehmondır») diýen şygry bar. Onuň temasyndan soň Magtymgulyňyň «Adam ogly bu dünýäge myhmandyr» diýen şygry setiri epirgaf bolup gelyär. Nusgawy türkmen şahyryna eýerip, onuň şygry şekiline höwes edip ýazan hormatyny şu epigrafdaky setir bilen aňladan şahyr H.Hudaýberdiýewa şygryň başynda şeýle ýazýar:

*Mehmon erur – asli dünýäde bari,
Sary reňkli güýz bize myhmandyr.
Rangi sorig kuzak bizga mehmondır.
Ýurakka mehmondır galayonlari,
Tizingdagi mador tizga mehmondır.*

Terjimesi:

*Myhman bolar – asly dünýäde bary,
Sary reňkli güýz bize myhmandyr.
Yürege myhmandyr gaýgy-gamlary
Dyzyňyzdaky mydar, dyza myhmandyr.*

Dünýäniň panydyny, jan-saglygyny, ýaşlygyny, tebigatdaky ögerişleriň ählisi bir pursatdygyny bilýän şahyr Magtymgula eýerip, örän aýaýyp bir şygry ýazýar. Şu ýerde, aýratyn hem, şekil gözgarayşyndan her bir bent dört setirden ybarat bolan baş bentli şygryň 11 bogunly barmak ölçeginde we şu ugurda özbek diline terjime edilen Magtymgulyňyň şygryna ýakyn gelyär. Magtymgulyňyň şygry 7 bent, murabba şekilinde ýazylan. Bu şygry:

*Gara daşdan gara gylý saýlan göz,
Çöňňeler görejiň göze myhmandyr.
Gelen aş diýip gelmez, turşutmagyl ýüz,
Nana mätäç dälär, söze myhmandyr.
diýen setirler bilen başlanýar.*

Her bir bendiň ahyrky setiri birinji bendiň soňky setirine "Nana mätäç dälär, söze myhmandyr", «Bir pasyl açylar – ýaza myhmandyr», «Agaçdan aýrylar, güýze myhmandyr», «Ýigitligiň zory dyza myhmandyr», «Eziz janlar tende bize myhmandyr», «Gojalar sen, görküň ýüze myhmandyr», «Adam ogly baş gün duza myhmandyr» ýaly sözler bilen kapyýalaşýar. Iň esasyly Halyma Hudaýberdiýewanyň şygrynda-da şeýle poetik häsiýetler saklanypdyr we baş bentde «Tizingdagi mador tizga mehmondır», «Karga, kiýgir dala-tuzga mehmondır», "Oh, bu kurgon, bolam, Sizga mehmondır", "Menim açik nalam 'Sizga mehmondır' görnüşinde käbir kapyýalaryň gaýtalanmagy hem göze düşýär.

*Magtymguly şygrynyň ahyrky bendi şeýle:
Magtymguly, aýdar, iller sözüm-de,
Ölüm ýadymdadyr, gorky gözümde,
Her niçe ýaşasan ýeriň ýüzünde,
Adam ogly baş gün duza myhmandyr.*

Halyma Hudaýberdiýewanyň türkmen şahyry Magtymgula eýerip gaýtalanmajak şygry ýazandygy hakykat. Onyň şygrylarynda döredilen lirik şahyryman real wakalarda işeňňir gatnaşýar. Şu jähtlerini hasaba alsak, Magtymgulyňyň edebi däpleri şahyr H.Hudaýberdiýewanyň poeziýasynda gaty berk saklandyr.

Magtymgulyňyň edebi däplerini oňat özleşdiren döwrebap özbek şahyry Hemragul Askaryň "Türkmeniň" atly şygry şeýle başlanýar:

*Oý, ýulduzlar hamsoýasi, kumli keng sahrosi,
Oftob degan mehriboni momosi bordir turkmanning.
Suzi şamşirdaý tiglangan, Watanim deb ýiglagan,
Mahtumkuli degan bulbul-bobosi bordir turkmanning.*

Şundan soñra şahyr türkmen halkynyň başga-da sypatlaryny, häsiýetlerini, erkinligini beýan edýär.

*Türkmen elga hudo bergan, kora, kizil tillo tergan,
Zulmatlarni ýoritguwçı ziyosi bordir turkmanning.
Dunyó buylab soçilgandir, endi ýuli oçilgandir,
Dustu-ýorlar dawrasida safosi bordir turkmanning.*

Bu setirlerdäki äheň esasan beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň "Türkmeniň" şygryndaky:

*Jeyhun bilen bahry-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser yeli türkmeniň;
Gül-gunçasy – gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili türkmeniň.
diýen seirlerini ýadyňa salýar.
Ýa-da Özbekistan halk şahyry A.Aripow:
Şahyr doganym, oka Magtymgulyny,
Payhasa ýugrulan pend-i-nesihat
Ganymat diýmiş ol ömür ýoluny
Hawa, ömür ötegi ömür ganymat.*

diýen şygry setirlerinde Magtymgulynyň şygrylarynyň many mazmuny umumadamzat meselelerine bagyşlanyp, öwüt-nesihata ýugrulandygyny, bu günki ýaşlarymyz üçin hem terbiýe mekdebi bolup biljekdigini nygtaýar.

Özbekistan halk şahyry Sirojiddin Sayid:

*Biri husn bulsa, biri ýüzdekdir,
Biri hoş bulsa gar, biri kuzdekdir.
Biri türkmen bulsa, biri uzbeddir,
Çehra handonlary uzbek, turkmanning
Nawojýý kuýlagan wafó gulini,
Türkmen ham siýlamiş oçib kunglini,
Uzbek ham ýod aýlar Mahtimkulini-
Şeru dostonlari turkman uzbekning. -*

diýip iki halkyň dost-doganlygynyň baky mizemez ekenligini çeper sözde beýan edýär.

Garaşsyzlyk döwürde Magtymgulynyň şygrylary özbek diline terjime edilip, okyjylara hödürlendi. Şahyryň eserleriniň özbek we garagalpak dillerindäki çeper terjime işlerinde G.Matyakubowa, M.Ahmad, E.Oçilow, I.Yusupow, U.Pirjanow, A.Ötepbegenow, S.Ibragimow we beýlekileriň uly hyzmatlary bar.

Özbekistanda her ýylda beýik şahyr Magtymgulynyň şygryýet bossasyna bagyşlanan çäreleriň geçirilmegi özbek halkynyň arasynda hem Magtymguly beýik şahyr, şonuň bilen birlikde, doganlyk özbek-türkmen halklarynyň hoşniýetli goňsuçylyk gatnaşyklarynda şahyryň döredijiligi köpri hyzmatyny ýerine ýetirýändiginiň şaýadydyr. Meselem, 2022-nji ýylyň 1-2-nji noýabr günleri Daşkent şäherinde şahyryň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlanan "Magtymguly döredijiliginiň özbek-türkmen halklarynyň dostlugyny pugtalandyrmakdaky orny" temasynda Halkara ylmy-amaly maslahat bolup geçdi. Bu maslahata Türkmenistan döwletinden hem myhmanlar gatnaşdy. Soňra bu çäre Özbekistanyň beýleki sebitlerinde, ýagny, 2023-nji ýylyň 27-nji fewralynda Nöküs şäherinde, 14-15-nji mart günleri bolsa Ürgenç şäherinde Magtymgulynyň okan medresesi we Uly Howly sebitlerinde, 2023-nji ýyl 17-nji maý günü Berdak adyndaky Garagalpak döwlet uniwersitetinde "Türkmen dili we edebiýaty" kafedrasý tarapyndan "Doganlyk halklaryň dostlugyny pugtalandyrmakda Magtymguly döredijiliginiň orny" temasynda ylmy-amaly maslahat bolup geçdi.

Şeýle hem Daşkendiň esasy köçesine beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň ady dakylady. Şonuň bilen birlikde, 2023-nji ýylyň 28-nji oktyabryndan 1-nji noýabry aralygynda biziň ýurdumyzda "Türkmenistan Medeniýet günleri" çäreleri geçirildi. Şu mynasybetli Özbekistanyň ýazyjylar bileleşiginde 29-njy oktyabrda türkmen wekiliýetiniň sapary we beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň doglan gününüň 300 ýyllygyna bagyşlanan edebi aňsamý geçirildi. Şeýle dabara 2024-nji ýylda hem dowam etdi.

Beýik şahyr Magtymgulynyň hatyrasyna Özbekistanda hem şeýle medeni we edebi çäreleriň, forumlaryň geçirilmegi iki halky biri-birine has hem ýakynlaşdyrýar. Sebäbi bu doganlyk gatnaşyklar iki halk üçin hem peýdaly bolup, häzirki ýaşlarymyz üçin hem, geljekki nesillerimiz üçin hem özara dostluk,

parahatçylyk, asudalyk we hyzmatdaşlyguy nusgawy mekdebi bolup hyzmat edýär.

Edebiýatlar

1. Магтымгулы. Шыгырлар. Үч томдук. – Ашгабат: Түркменистан, 1992.
2. Халима Худойбердиева. Буюк кушлар. – Тошкент: Ўзбекистон наشريёти, 2012.
3. Хамрокул Асқар. Дарё. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси наشريёти, 2006.
4. Орипов А. Меҳр. Тўртликлар. – Тошкент: Шарқ наشريёт–матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти, 2004.
5. Сайид С. Шеърлар. 3 том.– Тошкент, 2022.
6. Гайлиева О. Ғарезсизлик дэури туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.
7. Гайлиева О. Формалар типологиясы (Өзбек, қарақалпақ, түркмен лирикасы мысалында). Монография. Тошкент: Firdaws-shoh, 2023.

AHMET MÄMMEDOWYŇ TÜRKMEN-GARALPAK EDEBI BAGLANÝYKLARYNY ÖWRENMEKDÄKI HYZMATLARY

Meýilnama:

1. Ahmet Mämmedowuy ömri we döredijiligi.
2. Ahmet Mämmedow türkmen-garalpak edebi baglanyşyklaryny öwreniji alym.

Daýanç düşünjesi: edebiýatşynaslyk, edebi baglanyşyk, terjime, poetika

Şahyr hökmünde-de, ulý alym hökmünde-de A.Mämmedow XX asyr türkmen edebiýatynyň ösüşine ulý goşant goşan şahyrdyg. Ol XX asyr türkmen edebiýatyny forma, mazmun, çeperçilik we stil taýdan baýlaşdyrýp, türkmen edebiýatyny ösüşin täze basgançagyna galdyran alym-şahyrlaryň biridir. Şahyryň tematika taýdan esasy çemesi halkyň durmuşy we göreşi bolsa, forma we çeperçilik taýdan, bir tarapdan, türkmen halk döredijiliginiň baý genji-hazynasynan we türkmen nusgawy şahyrlarynyň oňaly edebi däplerinden, ikinji tarapdan, rus we beýleki doganlyk halklarynyň, galybarse-de, dünýäniň öňdebaryjy progressiw edebiýatynyň däplerinden başaraňlyk bilen öwrenýär. Onuň çeperçilik serişdelerinde we goşgy formalarynda göze iýän köp sanly täzelikleriň esasy çemesi hem şondadyr. Ol käte türkmen halk döredijiligi we nusgawy poeziýanyň formalaryndan daslaşyp, täze mazmun üçin täzeden-täze formalary gözleýär. Edebi gözýetiminiň gňligi, dünýä edebiýatynan habarlylygy ýiti şahyrcylyk zehini bolan A.Mämmedowy XX asyr türkmen edebiýatynyň taryhynda täzelik döreden şahyrlaryň biri hökmünde tanamaga amatly ýagdaý döretdi.

XX asyr türkmen şahyry, filologiýa ylmlarynyň doktory, professor, terjimeçi, Garagalpagystan Respublikasynda zähmeti sinen medeniýet işgäri Ahmet Mämmedow 1942-nji ýylda Türkmenistan Respublikasynyň Daşoguz welaýatynda dünýä inýär. Ol 1965-nji ýylda Türkmen döwlet uniwersitetiniň filologiýa fakultetini üstünlikli tamamlayar. A.Mämmedow şu döwürlerden başlap, goşgy ýazyp şahyr bolup okyjylara tanalýar

we uniwersiteti tamamlandan soň Türkmenistan Ylymlar akademiasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiyat institutyna konkurs esasynda kiçi ylmy işgär bolup işe kabul edilýär.

Kyrk baş ýyla golaý wagtlap A.Mämmadow bu institutda dürli wezipelerde önümlü işleýär. Şol döwürüň içinde ylymlaryň kandidaty (1973), ylymlaryň doktory (1991) ylmy derejeleri üçin dissertasiýalaryny goraýar. Alymyň kandidatlyk dissertasiýasy türkmen ädebiýatynyň doganlyk halklaryň edebiyatlary bilen baglanyşyklary meselesine bagyşlanyp, onda özbek, garagalpak, gazak, azərbayjan, türkmen edebiyatlarynyň özara edebi baglanyşygynyň meseleleri ylmy taýdan barlag edilýär.

A.Mämmadowyň «Gündogar poeziýasynda türkmen hakykaty» (1977), «Türkmen poeziýasynda Beýik Watançylyk urşunyň şöhlelenişi» (1983), «Ata Nyýazowyň ömri we döredijiligi» (1987), «Hanguly Taňryberdiýewiň ylmy-syn mirasy» (1992), «Beki Seýtäkow» (1993), «Döwür we edebi gadamlar» (1995), «Sönmeýän we süýnmeýän ýyldyz» (1998) ýaly ylmy kitaplaryň awtorydyr. Edebiýatlarymyzy bir-birlerine ýakynlaşdyrmakda, olaryň arasyndaky baglanyşygy ýene-de berkitmekde käbir ýazyjydyr şahyrlaryň rolunyň uludygyny hemmämize mälim. Hakykatdan hem, her bir edebiyatda edebi gatnaşygynyň janköýerleri bilen propagandistleri bolýar. Ine şeýle janköýerleriň, dostluk ilçileriň biri-de Ahmet Mämmadow hasaplanýar.

Ylmy iş bilen edebi döredijiligi bile alyp barmak örän seýrek adamlara nesip edýän halatdyr. A.Mämmadow ylymda-da, çeper edebiyatda-da öndümlü zähmet çekip gelyän zehinleriň biridir. Onuň ondan-da köpräk ylmy işleri bardyr. Esasy aýdyp geçmeli zadymyz A.Mämmadowyň kitaplarynyň käbirleri türkmen edebiyatynyň özbek, garagalpak, gazak, gyrgyz, azərbayjan edebiyatlary bilen gatnaşygynyň meselelerini açyp bermäge bagyşlanandyr. Ahmet Mämmadowyň döredijiliginiň bir ganaty ylym bolsa, ikinji ganaty poeziýadyr. Ol on bāşe ýakyn poetik ýygyndylaryň awtory.

A.Mämmadow Türkmenistanda garagalpak edebiyatyny ýaýratmakda uly döredijilik işlerini amala aşyýar. Ol

Türkmenstanda Günhoja, Ajynyýaz, Berdak ýaly garagalpak nusgawy şahyrlarynyň eserlerini terjime edip, neşir etdirýär.

1986-njy ýylda A.Mämmadowyň terjimesi bilen Y.Ýusupowyň «Erikler güllände» ady bilen şygýrlar toplумы چاپ edilýär. A.Mämmadowyň döredijiliginiň ýene-de bir agzap geçmeli tarapy hem garagalpak edebiyaty hakynda ýazan köp sanly ylmy makalalarydyr. Onuň Berdak, Y.Ýusupow, Ş.Seyitowlaryň eserleri boýunça ýazan ylmy makalalary türkmen alymlarynyň ünsüni özüne çekdi. Y.Ýusupowyň «Halyçy aýal hakynda hakykat» atly poemasyna we Ş.Seyidowyň «Gaçak» atly powestine bagyşlap ýazan makalalary, alymyň garagalpak dilini we edebiyatyny gowy bilendigine şaýatlyk edýär.

A.Mämmadow dürli ýyllarda Garagalpagystanda döredijilik syňahatynda bolup, edebiyatçylar bilen söhbetdeş bolýar. Y.Ýusupow, T.Seytjanow, U. Hojanazarow, K.Baýnyýazow ýaly şahyr we alymlar bilen ýakyn aragatnaşykda bolmagy A.Mämmadowa garagalpak edebiyatyny has-da düýpli öwrenmäge giň mümkinçilikleri döredýär. Şonuň bilen birlikde, garagalpak edebiyatynyň wekilleriniň döredijiligini giňişleýin öwrenen alym A.Mämmadow garagalpak nusgawy şahyry Berdagyň döredijiligini gowy öwrenip, özüniň «Demokrat şaýyr», («Demokrat şahyr») atly makalasyny ýazýar.

Ondan başga-da garagalpak şahyrlarynyň döredijiligi babatynda «Qaraqalpak poeziýasynyň biýik shaýyry», («Garagalpak poeziýasynyň uly şahyry») «Maqtymgulynyň qaraqalpak shaqirtleri», («Magtymgulynyň garagalpak şaqirtleri»), «Türkmen turmysyna bagyşlangan qaraqalpak poemasy», («Türkmen durmuşyna bagyşlanan garagalpak poemasy»), T.Kaýypbergenowyň «Qaraqalpak qyzy» («Garagalpak qyzy») romany, Ž.Aýmurzaýewyň «Türkmen qyzy Narjan» («Türkmen gyzy Narjan»), Y.Ýusupowyň «Gilemhi haýal hakynda hakykatlyk» poemalary, Ş.Seyitowyň «Kaşkyn» («Gaçgyn») powesti hakynda birnäçe ylmy makalalary we syn makalalary döredýär. Şahyryň döredijiliginde Garagalpagystan temasynyň peýda bolmagyna belki şu ýagdaýlar itergi berendir.

Garagalpak edebiyatçy alymlary-da şahyryň döredijilik dünýäsini ylmy esasa öwrenip gelyärler. Mysal ucin alym

K.Kurambaýewiň, professor O.Gaýlyýewalaryň ylmy işlerinde, makalalarynda A.Mämmedowyň garagalpak çeper edebiyatyny türkmen diline terjime eden iň işjeň terjimeçi we barlag ediji alymdygy bellenilýär. A.Mämmedowyň döredijilik hyzmaty diňe bir Türkmenistanda däl-de, eýsem, edebi baglanyşyklaryň berkleşmegindäki hyzmatlary üçin Özbegistan Respublikasynda, şol sanda Garagalpakistan Respublikasynda-da ýokary derejede bahalanyp gelyär. Şu mynasybetli oňa 1996-njy ýylda «Qaraqalpaqstan Respublikasyna miýneti siňgen madeniýat hyzmetkeri» («Garagalpakistan Respublikasyna zähmeti siňen medeniýet işgäri») diýen hormatly at berildi.

Şeýle hem, A.Mämmedow Özbegistanda, şonuň bilen birlikde, Garagalpagystanda ylm-bilim ugrundan hem hyzmatdaşlygy ýola goýmakda kän işleri ýerine ýetirdi. Ol 2019-njy ýylda Garagalpak döwlet uniwersitetiniň ýanyndaky Alymlar geňeşinde gatnaşyp, filologiya ylmlarynyň doktory, professor O.Gaýlyýewanyň «Garaşsyzlyk döwri türk halklar lirikasynda şekil gözlegleri we olaryň tipologiasy (özbek, garagalpak we türkmen lirikasy mysalynnda)» atly doktorlyk dissertasiýa işinde resmi opponent bolup gatnaşdy.

A.Mämmedow belli garagalpak şahyry Ý.Ýusupowyň «Gilemşi haýal hakynda hakykatlyk» atly poemasy barada derňew alyp baryp, ony azərbayjan şahyry Žahan Efruzýň «Türkmen gyzy Ajjermal hakynda aýdym» atly poemasy bilen deňeşdirip öwrenipdir. Şonda edebiyatçy Ý.Ýusupowyň halycy aýalynyň obrazy bilen Jahan Efruzýň döreden Ajjermal obrazynyň arasynda ýer bilen gök ýaly tapawut bar diýip belleýär. Şol tapawut gürrüňi edilýän poemalaryň wakalarynyň aýry-ayry döwürlere deňişdigidinden, olardaky gahrymanlaryň biri-birine meňzemeýän situasiýalarda hereket edýändiklerinden gelip çykýar diýip A.Mämmedow belläp geçýär⁴¹.

«Halycy aýal hakynda hakykatlykda» wakalaryň köpüsi 1917-nji ýyldan öňki döwürlere degişli. Diňe eseriň soňky sahypalarynda täze halk häkimiýetiniň ornandygy dogrudan az-kem durlup geçilýär. Has dogrusy türkmen aýalynyň täze

durmuşdaky zähmeti, ýaşayşy bilen baglanyşykly wakalar az orun tutýar. Dogry, awtor poemanyň soňunda ondaky wakalary häzirki günlere baglamak maksady bilen Aşgabadnyň köçelerine, gülligülälekli Pöwrize jülgesine, çeperçilik muzeyine we beýleki ýerlere öz okyjysyny «gezelenc» etdirýär. Ýöne bu gezelençler az salmyk bolany sebäpli, onçakly göze ilmeýär. Ine, A.Mämmedow garagalpak şahyry Ý.Ýusupowyň poemasynyň şeýle taraplaryny oňat duýup, ony azərbayjan şahyry Jahan Efruzýň Ajjermal obrazy bilen deňeşdirýär. Şu babatda ol Ajjermal obrazy halycy zenanyň obrazynyň dowamy ýaly bolup görünüýär we köp jähetlerde ol obrazyň ýetmez yerleriniň üstüni doldurýar⁴² – diýip belleýär.

Edebiýatçynyň pikirinde jan bar. Sebäbi, Jahan Efruzýň «Türkmen gyzy Ajjermal hakynda aýdym» atly eserindäki wakalar esasan Ý.Ýusupowyň «Halycy aýal hakynda hakykat» atly poemasyndaky türkmen aýalynyň obrazyny döretmegi soňlan döwüründen bärilgine gaýdýar.

Eger garagalpak şahyrynyň bu poemany döretmegine keteni köýneki gyzyň ýap boýuna çykmagy we poemanyň liriki gahrymanynyň onuň bilen duşuşmagy esasy sebäp bolup hyzmat eden bolsa, azərbayjan şahyrynyň ylhamynyň joşmagyna onuň öňdenem türkmen topragy bilen baglanyşykly durmuşy sebäp bolýar. Haly hakyndaky eserde awtor wakalardan çetde. Olar şahyryň türkmen halysy we ony dokayan aýal baradaky rowaýatlara salgylanmasynyň netijesinde okyjynyň aňyna ýetirilýär. Öz eserinde ulanjak çeper detallary, geçmiş bilen bagly hadysalary, haly dokamagyň tärlerini, türkmen durmuşyny içgin öwrenipdir diýäýmeseň, awtoryň öz poemasyndaky wakalara beletligi ýok. «Türkmen gyzy Ajjermal hakynda aýdymda» welin beýle däl. Şahyryň öz gözi bilen gören, belet wakalary – poemanyň-da wakalary. Ondaky personažlar esasan tanyşlar. Awtoryň hadysalara şeýle ýakynlygy, «Eşiden deň bolmaz gören göz bilen» diýişi ýaly, Ý.Ýusupowyň poemasynda seredende J.Efruzýň poemasynyň süžetiniň ösdürilişinde, kompozisiýanyň çugdamlanyp görkezilişinde, gahrymanlaryň içki oýlanmalarynyň tebigatdaky özgeriş bilen baglanyşdyrylyşynda we gaýry meselelerde tapawutlanýandygyny A.Mämmedow belläp geçýär.

⁴¹ Mämmedow A. Gündogar poeziýasynda türkmen hakykaty. 84-njı sah.

⁴² Mämmedow A. Şol ýerde. 84-njı sah.

EDEBIYAT

Häzirki zaman türkmen durmuşynyň real kartinalary, aýal-gyzlaryň geçmişini olaryň şu günleri bilen deňeşdirip görkezýän epizodlar, adamlaryň gudraty bilen özgeren çöl tebigatynyň täze öwüşginliklerini beýan edýän setirler – bular poemanyň hakykatyň şöhlelenmesine – natural häsiýetden daşda bolan janly şöhlelenmä öwürýän ýagdaýlardyr.

Ine, şeýle deňeşdirmе usulda analizlenen garagalpak şahyrynyň poemasy türkmen edebýatçynyň-da ünsüni özüne çekendigine şaýatlyk edýär.

Belli edebýatçy garagalpak edebýatyny öwrenmegiň dowamynda özüniň «Maqtymgulynyň qaraqalpaq şakirtleri», («Magtymgulynyň garagalpak şägirtleri») atly makalasyny hem döredýär. Onda esasan beýik şahyr Magtymgulynyň diňe bir Türkmenistanda däl, eýsem dünýäniň birnäçe ýurtlarynda, türki halklarynyň arasynda, şonuň içinde garagalpak halkynyň arasynda-da giňden tanalýandygyny, onuň goşgularynyň garagalpaklar tarapyndan uly höwes bilen okalýandygyny ylmy esasyda subut edipdir.

Makalada garagalpak nusgawy şahyrlary Günhoja, Ajynyýaz, Berdak, Öteş hem-de XX asyr garagalpak şahyrlaryndan A.Dabylow, S.Nurymbetow, Y.Ýusupow, A.Ötepergenow, Ş.Seýtow we başgalaryň Magtymgulynyň edebi дәpleriniň dowamçysy hökmünde tanalýandygyny, olaryň döredijiligi mysalynda analizlenipdir. Garagalpak şahyrlarynyň goşgularyndan mysallar alnyp, olary Magtymgulynyň şygrylary bilen deňeşdirip görýär. Şeýlelikde, garagalpak şahyrlarynyň köpçüligini Magtymgulynyň garagalpak şägirtleri diýip atlandyryýar.

Soraglar we ýumushlar.

1. A.Mämmadowyň ömri we döredijiligi barada gürrüň beriň.
2. A.Mämmadow haýsy garagalpak şahyrlarynyň şygrylaryny terjime edendigi barada gürrüň beriň.

1. Гайлиева О. Ғарезsizlik дәуири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы. Докт. дисс. Нөкис, 2019.

2. Ajynyýaz. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Keruenow T., Jерbarow G., Gaýlyýewa O. Daşkent: Firdaws-shoh, 2024.

3. Құрамбоев К. Адабий жараён Ижод масъуляти Адабий алоқалар. Тошкент, «Чулпон», 2009.

4. Құрамбоев К. Махтуммули – илҳом чашмаси. Тошкент, «Тафаккур», 2011.

AJINYÝAZ ŞAHYRYŇ ŞYGYRLARYNYŇ TÜRKMEN DILINDÄKI TERJIMELERI HAKDA

Meýilnama:

1. Garalpak nusgawy şahyry Ajynyýazyň şygrylary A. Mämmedowyň türkmen dilindäki terjimelerinde.
2. Ajynyýazyň şygrylarynyň türkmen dilindäki terjimeleriniň özboluşlylygy.

Daýanç düşüňjeleri: edebi baglanyşyk, çeper terjime, stil, çeper deňeşdirmе, meňzetme.

Türkmen we garalpak edebiýatlarynyň özara edebi baglanyşyklary öz gözbaşyny irki döwürlerden alyp gaýdýar. Edebi gatnaşyklaryň köpdürlüliginiň esasy ugry bolan çeper terjime meselesi häzirkî günde has-da rowaçlandy. Şeýlelikde, häzirkî zaman edebiýatşynaslyk ylmynda çeper terjime meselesini öwrenmeklik derwaýys işleriň biri bolmaklygynda galýar. Şonuň üçin hem biz bu temamyzda XIX asyr garalpak şahyry Ajynyýaz Kosybaý oglunyň şygrylarynyň A. Mämmedow tarapyndan türkmen diline terjime edilmegi we onda terjimeçiniň ussatlygy dogrusynda durup geçmekligi makul bildik.

Türkmen şahyry, terjimeçi, filologiya ylmlarynyň doktory Ahmet Mämmedow garalpak edebiýatynyň köpsanly çeper eserlerini türkmen diline terjime edipdi. A. Mämmedowyň döredijilik älemi babatynda gürrüň edenimizde onuň döredijilik aýratynlygynyň ikinji bir bölegi çeper terjime hasaplanýar. Türkmen, özbek, garalpak edebi baglanyşyklarynyň iňin öwrenen belli alym K. Kurambaýew şahyry A. Mämmedowy «Garalpak edebiýatynyň Türkmenistandaky iň ussat, ökde, işeňir terjimeçisi»¹ – diýip belleýär. Hakykatdan-da, A. Mämmedow garalpak edebiýaty, şol sanda, onuň poeziýasy bilen gyzyklanyp, ondan edebi täsirlenme alýar. Şahyryň özi bu hakda: «Her bir dörediji özüniň eserleriniň çeperçiligi, ideýa-mazmunynyň baýlygy we başga taraplary bilen ikinji bir

döredijide höwes döretmese, onda edebi täsir hakynda gürrüň etmek asla mümkin däl»² – diýip nygtaýar.

Edebi aragatnaşyk meselesinde doganlyk halklar edebiýatynyň wekilleriniň özleriniň çeper eserlerinde umumadamzat meselelerine bagyşlanan pikirleri beýan edip, olar biri-birlerine edebi täsirini ýetiripdirler. Şeýlelikde, garalpak nusgawy şahyrlary Günhoja, Ajynyýaz, Berdak we başgalaryň edebi mirasy hem A. Mämmedowyň ünsüni özüne çekip gelipdir. Şonuň üçin-de, terjimeçi şahyry ol söz ussatlaryny özüne halypa saýypdyr. A. Mämmedow garalpak şahyrlarynyň şygrylaryny türkmen diline terjime edip, «Günhoja, Ajynyýaz, Berdak» ady bilen 1993-nji ýylda Aşgabatda «Magaryf» neşiratynda çap etdirýär we giň okyjylar köpçüligine hödürleýär. Kitaba terjimeçiniň özi «Magtymgulynyň garalpak şägirtleri» diýen temada sözbaşy ýazypdyr. Ussat terjimeçi A. Mämmedow garalpak edebiýaty bilen juda ýakyn tanyş bolup, garalpak şahyrlarynyň edebi mirasy bilen iňin gyzyklanýar, şahyrlaryň birnäçe şygrylaryny türkmen diline terjime edýär. Terjimeçi garalpak edebiýaty we onuň şahyry wekilleriniň türkmen şahyry Magtymgulynyň döredijiligine goýan uly sarpasy babatda: «Garalpaklaryň Günhoja, Ajynyýaz, Berdak ýaly tanymal geçmiş şahyrlary bar. Garalpak halkynyň geçmiş edebiýatyny, medeniýetini ymykly öwreniji, Gündogarşynas I. Belyaýew «Magtymgulynyň Aral deňiziniň kenarlarynda, garalpaklaryň arasynda hem giňden tanalyandygyny baryp-ha asyrymyzyň başynda ýazyp giden makalasynda ýörite belläpdir. Şeýle bolansoň, ady agzalan şahyrlaryň Magtymgulynyň şygrylaryna bipolar garamajakdygyny, ondan tema, ideýa, çeperçilik babatlarda görüm-görlede aljakdyklary düşnükli»³ diýip, öz şahsy garaýyşlaryny beýan edipdir.

Şeýle hem alym terjimeçi A. Mämmedow Garalpak nusgawy şahyry Ajynyýazyň döredijiligine uly hormat goýupdyr. Ol terjime kitabyňyň sözbaşysynda Ajynyýazyň ömrü we döredijiligi babatda gysga maglumat bermek bilen: «Ajynyýaz garalpak poeziýasynda filosof hökmünde ykrar edilmeli ýeke-täk şahyrdyr.

² Mämmedow A. Gündogar poeziýasynda türkmen halkyňy. Aşgabat, 1977, 18-bet.
³ Mämmedow A. Günhoja. Ajynyýaz. Berdak. Aşgabat: Magaryf, 1993, -B.6.

Onuň folosofıasynyň formalaşmagynda, kemala gelmeginde, hemme zatdan ozal, Magtymgulyynyň uly hyzmaty bolupdyr.” diýip belläp geçýär.

Şeýlelikde, Ajynyýazyň şygrylarynyň türkmen dilindäki tekstine üns berenimizde terjimeçi A. Mämmedowyň şygrylary türkmen diline geçirende terjimeçiligiň esasy meselelerine uly üns berendigini görmek bolýar. Ýagny, birinjiden şygrylaryň ideýa-mazmunynyň şol durkunda dolulygy bilen okyja ýetirmeklige hereket eden bolsa, ikinjiden, awtoryň stil aýratynlygyny hasaba alypdyr, üçünjiden, eseriň çeperçiligine gaty güýçli üns beripdir. Mysal üçin Ajynyýaz şahyryň “Ýellerim bardy” diýen şygry terjimeçi tarapyndan “Illerim bardyr” ady bilen terjime edýär. Mysal üçin:

*Biziň ýurdumyza Kojban diýerler,
Galpagy gazan dek illerim bardyr.
Bir-birini jan-jigerden söýerler,
Hytaý, Goňrat diýen illerim bardyr.*

*Ýaýlagym Ürgençdir, arkasy deňiz,
Ýagyrynysy ýagly mallary semiz,
Biri-birisinden gowy, görseňiz,
Agzybiýr goňratly illerim bardyr.⁴ – diýip, şygryň manysyna görä, at goýupdyr.*

Terjimeçi şygryda Ajynyýaz şahyryň il-ýurdy babatda aýdan maglumatlaryny şol durkunda saklamak bilen türkmen diline terjime edipdir. Ajynyýazyň şygrynda garagalpak ili Kojban, halkynyň bolsa agzybirlikde Hytaý, Goňrat ýerlerinde, deňiz ýakalarynda ýaşaýandyklary beýan edilyär. Terjimeçi hem bu maglumatlary türkmen dilinde çeperleşdirip suratlandyrypdyr. Şygryň sap nusgadaky teksti şeýle:

*Sorasaň ýelimdi Kojban, bizlerden,
Kalpagy kazandaý ýellerim bardy.
Kate şyksa keşirirler sözlerden,
Kytaý, Koňyrat atly ýellerim bardy.*

*Jaýlawym – Ürgeniş, arkasy – teňiz,
Jawyryny kakpaktay mallary semiz,
Ruksatsyz bir-birine salmas iz,
Birlikli Koňyrat ýellerim bardy.⁵*

Şygryň iki dildäki görnüşini deňeşdirip seredenimizde, türkmen dilindäki terjimäniň döredijilikli usulda ýerine ýetirilendigine göz ýetirmek kyn däl. Elbetde, döredijilikli terjimede terjimeçi özüniň döredijiliginden gelip çykan ýagdaýda sözleri erkin, özbaşdak ulanmaga üns berýär. Geografik atlar şol durkunda saklanyp, şygryň mazmuny okyja düşnükli beýan edilipdir.

Şeýle-de bolsa, terjimede käbir garalpak sözleriniň ulanylyşynda aýratynlyklar duş gelyär. Mysal üçin şygryň birinji bendinde şygryň sap nusgasynda “Sorasaň ýelimdi Kojban, bizlerden” setirdäki ikinji ýöňkemedede ulanylan “sorasaň ýelimdi” sözleri türkmençe terjimede birinji ýöňkemedede gelen “Biziň ýurdumyza” sözler bilen çeper terjime edilipdir. Şygryň üçünjü setirinde garagalpakçada “Kate şyksa keşirirler sözlerden” diýlip berlen bolsa, türkmençe “Bir-birini jan-jigerden söýerler” görnüşinde terjimeçiniň gabat gelmedik özbaşdak-erkin terjime usulyna köprük ýykgyň edendigini görmek bolýar.

Şeýle hem şygryň ikinji bendiniň ikinji setirinde garagalpakçada “Jawyryny kakpaktay mallary semiz” diýlip, “gapak ýaly” deňeşdirme usulynda suratlandyrylan ýagyrynny sözüne ekwiwalent hökmünde terjimeçi “ýagyrynysy ýagly” söz düzümini ulanypdyr.

Şonuň ýaly-da, Ajynyýaz şahyryň “Beri kel” atly şygryny terjimeçi türkmen diline “Bäri gel” ady bilen terjime edip, okyjylara ýetiripdir. Şygryň düýp nusgasynda:

*Aý-älfidek naz ýetip, häýkelin takkan, beri kel,
Be-buralyp naz ýetip, jyýa bakkan beri kel,
Te-tutaşyp ot kibi, kyýa bakkan, beri kel,
Se-säne aýtyp, tiliýdin pallar akkan, beri kel,
Jim-janymdy örtäýip, otlarga jakkan, beri kel.
Ha-da halym kögizip tur, tände janym sendedur,*

⁴ Mämmedow A. Günhoja. Ajynyýaz. Berdak. Asgabat: Magaryf, 1993. - B.42.

⁵ Әжинияз. Бастага таарлаған Қайыниязов, А.Альниязов, Т.Байниязова. Нөкис: Илим, 2014. - Б. 11.

*Hiý - kyýalyň kimdedur, bálki ktýalyň mendedur,
Dal-dawa tapmas, bul därtim, därtme dārmadadur,
Zal-zawkym, käste janym, köňlime ārmadadur,
Rehi-rumalyn kolga alyp, kyýa bakkan, beri kel.*

Türkmençe terjime:

*Aý - elip dek nez edip, tumarlar dakan bāri gel,
Be - burulyp, saz edip, gaşyny kakan bāri gel,
Ti - tutaşyp ot kibi, gyýa bakan bāri gel,
Si - sena aýdyp, diliden ballar akan bāri gel,
Jim-janymy örteýip, otlara ýakan bāri gel.*

*Ha-da halym görkezip dur, tende janym sendedir.
Hi - hyýalyň kimdedir belki hyýalyň mendedir,
Dal-doga tarmaz bu derdim, derdime dermandadyr,
Zaly-zowkum, hassa janym, köňlüme hyýaldadyr,
Rehi-romalyň ele alyp, gyýa bakan bāri gel.*

Görnüşinde terjime edilipdir. Bu ýerde terjimeçi şygryda ulanylan meňzetmeleri, deňeşdirmeleri, suratlandyrmalary şol durkunda saklamaga hereket edýär. Sebäbi, Ajynyýazyň bu şygry arap elipbiýi esasynda, harplary getirmek bilen her bir şygry setirindäki sözi şol harp bilen başlanýan söz arkaly pikiri beýan edipdir. Terjimeçi bu ýerde hem awtoryň stil aýratynlygyny saklap, türkmen okyjylaryna Ajynyýaz şahyryň şygry düzmekdäki ussatlygyny görkezip bilipdir. Terjimeçiniň ýene-de bir ussatlygy ol köpräk çeper dile üns berip, dördijiniň stil aýratynlygyny özünde saklap galmaklyga hereket edendigini görmek bolýär.

Umuman aýdanymyzda, A. Mämmedow garagalpak şahyry Ajynyýazyň şygrylaryny türkmen diline terjime etmekçi bolanda, ýokardaky ýaly terjimäniň belli-belli kynçylyklaryny başdan geçirip, goşgynyň stilini, ruhuny saklap galmak bilen türkmen diline terjime edýär. Şygrylaryň türkmen okyjylaryna düşnükli bolmagyny gazanmaga çalyşýar.

Ýokardaky barlaglardan şeýle netije çykarmak bolar:

Garagalpak we türkmen terjimeçiliginde garyndaş dillerden terjime meselesini ylmy jähtden öwrenmeklik döwrüň talaby

derejesinde ösüşini dowam edip gelyändigini üçin şu günki günde bu ugurdan aýratyn mekdepler peýda boldy. Şeýlelikde, çeper termije meselesi edebi gatnaşyklaryň kerwen ýoluny has uzak menzillere «guba düýelik» ýodasyndan gitmegini dowam edýär.

Ikinjiden, häzirki döwürde türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklary bir tarapdan Magtymgulyynyň döredip giden edebi mirasy, mekdebi boýunça össe, üçünjiden edebiýatsynaslyk ylmy arkaly edebiýatçy alymlaryň ylmy barlaglary bilen has kämilleşýär. Edebi baglanyşygyň şu üç ugurdan rowaçlanmagy türkmen-garagalpak halklarynyň edebiýatyny biri-birine has hem ýakynlaşdyrýar.

EDEBIÝAT

1. Гайлуева О. Ғарезсузлик дәўири туркий халықлар лирикасында формалық изленислер хәм олардың типологиясы. Докт.дисс. Нөкис, 2019.
2. Ajynyýaz. Goşgular. Türkmen diline terjime edenler Keruenow T., Jepbarow G., Gaýlyýewa O. Daşkent: Firdaws-Shoh, 2024.

XX ASYR TÜRKMEN WE GARAGALPAK POEZIÝASYNYDA IDEÝA-TEMATIK HEM ŽANR BAGLANÝŞYKLARY

Meýilnama:

1. XX asyr türkmen we garagalpak poeziýasynda ideýa-tematik hem žanr baglanyşyklary hakynda.
2. K.Gurbannepesow we garagalpak şahyry Y.Ýusupowyň döredijiliginiň arasynda edebi baglanyşyklar.

Daýanç düşünjesi: edebi baglanyşyk, terjime, tipologiýa, poetika

Türkmen we garagalpak poeziýasy žanrlara baýdyr. Olaryň ösüşinde progressiw-dünýewi edebiýat, demokratik tendensiýadaky demokratik we ylym, edebi akymlar ösüp ýetişdi. Muny XX asyr türkmen we garagalpak şahyrlarynyň döredijilik mysalynda doly we aýdyň görmek bolýar. Olaryň döredijiliginde edebi täsirleriň bardygy mälim. Mysal üçin, şahyr K.Gurbannepesow we garagalpak şahyry Y.Ýusupowyň döredijiliginiň arasynda edebi baglanyşyklaryň bardygy görünýär. Y.Ýusupowyň «Meniň ýigit wagtym, seniň gyz wagtyň» («Meniň ýigit wagtym, seniň kyz wagtyň») ady bilen 1962-njy ýylda ýazylan goşgusy bilen K.Gurbannepesowyň 1968-nji ýylda ýazylan «Ýaşlyk dramasy» atly goşgusyny Y.Ýusupowyň şu ýygryndan edebi täsirlenip ýazandygyny belleýär we onuň «Meniň ýigit wagtym, seniň gyz wagtyň» diýen setirlerini epigراف edip alýar. Şonuň üçin ol goşgularda ideýa-tematik we žanr taýyndan baglanyşyk göze ilýär. Meselem:

Gaňňalyň oýunda - Tejende galdy

Meniň ýigit wagtym, seniň gyz wagtyň.

Okgeçmez ýylgynlaň içinde galdy

Meniň ýigit wagtym, seniň gyz wagtyň.⁴³

- diýen setirler bilen başlanyp, onda liriki gahrymanyň Tejen şäherinde ýaşlyk döwründe başyndan geçiren söýgüsini ýigit we gyzyň şol wagtdaky pikir-duýgularyny ýada düşürýär.

Goşgynyň mazmuny gysgaça şeýleräk: «Liriki gahryman oňat görýän gyzy bilen Toranyň agajynyň salkyn saýasynda duşuşar. Muny gören Toranyň agajy olaryň öz saýasynda köpräk wagtda oturmaklaryny isleýär, şol wagtda asmandan uçup baryan bürgüt olaryň bir-birine mynasyp jübütlik ekenligini aýdýar. Kenarynda oturan Derýada bulara garap, «Size hiç kim zeled getirmesin, Siz bir-biriňize gerek» - diýip seslenýär. Emma ýaşlaryň ýaşap duran wagty uruş döwrüne gabat gelensoň, eserde adamlaryň gaýgysy hasratly ýagdaýlaryny şu waka bilen baglanyşdyryp suratlandyrypdyr.

Wakanyň dowamynda liriki gahryman özüniň oňat görýän gyzy alyp bilmeýär. Sebäbi, gyzyň enesi gyzyň başga birine aýtdyryp berip goýberýär. Söýen ýaryna ýetip bilmedik liriki gahryman soň Aşgabada okuwa gidýär. Köp ýyllar geçenden soň gahryman şol ýaşlyk ýyllarynyň geçen ýeri bolan - Tejen iline aýlanyp gelse, hemme zatlaryň öz ornunda durandygyny görýär. Emma onuň bir tapmadyk zady - özüniň ýigit wagty we magsugynyň gyz wagty bolup hasaplanýar. Ine, şahyr şu wakalary çeper suratlandyrmakda epik beýana güýç beripdir, emma lirizmi saklap galypdyr. Goşgynyň syýžeti ýokardaky mazmundan gelip çykyp, wakanyň ösmeginde konflikt köpräk ulanylypdyr. Meselem:

Bilmedim, nämäniň hesibi boldy,

Eneň bir sawçynyň ýesiri boldy.

Şeýdi-de özgäniň nesibi boldy

Meniň ýigit wagtym,

Seniň gyz wagtyň

Atdylar maşyna. Ses etdiň aglap.

Topuldym. Çekdiler golumdan towlap.

Bir menzile gitdim yzyňdan ylgap,

Meniň ýigit wagtym,

Seniň gyz wagtyň -

deýen setirlerde konflikt güýçlendirilip, tragizm dartgynly duýulýar. Bu okyjyda emosional täsirliigi gurnaýar, ýagny okyjyda şol zamanda gyzyň söýen ýigidine bermezlik däbine bolan

⁴³ Gurbannepesow K. Menzil. 250-nji sah.

ýigrenç duýgusy oýanyňar. Şonuň üçin liriki gahryman aýralyk azabyny çekýär.

Şahyr bu goşgyny Y.Ýusupowdan edebi täsirilenip ýazypdyr. Şonuň üçin bu iki goşguda birnäçe meňzeşlikler ýüze çykýar. Y.Ýusupowyň goşgusynyň gysgaça mazmuny: liriki gahrymanyň ýaşlyk ýyllarynda bir gyzy oňat görüp galandygy, ol gyzyň TAŞGU-da okaýanlygy beýan ediliýär. Emma, gyzy ilki gahrymany oňat görüp, okuwa girenden soň, ony mensimеýär, gahryman onuň yzyndan barsa-da oňa gyýa bakmaýar. Emma köp wagtdan soň gyzy bilen ýigit gaýtadan duşuşýar. Bu waka gahrymanyň gyzy yzarlap, ikinji gezek Daşkende baranda ýüze çykýar.

Ine, eseri deňeşdirip görenimizde, iki şahyryda-da içki duýgularyny suratlandyrmakda, beýan etmekde ony peýzaž bilen ýagny, tebigat bilen baglanyşdyryp görkezmek usulynyň giňden orun alandygyny görýäris. Ýagny, iki goşguda-da tebigat hatdan daşary janlandyrylyp, olara dil çykýar, ýagny olar gahrymanlara sözleýär, olara maslahat berýär, gujak açýar. Mysal üçin, Y.Ýusupowda:

«Kel» dep shakyrady ashyk aynalar,

«Baglar «kel, jigitim, kaygyrma» deser.

Žuregimdi tyrnap jylyr «Tanawbar»,

Žapyraklardy tintip samallar eser⁴⁴.

- diýen görnüşde berilse, K.Gurbanpesowda:

Şo mahal ýokardan geldi bir owaz,

Seretsem, toraňny urup dur perwaz:

«Aşyklar, ýene-de sabr ediň biraz,

Görmändim saýamyň

Beýle ýaz wagtyň».

Derya hem seslendi: «Etmäň ätiýaç,»

Size kast etjege taparyn alaç.

Siziň kimin birek-birege mätäç

Görüpdim ne derya,

Ne tekiz wagtyň.

Asmanda pel-pelläp bir goja bürgüt,

Gygyrdy: «Siz juda mynasyp jübüt»

⁴⁴ Ýusupow I. «Kewildegi keň dunýa», 61-bet

Ýöne weli gysa galayma, ýigit,

Miwe ýetişdimi –

Ýygna güýz wagty –

diýen görnüşde tebigat hadysalary-da bu aşyklaryň derdini bile paylaşyp duran ýaly duýulýar, olaryň söýgi duýgularyna guwanyp duran ýaly janlandyrylýar. Hatda soňky goşguda toraň agajy hem, akyp duran derya-da, ýa-da bolmasa uçup barýan bürgüt guşy-da olara höwes bilen garaýar, olaryň bir-birine mynasyp ýar bolmagyny halaýar. Bu duýgulary suratlandyrmakda şahyrlar özläriniň goşgularynda agaç, derya ýaly detallary ussatlyk bilen ulanypdyr.

Goşgularda folklor dessanlaryna mahsus bolan dialog formasy giňden ulanylypdyr. Ýagny aşyk ýigit bilen gyzyň dialoglary, olaryň bir-birine bolan pynhan söýgüsini we olaryň häsiýetlerini açyp bermekde uly çeperçilik hyzmatyny ýerine ýetirip dur. Meselem, Y.Ýusupowda:

Kettik kolyklasyp kosheni boýlap,

Unsiz kiyatyrmyz. Esnep koyasaň.

«Žanym, aytshy, kiyatyrsaň ne oýlap?

Erteň ushyrasamyz kay jerde, kashan?»

K.Gurbanpesowda:

Diýerdim: «Geregim, çen boldy, oýlan!

Ähli boýdaşlaryň başlary boglan...»

Sen diýerdiň: «Garraý barýarmyň, oglan?

Äwmäň öz wagty bar,

Sabryň öz wagty!» -

diýen setirleri deňeşdirip görenimizde gahrymanlaryň özara söýgi gürrüňlerini görmek bolýar. Bu şahyrlaryň döpleşen nusgalary täzeçe işläp özläriniň goşgularynda ulanan usullary hasaplanýar. Emma muny aýratyn bellemelidiris. Şahyrlar öz goşgularynda döpleşen şekildäki ýaly goşgy setirleriniň soňunda nokat goýmak bilen çäklenmän, eýsem olarda pikirini jemlenen ýerinde, ýagny goşgynyň islendik ýerinde nokat goýlupdyr.

Ilki şahyryň goşgusy-da söýgi mowzugynda ýazylypdyr, olar žanr boýunça özara baglanyşyp durlar. Beýle baglanyşyklar bir-biri bilen gatnaşykda bolan edebi täsiriň mysalynda ýüze çykýar.

Eýsem muny türkmen şahyry K.Gurbannesowynda özi belläp geçipdir we Y.Yusupowyň goşgy setirlerinden parça getirip, goşgusynyň öňünden ýazypdyr. Oňa parodiýa hökmünde özüniň goşgusyny ýazypdyr.

Şeýle hem Y.Yusupowyň birnäçe goşgulary K.Gurbannesowyň poeziýasy bilen žanr taýdan tipologik häsiýete eýe. Mysal üçin, K.Gurbannesowyň «Ömrüme pent», Y.Yusupowyň «Taskyn bolyp agyp ot» atly goşgulary žanr taýdan bir-birine örän ýakyn. Ýagny olar didaktik žanrda ýazylan goşgulardyr.

Mundan başga-da, A.Dabylowyň, A.Muwsaýewiň, Ä.Ötepergenowyň we başga-da garagalpak şahyrlarynyň käbir goşgulary özläriniň ideýa-tematikasy, žanry boýunça türkmen poeziýasy bilen örän ýakyn duýulýar.

1986-njy ýylda A.Mämmedowyň terjime etmeginde Y.Yusupowyň «Erikler güllände» atly sygyrlar toplумы çap edilýär. A.Mämmedowyň döredijiliginiň ýene-de bir agzap geçmeli tarapy garagalpak edebiýaty hakynda ýazan bir topar ylmy makalalarydyr. Onuň Berdak, Y.Yusupow, Ş.Seyitow dagynyň eserleri boýunça ýazan ylmy makalalary türkmen alymlarynyň ünsüni özüne çekdi. Y.Yusupowyň «Halyçy aýal hakynda hakykat» atly poemasyna we Ş.Seyitowyň «Gaçgyn» powestine bagyşlap ýazan makalalary, alymyň garagalpak dilini we edebiýatyny gowy bilendigine şaýatlyk edýär.

Y.Yusupowyň döredijiliginde «Halyçy aýal hakynda hakykat» atly poemasy özbaşyna bir dünýä. Edebiýatşynaslar bu eseri Y.Yusupowyň ellinji ýyllardaky poeziýasynyň uly üstünligi diýip hasap edýärler. Bu poema öz nobatynda türkmen alymlarynyň hem ünsüni özüne çekdi.

Hakykatdan-da, «Halyçy aýal hakynda hakykat» atly poemasy diňe bir temasynyň aktuallygy bilen däl-de, eýsem, çeperçilik taýdan hem şahyryň näýbaşy eserleriniň biri bolýar. Poema halk arasyndan alnan epsana esas edilip alnypdyr. Şu arkaly Y.Yusupow folklor materiallaryndan ussatlyk bilen peýdalanyp, ýazuwly edebiýadyň žanrlaryny ösdürip bolýandygyny hem görkezipdir.

Türkmen halyçylaryna bagyşlanan bu poemada iki döwür hakynda gürrüň edilýär. Ýagny poemany şertli suratda iki topara bölüp bolýar. Onuň birinji bölümünde türkmen aýallarynyň hanlyk düzümi döwründäki elhenç durmuşy suratlandyrylypdyr. Ikinji bölümünde bolsa ynkylapdan soňky aýal-gyzlaryň durmuşy hakynda gürrüň edilipdir.

Poemanyň birinji bölümünde suratlandyrylýan wakalaryň ruhunda dramatism güýçli duýulýar. Lirik gahrymanyň durmuşyndaky tragik ýagdaýlary şahyr etapma-etap suratlandyrypdyr. Kiçijik liriki girişden soňra poema aşakdaky ýaly başlanýar:

*Kerbelanyň keyigideý keykerip,
Garyp öýde bir gözel gyz yetişdi.
Emma ony galyň töläp, mal salyp
Bir ýomut serdary aldyda gaçdy.*

*Mal basgylap muhabbetiň güllerin,
Syndy dolman ýaş ömüriň käsesi,
Horluk bilen geçdi aýal günleri,
Görüp bilmän öz obasyn, enesin.⁴⁵*

Türkmen gyzynyň takdyrynda ine şeýle elhenç günler başlanýar. Ol hem han aýallarynyň biri ýaly haly dokamak bilen meşgul bolýar. Günleriň birinde onuň gyzly bolýar. Ene ähli hünärini şol gyzyna öwredýär. Olaryň dokan halysynyň at-owazasy bütün ile ýaýraýar. Bu çeper aýaldan habar tapan Hywa hany ony sarayyna getirdýär we özüne-de şeýle haly dokap bermegini talap edýär. Emma aýal hana aşakdaky ýaly jogap berýär:

*Bu kesbimi goýýan diýip ant içdim,
Haly üçin dökülende il gany,
Uly urşa sebäp tapyp berdim men,
Abzal gördüm hünärimden geçeni.
Halyçy aýalyň bu jogaby hanyň gazabyny getirýär. Han:
Kimmişň sen eýe bolup sözüňe.⁴⁶*

⁴⁵ Yusupow I. Erikler güllände. 65 sah.

⁴⁶ Şol ýerde, 67 sah.

diýip aýaly zyndana taşladýar. Şahyr bu ýerde türkmen halkynyň häsiýetine laýyk gelyän kasama sadyklyk, wada wepalylyk, mertlik ýaly häsiýetleri real görkezipdir.

Poemanyň ikinji bölümünde azatlyga çykan aýalyň soňky durmuşyndan söz açylýar. Aýal zyndandan boşadylýar. Gözüden nur, bilenden kuwwat gidendigine seretmezden ol özüniň näzik hünäri gyzyna, geljekki nesillere galdyrmak üçin howlukýar. Emma halýy aýalyň takdyrynda ýene-de bir elhenç waka ýüze çykýar. Basmacılar onuň haly dokap oturan gyzyny atyp gidýärler.

Haly türkmen halkynyň milli guwanjy, baýlygy, öýleriniň görki, gyz-juwanlarynyň bezegidir.

Y.Ýusupowyň türkmen temasyndan birnäçe goşgulary ýazmagy, Magtymgulynyň eserleriniň garagalpak diline terjime etmegi, türkmen edebiýatşynaslary bilen gatnaşykda bolmagy onuň Türkmenistanda tanymal şahyr bolmagyna sebäp bolupdyr. Türkmen kitap söýüjileri we edebiýatçylary Y.Ýusupowyň döredijiligini gowy bilýärler we oňa öz şahyrlary ýaly hormat goýýarlar. Türkmen edebiýatynyň iň iri wekilleri onuň döredijiligi hakynda gowy pikirleri aýdypdyrlar. Türkmenistanyň halk şahyry K.Gurbannepesow Y.Ýusupowyň türkmen dilinde çykan «Erikler güllände» atly goşgular ýygyndysyna ýazan sözbasynda «Garagalpagystan halk şahyry, türkmen halkynyň ýakyn dostlarynyň biri Ibraýym Ýusupowyň goşgular hem poemalar kitabyň türkmen dilinde peýda bolmagy uly hadysa. Goňşy halkymyzyň zehinli şahyry, ötgür galam eýesi, türkmen edebiýatçylarynyň gadyrdany, Y.Ýusupowyň bu poetik kitaby türkmen okyjylary üçin gymmatly sowgat bolandygyna meniň ynanjym kämil⁴⁷» diýip ýazypdyr.

Hakykatdan-da, Y.Ýusupowyň «Erikler güllände» atly kitabyň türkmen dilinde çapdan çykmagy şahyry Türkmenistan bilen, türkmen kitap söýüjileri hem-de söz zergärleri bilen ýene-de ýakynlaşdyrmagyň iň ähtibarly çemesi bolýar. Kitaby garagalpak dilinden Ahmet Mämmedow bilen Baýramgylyç Taganow daky terjime edipdirler.

Türkmen okyjylarynyň Y.Ýusupowyň poeziýasy bilen tanyşmagy şunuň bilen çäklenip galmaýar. Türkmenistanyň gazet-žurnallarynda K.Gurbannepesow, S.Öräýew, T.Sadykow ýaly belli şahyrlaryň terjime etmegi netijesinde şahyryň şygrylary ýygynygydan çap edilip durýar.

Ine, ýokardaky mysallary deňeşdirip görenimizde A.Mämmedowyň goşgulary žanry, suratlandyryş usullary boýunça-da Y.Ýusupowyň dost-doganlyk hakdaky goşgulary bilen gaty meňzeş häsiýete eýedir. Şonuň üçin şahyr garagalpak iline, onuň edebiýatyna bolan özüniň söýgüsini aşakdaky ýaly beýan edýär:

*Göze düşüp ýaryşlarda ner bolup,
Zähmetinden ýeri ýaýnar nur bolup,
Ýüreginde maksat, dileg bir bolup,
Berdak şygrynyň aşygy Ahmet.*

Şeýlekde, türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklarynyň zynjyry gtdigisaýyn berkleşip, mazmuny giňelip baryar.

Şunuň ýaly garagalpaklaryň durmuşyndan eserler ýazmak dessuryňa B.Seýtäkowdyň diňe bir proza eserlerinde däl, eýsem, poeziýasynda hem göze ilýär. Onuň käbir goşgularynda bu ülkäniň tebigaty, adamlary uly mähir bilen suratlandyrylýar. Esasan hem şahyryň «Amu kenarynda» atly on alty bentli şygrynda garagalpak halkynyň medeniýeti, dāp-dessury gowy beýan edilýär.

Bu şygry okanymyzda göz önümizde anyk bir durmuş kartinasy şöhlelenýär. Ol meýdanda aýdym aýdyp, düýe bakyp ýören bir garagalpak gyzyna duşýar, oňa aşyk bolýar. Liriki gahrymanyň kalbynda dörän bu joşguny şahyr şygry salýar.

*Bayýrlaryň, gaýalaryň içinden,
Derya akýar, aždary ýaly towlanylýar,
Awgustyň şemaly altyn saçyndan,
Sypalaýar, depesinde köwlenýär.
Sagrysy baş garyş şar gara saçly,
Galpak gyzý düýe idip hiňlenýär,*

⁴⁷ Ýusupow I. Erikler güllände. 4 sah.

Onuň aýdymynda tükenmez göçli,
Geçen kerwenleriň sazy diňlenýär.

Giň maňlaýly, ýüzde goşa şamçyrag,
Deňime gelende ýylgyrdy maňa,
Ruhum ganat bekläp uçdy-la şu çag!
Goldaky gülämi okladym oňa.

Garbap aldy şahyrana sowgadym.
Jogap berdi söýgi aýdymy bilen.
Hyýalymy ýesir etdi çöl gyzy,
Guba gaz dek basýan gadamy bilen.

Liriki gahrymanyň göwni munuň bilen hem ynjalmaýar.
Kalbyna ot salan bu gözel gyz bilen ýakyndan tanyşmak
maksadynda, onuň öýüne myhmançylyga baryar. Ine, şu ýerden
başlap, şahyr şygryda garagalpak halkynyň durmuşyny, milli
aýratynlyklaryny görkezýän detallar bilen gowy «bezändigini»
görünýär. Her setirde halkyň milli döredijilik, urp-adatlary
inçelik bilen görkezilýär. Sözümiň gury bolmaz ýaly mysallara
ýüzleneliň:

Giň tokaýlyk oň öýüniň her ýany,
Gara çaya ak süýt goşup içdik biz.
Ýaşlyk nazarlary gezdi derýany,
Teyden mähir bilen maňa bakýan gyz.

Melul etdi bu garaşlar, bu gözler,
Ne mähriban zat ol, huşumy aldy,
Çölüň hökümdary ne gözel maral!
Meni çykmary kyn bir hala saldy.

Tolkunlar içinde gidip baryaryn,
Heniz-de elinde galgajyň ýaglyk,
Her tolkundan oňa salam iberýän,
Jeyhunda ne gözel, bu aqşam çaglyk.

Beki Seytākowuň «Horezm» atly poemasynda-da türkmen-
garagalpak dostlugyny suratlandyryýan käbir epizodlar bar.
Çärjew-Göňrat demir ýol gurluşygyna bagyşlanan bu poemanyň

düýp ideýasy halklaryň dostlugyny, agzybirliğini beýgeltmekden
ybaratdyr.

B.Seytākow özüniň eserlerinde türkmen-garagalpak
dostlugyny göklere göteren söz ussadydyr.

Şeýlelikde, XX asyr türkmen we garagalpak poeziýasynda
ýokardaky ýaly ideýa-tematik we žanr baglanyşyklarynyň bardygyny
hem olaryň poeziýanyň ösüşine laýyk derejede barha öňe gidip,
ösüp baryandygyny, şahyrlaryň döredijilik formalary bu günki
günüň talaplarynyň derejesinde has ösdürilýändigini aýratyn
nygtasymyz gelýär. Bu ýagdaý bolsa, öz nobatynda edebi
baglanyşyklaryň barha rowaçlanmagyna uly itergi berýär.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Ý.Ýusupowyň we K.Gurbannepesowyň poeziýasyndaky žanr
baglanyşygy barada gürrüň beriň.

2. Beki Seytākowyň «Horezm» atly poemasynda türkmen-
garagalpak dostlugyny suratlandyryýan epizodlar barada
bilýärmisiz?

EDEBIÝAT

1. Гайлова О. Ғарезизлик дәури туркий халықлар
лирикасында формалық изленислер хәм олардың
типологиясы. Докт.дисс. Нөкис, 2019.

2. Қураамбоев К. Адабий жараён Изод масъулияти Адабий
алоқалар. Тошкент: «Чулпон», 2009.

3. Қураамбоев К. Махтумқули – илҳом чашмаси. Тошкент:
«Тафаккур», 2011.

GARAŞSYZLYK DÖWRI TÜRKI HALKLAR LIRIKASYNDA ŞEKIL GÖZLEGLERI WE OLARYŇ TIPOLOGIÝASY

Meýilnama:

1. Garaşsyzlyk döwri türki halklar lirikasynda şekil gözlegleri we olaryň tipologiýasy barada.
2. Özbek, türkmen we garagalpak lirikasynda şygır şekilleri hem-de olaryň tipologiýasy.

Daýanç düşünjesi: erkin şygır, edebi baglanyşyk, tipologiýa, ölçeg.

Biri-biri bilen dost we garyndaş bolup ýaşap gelýän türki halklaryň arasynda özbek, türkmen we garagalpak milletleri gadymy döwürlerden bäri özara ýakyn goňsulyk gatnaşyklaryny ýola goýandygy bilen tapawutlanýar. Bir derýadan suw içen, milli gadyr-gymmatlyklary, medeni geçmişi, milli döredussurlary hem meňzeş bolan bu halklaryň edebi durmuşyndaky bolup geçen üýtgeşmeler biri-birine ýakyn we şonuň bilen birlikde käbir milli tapawutlara we aýratynlyga hem eýedir. Adam ýüregindäki ajaýyp görnüşleri we duýgulary obrazly manyda beýan edýän çeper edebiýaty türki garyndaş halklarynyň edebiýaty bilen deňşdirenimizde olarda özara meňzeşlik ähtleri hem göze ilýär. Şeýle sazlaşyk, milli edebiýatlaryň esasynda çeperçilik taýdan seljerilende olarda şöhlelendirilýän umumadamzat pafosynda aýdyň duýulýar. Irki döwürlerden goňşy bolup ýaşap gelýän halklarymyzyň özara medeni, syýasy-ykdysady gatnaşyklarynda özara ynam we dostluk, raýdaşlyk möwç alýan bu günki günde edebiýatlarymyzyň arasyndaky edebi baglanyşyk meselelerini, olaryň tipologiýasyny deňşdirip öwrenmek edebiýatşynaslyk ylmynyň iň möhüm meseleleriniň biridir.

Söz ussatlarynyň köpüsi, esasan hem şahyrlar belli bir wagtda pikirlerinde ýüze çykan içki duýgularyny, pikirlerini beýan etmek üçin oňa laýyk söz we laýyk şekil gözleýärler. Adatça, şol bir meňzeşlik okyjyny içgysgynç edýär. Şonuň üçin Abdulhamid Çulpon hindi şahyry Robindranat Tagoryň döredijiligindäki

täzeligini "Günbatar bilen Gündogaryň arasyndaky altyn köpri" diýip atlandyryar.» Şonuň üçin şekilň ýeke-täkligidin daşlaşmak jedid şahyrlarynyň döredijiliginde başlanan bolup, bu ugurda özbek lirikasynda Çulponyň, garagalpak lirikasynda A.Begimow, J.Äymurzaýew, U.Pirhanow, Ş.Seýtow, türkmen lirikasynda K.Gurbannepesow, G.Ezizow we başgalar çeper gözlegleri alyp baryp, täze şekilleri öz milletiniň poeziýasyna getirdi we bu şekilleri soňky nesil döredijileri tarapyndan dowam etdirildi. Olaryň lirikasynda kapyýa hem, ölçeg hem, bogun we ritm hem erkin ýöredilýär.

Garaşsyzlyk ýyllarynda özbek, garagalpak we türkmen şahyrlarynyň döredijiliginde dürli görnüşdäki çeperçilik gözlegleri geçirmek üçin giň mümkinçilikler boldy. Şonuň üçin çeper şekil gözlegler prosesini aýratyn öwrenmek maksada laýyk bolar. Köp şahyrlaryň döredijiliginde şygryň şekil görnüşini kompozisiýasynda täzelikler, üýtgeşmeler göze ilýär. Şeýle gözlegleriň genezisi geçen asyrdan başlanyp, esasy görnüşleri erkin şygır - ýagny erkin ölçegde ýazylan şygırlardyr. Erkin şygır - erkin ölçegde ýazylan goşgulary özbek edebiýatynda "sarbast", "erkin goşgy", "ak goşgy" diýip tapawutlandyrmak synanyşygy göze ilýär. Şeýle-de bolsa, garagalpak, özbek we türkmen şahyrlarynyň döredijiligindäki bu çeper şekilň häsiýetli aýratynlyklary ilkinji nobatda şygryň kompozisiýasy "ýaýraň" görünüär. Erkin ölçegde ýazylan içki intonasiýa bolup biler, ýöne olar hatardaky bogunlaryň sanyna, kapyýa ulgamyna-da, ritme hem kän bir ähmiýet bermeyärler. Edebiýatçy H.Umurow: «Bu şygır ulgamynda setirlerdäki bogunlaryň sanynyň deňligi (barmak), bogunlaryň (hijalar) uzyn we gysgalygy (aruz) ýaly düzgünler agdyklyk etmeyär. Onda bogunlaryň sany hem, ruknlaryň tertibi hem (ruknlar), kapyýalar we bentler hem her dürli bolýar, emma owazlylyk hemişe görnüp durýar. Şol sebäpli ol erkin ulgama hem şekilň reňbe-reňligi mazmun we logikanyň talabynam içki duýgularyň mazmunyny anyk görkeziji owazlylyga tabyn bolýar.» - diýip belleýär.⁴⁸ Erkin ölçegdäki bu hadysa zehinli şahyry Erkin Wohidow "Erkin şygır - ölçege sygmaýan joşyan

⁴⁸ Умуров Х. Адабиётшунослик назарияси. - Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси институти, 2004. - Б. 196-197.

du'gularıy öleşigidir» – di'ir hasapla'ar.⁴⁹ Häzirki zaman özbek poeziyasında erkin öleşge yazılan şygurlar Rauf Parfi, Şawkat Rahmon, Tursun Ali, Abduwali Kutbiddin, Bahrom Ruzimuhammad, Dawron Rajab ýaly şahyrlaryñ döredijiliginde kör duş gel'är.

Umuman aýdylanda, şygur şekillerindäki gözleglere ser salanymyzda türkmen, özbek we garagalpak şahyrlarynyñ döredijiliginde birnäçe häsiýetleri görmeك bol'ar.

Birinjiden, XX asyryñ başynda durmuşa geçirilen erkin öleşge esaslanmak hadysasy häzirki türkmen, özbek we garagalpak şahyrlarynyñ döredijiliginde dowam ed'är.

Ikinjiden, özbek we garagalpak lirikalarynda şygur şekillerindäki gözlegler dyngy belgilerinden-alamatlaryndan gaça durmak, baş harplary ulanmazlyk we şygryñ tekstinde dürli geometrik figuralary ulanmak ýaly edebi hadysalarda öz şöhlenmesini tapypdyr.

Soraglar we ýumuşlar.

1. Türkmen, özbek we garagalpak şahyrlarynyñ döredijiliginde şygur şekillerindäki gözlegler barada nämeleri bil'ärsiñiz?
2. Fahriýoryñ "Geometrik bahar" atly şygurlar çemeni barada pikiriniñizi beýan ediñ.

EDEBIÝAT

1. Воҳидов Э. Шоир, шеър, шуур. –Тошкент.: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.
2. Гайлиева О. Ғарезсизлик дәўри туркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында) – Нөкис: Билим, 2018.
3. Каримов К. Қосықлар. Әмийдәръя журналы, 1984.
4. А.Мамадова. Ўзбек адабиётида сарбаст шеърнинг шаклланиши ва унинг бадий хусусиятлари. Фил. ф.н.дис. автореф. –Тошкент, 2000.
5. Mämmedow A. Rubagular we bentler. – Aşgabat. 2012.

⁴⁹ Воҳидов Э. Шоир, шеър, шуур. –Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б. 121.

6. Оразымбетов Қ. Хәзирге дәўирдеги қарақалпақ лирикасында көркемлик излениўишлик. –Нөкис: Билим, 1992.

7. Сейтов Ш. Жоллар. – Нөкис. Қарақалпақстан, 1987.

8. Seyitliyew G. Goşgular. – Aşgabat. 2011.

9. Чўлпон. Адабиёт надир. –Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1993.

10. Умуrow Х. Адабиётшунослик назарияси. –Тошкент.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004.

11. Ezizow G. Saýlapan eserler. –Aşgabat. 1995

NETIJE

Bütün dünýäniň globallaşma prosesini başdan geçirýän döwründe çeper döredijilik pudagynda her bir milletiň özüni tanamak, taryhyny çuňňur öwrenmek, geljege uly umyt bilen gadam basmak ýaly bahasyna ýetip bolmajak gymmatlyklara ýol açýandygyny bellemelidir. Türkmen edebiyatyna zehinli söz ussatlarynyň döredijilik önümleri arkaly dünýä edebiyatynyň uly hazynasyna goşant goşmak üçin mümkinçilik döretdi. Şeýle hem bu milli edebiyat döredijileriniň dünýä edebiyatyndan toplan tejribelerinden öwrenmek, aýry-áýry çeper eserlerini terjime etmegiň we olara täsirlenmegiň alamatlary duýulýar. Edebi baglanyşyklary derňew edenimizde esanan türkmen, özbek we garagalpak edebi baglanyşyklary hem-de olaryň arasyndaky tipologýany deňeşdirip öwrenmegiň dowamynda bu ýagdaýa degişli birnäçe mysallaryň üstünden barylýdy.

1. Özbek we türkmen halklarynyň taryhy birmeňzeş. Olar asyrlarboýy goňuşuçylykda ýaşap geçen doganlyk halklardyr. Olaryň dilleri we medeniýetleri birmeňzeşdir. Edebiýatyň arasynda köp meňzeşlik we ýakynlyk duýulýar. Halk döredijiliginde-de birek-birege bagly taraplar hyzmatdaşlygyň alamatlarydyr. Özbek nusgawy edebiyatynyň beýik şahyry we akyldary Alyşir Nowaýy bilen beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň arasyndaky gatnaşyklaryň ajaýyp mysallaryny görýäris. Şahyr hakda onlarça we ýüzlerçe mifler hem-de rowaýatlar dokalýar we olar "Myraly" ady bilen Türkmenistanda örän meşhur bolup, bu rowaýatlar köp asyrlap türkmen halkynyň türkmenleriň arasynda ýaşap geçen Alyşir Nowaýynyň mirasyna goýýan hormatynyň beýanydyr.

2. Magtymgulynyň goşgularynyň aýdylýandygyna we häzirki güne çenli dowam edýän döredijiligiň aýdylýandygyna we häzirki Özbek-türkmen edebi gatnaşyklarynyň uzyn taryhy bar bolsa, iki halkyň edebiyatyndan terjimeleriň meňzeş taryhy bar. Şeýlelik bilen, iki doganlyk edebiyatynyň arasyndaky gatnaşyklaryň ösmeginde iki edebiyatyň arasyndaky terjimeler hem ösüşiň häzirki basgançagyna ýetdi. Edebi terjimelersiz edebi baglanyşyklary göz önüne getirip bolmajar. Muňa düşnüp, iki edebiyatyň hem terjimeçilik işiniň wekilleri özara terjime etmek üçin köp işläpdirler.

Geçen asyryň kyrkynjy ýyllarynyň başynda Alyşir Nowaýynyň eserleriniň terjimesi başlanýar. 1948-nji ýylda şahyryň gazallarynyň nusgalary we beýleki liriki eserleri türkmen dilinde kitap görnüşinde neşir ediliýär. 1965-nji ýylda şahyryň "Perhat we Şirin" eseri R.Rejepow tarapyndan türkmen diline terjime edilip, aýratyn ýygyny görnüşinde neşir ediliýär.

3. Magtymgulynyň eserlerini özbek diline terjime edýänleriň sanynyň günsaýyn artýandygyny kanagatlanma bilen belläsimiz gelýär. Şahyryň goşgular ýygynyň ilkinji gezek özbek dilinde 1958-nji ýylda J.Şaripow tarapyndan terjime ediliýär. Kitapda şahyryň dört ýüzden gowrak goşgusy ýerleşdirilipdir. Soňky ýyllarda bu eser birnäçe gezek neşir ediliýär. Şeýle hem Magtymgulynyň eserlerini E.Açilow, M.Ahmad, M.Kenjaýew, G.Matýakubowa, Y.Yusupow, U.Pirjanow, S.Ibragimow ýaly döredijilik işgärleri terjime etdiler.

4. A.Mämmadow, köplenç, garagalpak şahyry Y.Yusupowyň döredijilik dünýäsi bilen gyzyklanyp, onuň liriki goşgulary bilen birlikde «Halyçy gyz hakynda hakykat» atly poemasy türkmen diline terjime edip, «Erikler güllände» ady bilen terjimeler güldessesini bir kitap halynda 1986-njy ýylda Aşgabatda neşir etdirýär.

5. Haýsydyr bir halkyň durmuşyndan eser ýazmak üçin şahyryň ýa-da ýazyjynyň suratlandyran obýektiňiň iň ownuk detallaryna çenli öwrenmegi hökmanydyr. Däp-dessurlaryny, edim-gylmlaryny, dilini, medeniýetini, tebigatyny, geografik ýagdaýyny öwrenenden soň koloritli eseriň döremegi mümkin.

Jemläp aýdylanda, türkmen edebiyaty türki edebiyat bilen ýakyn baglanyşykda ösdi, rowaçlandy. Şonuň bilen birlikde, türkmen edebiyatyna we garyndaş halklaryň edebiyatyna milli nusgawy we dünýä edebiyatlarynyň edebi täsiri güýçli siňipdir. Şol bir wagtyň özünde-de, milli poeziýa esasynda dünýädäki öňdebaryjy edebi tendensiýalaryň sintezi, pikirleriň we duýgularyň beýanynda täze sygyr şekilleriniň we görnüşleriniň ýaýramagy milli şahyran pikiriň ewolýusiýasyna şaýatlyk edýär.

GYSGAÇA SÖZLÜK

Awtobiografik eser – çeper eseriň bir görnüşidir. Onuň süžet esasy awtoryň öz başyndan geçiren durmuşy emele getirýär. Şeýle eserlerde awtor hut öz terjime halyny beýan edýän-de bolsa, ondaky hadysalaryň, häsiýetleriň umumylaşdyryjylyk ähmiýeti bardyr. Olar awtoryň öz durmuşyndan alnan-da bolsa, onuň mazmuny awtoryň özüniňkiden giňdir. Olar ýazyjynyň öz durmuşy bilen birlikde, jemgyýetdäki belli bir toparyň ýaşayşyny we ykbalyny görkezýärler.

Allegoriýa – meňzetmäniň has kämilleşen we çylşyrymly görnüşi bolup, onda ulanylýan sözler, aňlatmalar göçme manyda gelýär. Allegoriýanyň meňzetmäniň beýleki görnüşlerinden tapawudyny görkeziljek bolunýan, aňladyljak bolunýan hadysanyň gönüden-göni ady tutulman, olar sypaty, hasiýeti boýunça görkeziljek obýekte ýakyn başga sözleriň we aňlatmalaryň üsti bilen suratlandyrylýandygydyr.

Anafora – fonetikanyň bir elementi we çeper söz gurmaklygynyň bir täre bolup, sygyrda setiriň başyndaky sesleriň sazlaşmagydyr. Şeýle sazlaşygyň üç görnüşine, ýagny fonetiki, leksiki we sintaksistik sazlaşyşlaryna düşmak bolýar.

Bir görnüşine **fonetiki anafora** diýilýär. **Leksiki anaforada** bir sözler sazlaşýar we ýygryň setirleri bir söz bilen başlanýar. **Sintaksis anaforada** ýygry setirleriniň sintaksis taýdan gurluşy bir bolup, bir grammatiki soraga jogap berýärler.

Antiteza – şahyranana söz gurmaklygynyň bir täre bolup, onda biri-birine diametrial garşy aňlatmalar, düşünjeler, ahlak we hadysalar biri-biriniň garşysynda goýulýar.

Belletristika – (frans. belles – lettres (owadan sözlülük) çeper sözlülük; çeper edebiýat. Proza bilen ýazylan çeper edebiýatyň hemme görnüşleriniň öz içine alýan we olary özbaşdak žanr hökmünde beýleki žanrlardan tapawutlandyrylan aňlatmadyr. Roman, powest, hekaýa we başgalar belletristika girýärler.

Ballada – (fransuz dilinden alnan bolup, tans edýäriň) diýen manyny aňladýar. Adam durmuşynyň dramatik, dartgynly pursatlaryny hem-de poetiki nokatlaryny joşgunly ruhda

şöhlelendirýän poeziýa eseridir. Ballada ýiti dartgynly ýagdaý esas edilip alnýar. Durmuş dramasy gahrymanyň kalb duýgysyndan geçirilip barlag edilýär

Gaýtalama – sygyr setirlerinde, şeýle hem proza eserlerinde kämahallar belli bir sözi has gabardyp we aýdýň görkezmek maksady bilen, şahyr hem ýazyjy ol sözi bir gezek ýa-da birnäçe gezek yzly-yzyna gaýtalaýar. Sözleriň çeper eserde şeýle tekrarlarmagyna gaýtalama diýilýär. Gaýtalanýan sözlerde şahyryň duýgy-düşünjesiniň agramly bölegi bar bolup, okyjynyň şol söze has köp üns bermelidigini şahyr gazanmak isleýär. Gaýtalama dogry we ýerlikli ulanylan mahalynda, tekstiň mazmunyny has aýdyňlaşdyrýar hem sygyryň saldamyny, energiýasyny güýçlendirýär.

Giperbola – obrazly ulaltmany aňladýan stilistik şekildir. Jemläp aýdanymyzda, giperbola sözleýişde haýsydyr bir hadysanyň, zadyň güýjüni, göwrümünü, ölçegini, ähmiýetini çakdanaşa ulaltmagy aňlatmaklyga hyzmat edýär.

„Žanr“ – fransuz sözi bolup, ol türkmen dilinde hil görnüş diýen manyny aňladýar. Žanr çeper söz sungatynyň ösüşiniň dowamynda kämilleşen görnüşler bolup hasaplanýar. Edebi žanr ýa-da görnüş diýenimizde estetiki duýgular bermegiň usullary, çeper suratlandyryş şertler, mowzuk, mazmun häsiýetler, biri-birine meňzeş ýa-da örän ýakyn bolan eserleriň toparyna aýdylýar.

Komediýa – onda waka-hadysalar, häsiýetler, kolliziýa güllüli äheňde beýan edilýär. Komediýada güлки, komika durmuşdaky betgylýk adamlaryň üstünden güllünýär. Komediýada-da položitel we otrisatel obrazlar bolýar. Komediýada güлки aýy häsiýete eýe bolsa, onda şu güлка sebäpçi bolan häsiýet bolsa otrisatel obraz bolýar. Eger komediýada şatlykly güлки häsiýeti duýulsa, onda ol položitel obrazynyň tipidir. Meselem, türkmen edebiýatynda Oraz Akmämedowyň “Toýuň topalaňy” atly komediýasyny agzap geçmek bolar.

Köňül bossany – göwün, pikir, hyýal dünýäsi.

Ýok ýerden jan berip, ýetirdi nany,

Köňül bossanynda biter imany,

Adyň bende bolsa, Eýäni tany,

Gelip, saňa ýüzbe-ýüz hem bolmasa. ("Duz hem bolmasa").

Kitap açmak – okamak, bilimli, düşünjeli bolmak.

Ganatsyz uçup men, garçgaý guş bolup,

Indi bigadyram, gara daş bolup,

Kitap açyp, ençe dine duş bolup,

Ýslam haýsy, Gurhan haýsy, bilmedim ("Merdan haýsy, bilmedim").

Kitap görmek – ser. Kitap açmak.

Magtymguly diýer, bu sözüm çohdur,

Men ibham eder men, hiç aýby ýokdur,

Kitap göreň gullar magnydan dokdur,

Olaryň kalbynda şeytan bolarmy? ("Janan bolarmy?").

Litota – ýönekeýlik. Bu stilistik şekil bolup, giperbolanyň tersine, ölçegini, güýjüň we ş.m. manysynyň çendenäsa kiçeldilmesini aňladýar. Meselem:

Mubaryzlar tutabilmez özüni,

Pil hem durar baglasalar gyl bile. (Magtymguly)

Aslynda gadymy grek dilinde litota diýmek "ýönekeý" diýen manany beripdir. Sözleşişde litotanyň ulanylmagy beýleki stilistik serişdeleriň hyzmaty ýaly sözleşişin has-da gyzykly we düşnükli bolmagyny hasyl edýär.

Poema – adam duýgulary arkaly durmuşyň poetiki pursatlaryny, derwaýys meselelerini özünde jemläp şöhlelendirýän epiki, liron-epiki we dargynly häsiýetdäki uly görümlü poeziýa eseridir. Şu jähetleri bilen poemalar birnäçe görnüşe bölünýärler.

Epiki poemalar – beýle eserlerde wakany beýan edijilik, hekaýa, gürrüň usuly aýratyn göze düşýär. Meselem, Kerim Gurbannepesowyň "Taýmaz baba", "Aýal bagşy", Berdunazar Hudaýnazarowyň "Gyzgyn sähra", "Döwrüň depesindäki adam" ýaly epiki poemalarda wakany kyssa bilen beýan edijilik agdyklyk edýär. Mysal üçin, B.Hudaýnazarowyň "Döwrüň depesindäki Adam" poemasynda parahatçylyk ideýasy öňe sürülýär. Poemanyň merkezinde duran, şahyryň oýlanmalarynyň obýektine öwürülen Bäşiniň obrazyna – gylk-häsiýetinde, oýlanmalarynda watan ugrunda jan aýaman söweşen, zamananyň agyny-garasyny saýgaryan, gaýgysyny-şatlygyny süňňüne siňdiren sada

adamlaryň sypatlary başarjaňlyk bilen jemlenipdir. Adam gurup, oňat ýaşamaga, eşret görmäge ymtylan betpälleri erbet niýetinden gaýtarmak üçin liriki gahryman elde baryny edýär.

Liriki poema – munda liriki gahrymanyň durmuş hadysalaryndan alan täsirleri, güýçli içki duýgulary, joşgunly kalbynyň şöhlenenmesi agdyklyk edýär. Meselem, Kerim Gurbannepesowyň "Aktual poema" atly eseri munuň aýdyň mysalydyr.

Rubagy - bary-ýogy dört setirde gutarnykly, anyk bir manyny aňladýan şygry görnüşine rubagy diýilýär. Ol edebiýatyň şahyrana ulgamynyň özbaşdak, iň bir täsirli žanry hökmünde has köne döwürlerden bäri ýazylyp gelinýär. Rubagy gündogar edebiýatynyň diňe öz önümidir. Täjik şahyry Rudaky rubagynyň esasyny goýan diýlip hasaplanylýar. Türki dildäki edebiýatda Zahyreddin Babur, pars edebiýatynda Omar Hāyýam rubagy žanrynyň hakyky ussatlarydyr. Nesiminiň, Nowaýynyň, Mahmut Pälwanyň, Baýram hanyň döredijiliklerinde-de rubaga belli derejede orun berilipdir. Rubagynyň 1-2-4-nji setirleri özara owazlaşýarlar. 3-nji setir bolsa kapyýasyz galdyrylýar. Emma bu ýagdaý we gutarnykly manyny aňlatmagy rubagynyň esasy aýratynlygy däldir. Esasy aýratynlyk onuň başky iki setirindäki mazmunyň soňky iki setirde has güýçlendirilmeginen, ýagny ol bölekleriň garpysykly, çaknysykly bolmalydygynan ybaratdyr.

Sonet – "Sonate" diýen italyan sözündendir. Dört setirli iki bendiň yzyna ýene üç setirli iki bent goşulmagy netijesinde döredilýän goşgudyr. Owazlanys tertibi abba abba ççd wdw görnüşindedir. Iň ilkinji sonetler 13-14-nji asyrlarda Italiýada döräpdir. Dante we Petrarka täzeden döreyiş döwüriniň meşhur sonetçileri bolupdyrlar. Sonet rus şygryýetine 18-nji asyrdan ornaşyp ugrapdyr. Şygryň bu görnüşine dürli döwürde A. Delwig, A. Puşkin, W. Bryusow, I. Bunin, M. Dudin ýalylar ýüzlenipdirler. Sonetleriň üç sany dört setirli bentden we bir sany iki ýa-da iki sany iki bentden durýan görnüşleri-de bolýar.

Tragediýa - sýužeti gynançly, tragiki ýazgynyň esasynda gurlan drama eseridir (Ö.Abdyllaýew). Tragediýadaky konflikt örän güýçli bolmak bilen, ol hemişe jemgyýetçilik-sýýasy ösüş, adamyň kämil ruhy durmuşy bilen baglylykda çözülýär. Meselem,

T. Taganowyň "Ganly gije" tragediýasynda wakalar tragiki tamamlanýar.

Týug - týug şekilindäki goşgy bentleri türkmen şygryýetiniň irkiträk döwürlerinde, mysal üçin, Seýdide, Keminede, käbir dessan şygrylarynyň arabentlerinde gabat gelyär. Kapyýalaşyş rubagylaryňky ýalydyr. Bi meňzeş seslerden durýan, emma başga başga manylary aňladan üç sözi tapýamak aňsat iş däl. Şol sebäpli-de týuglar, umuman, gündogar edebiýatynda, şol zaman türkmenleriň köne hem häzirki zaman edebiýatynda-da biçak seýrek. Týug, megerem, şygryda sözleri "oýnadyp" bilmek bilen baglanşykly bäsleşik (bäsdeşlik) netjesinde döreýän bolsa gerek.

MAZMUNY

1	Girň	3
2	Dersliň maksady we wezipesi. edebi gatnasyklaryň edebiýaty ösdürmekdäki hyzmatlary	5
3	XX asyryň başyndaky türkmen-özbek edebiýatynyň edebi arabaglanysygy	12
4	Alyşir Nowaýynyň we Döwletmämmet Azadynyň döredijiligindäki umumylyklar	16
5	Alyşir Nowaýynyň edebi döpleriniň Nurmuhammet Andalybyň döredijiligine täsiri	28
6	Nowaýynyň edebi döpleri türkmen edebiýatynda	36
7	Alyşir Nowaýy döredijiligi we Magtymguly Pyragy	41
8	Magtymguly we özbek edebiýaty	46
9	Özbek edebiýatynda Magtymgulynyň çeper keşbi	51
10	Magtymgulynyň goşgularynyň özbekçe terjimeleri hakda	56
11	Özbek edebiýaty we Mollanepes	61
12	Garagalpak edebiýatynda Magtymgulynyň edebi döpleri	67
13	Y.Ýusupowyň poeziýasynda türkmen temasy we edebi täsir meseleleri	79
14	Ä.Ötebergenowyň döredijiliginde türkmen temasyň işlenişi	97
15	Magtymguly we XX asyr garagalpak edebiýaty	101
16	Özbek-türkmen edebi gatnasyklarynda Magtymgulynyň döredijiliginiň orny	106
17	Ahmet Mämmedowyň türkmen-garalpak edebi baglanşyklaryny öwrenmekdäki hyzmatlary	113
18	Ajynyýaz şahyryň şygrylarynyň türkmen dilindäki terjimeleri hakda	120
19	XX asyr türkmen we garagalpak poeziýasynda ideýa-tematik hem žanr baglanşyklary	126
20	Garasyzlyk döwri türki halklar lirikasynda şekil gözlegleri we olaryň tipologiýasy	136
21	Netije	140
22	Gysgaça sözlük	142

K. Kurambaýew, T. Keruendow, O. Gaylyýewa,
F. Sapaýewa, S. Jepbarow, G. Allabayew

EDEBI BAGLAN YŲYK MESELELERI

okuw kitaby

Daşkent: "METODIST NASHRIYOTI" 2025

Redaktor: H. Begjanow

Çap etmäge 26.03.2025. r. gsat edildi.

Ölçeği 60x90. "Cambria" g rniturasy.

Ofset çap usuly ap listi 9,5

Şertli çap listi 11. Neşir şga.

Möçberi 100 n

"METODIST NASHRIYOTI" MCHJ neşirýat-fapahanasynda çap edildi.
Manzil: Toshkent shahri, Shota Rustaveli 2-vagon tor ko'chasi, 1-uy.

+9 893 552-11-21

Neşirýadnyň rugsady bolmasa çetmek gadagan.

K. Kurambaýew, T. Kerunow, O. Gaýlyýewa,
F. Sapaýewa, S. Jepbarowa, G. Allabaýew

EDEBI BAGLANÝŞYK MESELELERI

okuw kitaby

Daşkent: "METODIST NASHRIYOTI" 2025

Redaktor: H. Begjanow

Çap etmäge 26.03.2025. rugsat edildi.

Ölçeği 60x90. "Cambria" garniturasy.

Ofset çap usuly.

Şertli çap listi 11. Neşir çap listi 9,5

Möçberi 100 nusga.

"METODIST NASHRIYOTI" MCHJ neşirýat-çaphanasynda çap edildi.

Manzili: Toshkent shahri, Shota Rustaveli 2-vagon tor ko'chasi, 1-uy.

+99893 552-11-21

Neşirýadyň rugsady bolmasa çap etmek gadagan.